

วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

MBU Humanities Academic Journal

ปีที่ 14 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน 2565 Vol.14 No.1 January – June 2022

วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

MBU Humanities Academic Journal

The Faculty of Humanities, Mahamakut Buddhist University

(Peer Reviewed Academic Journal)

ISSN 1686-8897

เจ้าของ

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ที่ปรึกษา

พระเทพวัชรเมธี, ผศ.ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระมหามชินทร์ ปุริสสุตโต, ผศ.ดร. รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระมหาฉัตรชัย สุนตตชโย, ผศ.ดร. รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระมหาสมักร มหาวีโร คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บรรณาธิการ

สานิตย์ สีนาค คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

รองบรรณาธิการ

พระมหาวิโรจน์ ญาณวิโร, ดร. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

อรรชนิดา หวานคง คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ว่าที่ร้อยตรี ญัฐภูมิ คล้ายสุวรรณ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

อภิเดช สุพา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

กองบรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์ ดร.สมชัย ศรีนोक คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร.ปรมัตต์ คำเอก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

รองศาสตราจารย์ ดร.บุญเหลือ ใจมโน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

รองศาสตราจารย์ ดร.รัตน์ะ ปัญญาภา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาชว์ฤทธิ์ญ์ น้อมเนียน คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ดร.เสนห์ เดชะวงศ์ คณะการท่องเที่ยวและการโรงแรม มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

ดร.อุดมกฤษณ์ ศรีนนท์ คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ฝ่ายเลขานุการวารสาร

สุภัชรี รักนาวิ กิตติมา มางเขียว

สำนักงาน คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

เลขที่ 248 ถนนศาลายา-นครชัยศรี ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม 73170

โทรศัพท์ 0-2444-6000 ต่อ 1079-1081 โทรสาร 0-2444-6069 Email: johu@mbu.ac.th

พิมพ์ที่ หจก. เซน ปรีณัตถ์ 7/414 หมู่ 5 ต.บางใหญ่ อ.บางใหญ่ จ.นนทบุรี 11140 โทรศัพท์ 0-2927-8194

วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
MBU Humanities Academic Journal

ปีที่ 14 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน 2565 Vol.14 No.1 January – June 2022

สารบัญ

การเรียนรู้ภาษาบาลีโดยใช้แอปพลิเคชัน	5
สุเทพ เจริญวิทยา	
พระกมลรัตน์ ต่ายลีลาศ	
พระมหารังสี ปี่แก้ว	
พร้อมพงษ์ ปานดี	
การพัฒนาจิตในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก	15
พระกิตติพงษ์ หอมดอก	
พระกมลรัตน์ ต่ายลีลาศ	
พระมหารังสี ปี่แก้ว	
พร้อมพงษ์ ปานดี	
ระบบคิดเชิงพุทธเพื่อการเกษียณอายุ	35
พระมหารังสี ปี่แก้ว	
พระมหาวิชิต จันทร์สง่า	
อภิเดช สุผา	
สิริพร ครองชีพ	
การสร้างสมดุลชีวิตตามหลักการพุทธศาสนาวัชรยาน	47
พระมหารังสี ปี่แก้ว	
พระมหาวิชิต จันทร์สง่า	
พระครูปลัด ประพันธ์ สังการ	
อภิเดช สุผา	

พระเจ้าติโลกราชในมุมมองของกวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย ว่าที่ร้อยตรี ญัฐวุฒิ คล้ายสุวรรณ	61
ครูกับปรัชญาการศึกษาสารัตถนิยม เสฐียร ทังทองมะดัน सानิตย์ สีนาค	73
Concept of Yogic Diet: A Realistic Approach <i>Prof. Narasingha Charan Panda</i> <i>Phrakittisarasuthee</i>	86
Buddhism and Swami Vivekananda's Thought for the West: A Realistic Approach <i>Miss Prajna Panda</i> <i>Professor N.C. Panda</i>	92
ปริทัศน์หนังสือ (Book Review) “ด้วยเศียรเกล้า” (อารมณ์กวี และแง่มุมของอาศิรวาทและบทสวด ของसानิตย์ สีนาค) พระครูปลัด ประพันธ์ สังการ	102
ปริทัศน์หนังสือ (Book Review) ภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาไทย (ฉบับปรับปรุง) อภิเดช สุผา	116

การเรียนรู้ภาษาบาลีโดยใช้แอปพลิเคชัน Learning Pali Language Application

สุเทพ เจริญวิทยา

Suthep Triamwitthaya

พระกมลรัตน์ ต่ายลีลาศ

Phra Kamolrat Taileelais

พระมหารังสี ปี่แก้ว

Phramaha Rangsey Peykaeo

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Buddhist Studies, Mahamakut Buddhist University

Email : Rungsey@hotmail.com

พร้อมพงษ์ ปานดี

Phromphong Pandee

ภาควิชาวิศวกรรมอุตสาหการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

Production Engineering, King Mongkut's University of Technology Thonburi

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องการเรียนภาษาบาลีโดยใช้แอปพลิเคชัน มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาภาษาบาลีผ่านแอปพลิเคชัน 2) เพื่อนำเสนอแนวทางการเรียนภาษาบาลีผ่านแอปพลิเคชัน ซึ่งในปัจจุบันการเรียนรู้ถูกพัฒนาจากการเรียนในห้องเรียน การเรียนนอกห้องเรียน และการใช้งานออนไลน์ผ่านแอปพลิเคชัน ที่จะสามารถเรียนรู้ได้ตลอดเวลา ไม่ว่าจะอยู่ตรงไหนของโลก แต่จะต้องมีสมาร์ตโฟน ที่สามารถเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ตได้ ก็จะสามารถเข้าไปเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างง่ายและรวดเร็ว เพื่อตอบสนองพฤติกรรมผู้รับสารในยุคปัจจุบัน ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ไม่จำกัด และยังสามารถพัฒนาความรู้รวมไปถึงศักยภาพทางด้านภาษาอีกด้วย ที่จำทำให้เราเข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างถ่องแท้มากขึ้น และสามารถนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันของเราเพื่อการพัฒนาตนเองและผู้อื่นต่อไป

คำสำคัญ : ภาษาบาลี, แอปพลิเคชัน, นวัตกรรม

Abstract

This academic paper on learning Pali by using the app. There objectives to study are 1) to study Pali language through applications and to present innovations in learning Pali language through applications at present, learning has been developed from studying in the classroom. Studying outside the classroom and online studying through applications enable students to learn at anytime and anywhere in the world but students must have smartphones that can connect to the Internet and they will be able to learn things easily and quickly this can respond to the behaviors of recipients in the present resulting in unlimited learning students can develop their knowledge, including language potential which makes them understand the teachings of the Buddha more completely students apply the teachings of the Lord in their daily lives for further development of themselves and others

Keywords: Pali, Application, Innovation

1.บทนำ

ภาษาบาลีถูกนำมาใช้ในการเผยแผ่และบันทึกพุทธพจน์มาจนถึงปัจจุบัน จนกลายเป็นภาษาหลักที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาภายในเถรวาท ที่มีพระไตรปิฎกเป็นต้นกำเนิดในการเขียนภาษาบาลีซึ่งยังไม่มีอักษรชนิดใด สำหรับใช้เขียนโดยเฉพาะสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นอักษรมาคธี แต่สามารถประยุกต์ใช้กับภาษาของแต่ละประเทศนั้น ๆ ที่พระพุทธศาสนาสามารถนำไปเผยแผ่ เช่น พระพุทธศาสนาที่เผยแผ่ในประเทศไทย ก็ใช้อักษรไทย เป็นต้น ภาษาบาลีมีพัฒนาการที่ยาวนานและมีแหล่งกำเนิดในประเทศอินเดีย

คนรุ่นใหม่ที่ยังไม่เคยศึกษาภาษาบาลีมาก่อน อาจจะมีประสบการณ์เวลาที่ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เพราะจะต้องมีคำอาราธนาเป็นภาษาบาลีเช่น อาราธนาศีล อาราธนาธรรม บางคนที่ต้องจำภาษาบาลีไม่ได้ก็อาจจะส่งผลให้ไม่อยากเข้าวัดเพราะว่าฟังไม่รู้เรื่อง เราจะได้บ่อยครั้งเวลาเราไปถวายสังฆทาน แต่เมื่อบอกว่าให้กล่าวคำอาราธนาศีลก็จะทำอะไรไม่ถูกว่ามีวิธีการและการกล่าวถวายเป็นอย่างไรร ถึงแม้ว่าจะมีคนนำให้ก่อนในบางครั้งก็อาจจะจำได้เป็นบางคำแต่ก็จะไม่รู้ว่าการออกเสียงการอ่านนั้นมีความถูกต้องหรือไม่ เพราะไม่เคยได้ทำการศึกษามาก่อน ถึงแม้จะนำหนังสือสวดมนต์มาให้ดูก็ยังอ่านคำภาษาบาลีผิด ๆ ถูก ๆ ไม่ถูกต้องทั้งหมด หากค่อย ๆ ศึกษาภาษาบาลีอันเป็นภาษาที่บันทึกคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท คนรุ่นใหม่ก็สามารถศึกษาค้นคว้าและเข้าถึงพระพุทธศาสนาได้ไม่ยาก ดังคำโบราณว่าไว้ว่า “ถ้าหากใจรัก ถึงงานหนักก็เบา แต่ถ้าใจไม่เอา งานที่เบาก็ว่าหนัก” ภาษามคธีหรือที่นิยมเรียกกันในประเทศไทยว่า “ภาษาบาลี” เป็นภาษาที่บันทึกหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลเชื่อกันว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาบาลีในการ

เผยแผ่พระพุทธศาสนาแต่ภาษาบาลีไม่มีตัวอักษรจึงยากที่จะศึกษา เมื่อไปอยู่ในภาษาใดก็ใช้ภาษานั้น ดังนั้นการศึกษาภาษาบาลีจึงนิยมศึกษาโดยใช้ตัวอักษรของประเทศนั้น ๆ ที่นิยมโดยทั่วไปคือการใช้อักษรโรมันในการเขียนภาษาบาลี

จนเข้ามาในยุคศตวรรษที่ 21-22 ที่มีเทคโนโลยีใหม่ ๆ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วแบบก้าวกระโดด รวมไปถึงฐานความคิดของคนในปัจจุบัน ที่เติบโตขึ้นมาพร้อมกับเทคโนโลยีที่ทันสมัย ไม่ว่าจะเป็น Smartphone Tablet Computer ฯลฯ เป็นอุปกรณ์ที่สามารถทำให้ทุกคนเข้าถึงสื่อต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว และสามารถหาความรู้ต่าง ๆ ได้เพียงแค่ใช้เวลาไม่นาน นั้นจึงทำให้ชาวพุทธทุกคนที่มีความสนใจในภาษาบาลีสามารถเรียนรู้ผ่านช่องทางต่าง ๆ ผ่านแอปพลิเคชัน หรือรวมไปถึงเว็บไซต์ ที่สามารถเปิดดูได้ผ่านเครื่องอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ที่กล่าวไปแล้วในเบื้องต้น เพราะฉะนั้น การศึกษาภาษาบาลีจึงเป็นภาษาที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้นจวบจนปัจจุบัน และในปัจจุบันก็ยังมีผู้ที่คิดจะพัฒนาเครื่องมือที่ช่วยสอนภาษาบาลี หรือเรียนรู้คำศัพท์ภาษาบาลีอีกมากมาย เพื่อที่จะดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาและหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้อง

2.ภาษาบาลี

ศาสนาทั้งหลายในโลกนี้ ต่างมีภาษาสำหรับจารึกศาสนธรรมคำสอนของพระศาสดาผู้ก่อตั้งศาสนานั้น ๆ ภาษาสันสกฤตผู้นับถือศาสนาพราหมณ์นับถือว่าเป็นภาษาอันศักดิ์สิทธิ์ เพราะจารึกคำสอนของพระเวทอันใด แม้ภาษาบาลีก็เป็นเช่นเดียวกัน ชาวพุทธทั้งหลายฝ่ายเถรวาทก็นับถือว่าเป็นภาษาอันศักดิ์สิทธิ์ เพราะการรำลึกพระธรรมอันเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่อนุพุทธยุคหลักได้ศึกษาและเรียนรู้พุทธธรรมได้โดยง่าย พระมหาเถระทั้งหลายผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา เป็นต้น ต่างใช้ภาษาบาลีเป็นหลักในการแต่งคัมภีร์เหล่านั้น

ฉะนั้น การที่จะมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทโดยถูกต้องและ สมบูรณ์แบบที่สุดนั้น ขึ้นกับภูมิความความแตกฉานภาษาบาลีเป็นสำคัญ เพราะพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปัจจุบันเรียกกันว่า “พระไตรปิฎก” นั้น ล้วนอยู่ในรูปของภาษาบาลีทั้งสิ้น ภาษาบาลีจึงเป็นภาษารักษาไว้ซึ่งพระพุทธวจนะ คือ พระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเอง มีวิธีอ่านภาษาบาลีดังนี้

1. พยัญชนะที่ไม่มีสระกำกับ อ่านเหมือนมีสระอะ

ภคว อ่านว่า ภะ-คะ-วะ (ภควโต)

อรห อ่านว่า อะ-ระ-หะ (อรหโต)

ปน อ่านว่า ปะ-นะ

จ อ่านว่า จะ

2. พยัญชนะที่มีสระกำกับ อ่านตามสระนั้น ๆ เหมือนคำไทย

อิติปิ โส อ่านว่า อิ-ติ-ปิ-โส

3. จุดบน เรียกว่า นิคหิต หรือ นฤคหิต

พยัญชนะที่มีจุดบน อ่านเหมือน + อัง

สํ (=ส + อัง) อ่านว่า สัง

นํ (=น + อัง) อ่านว่า นัง

มํ (=ม + อัง) อ่านว่า มัง

4. จุดล่าง เรียกว่า พินทุ ทำหน้าที่เป็นตัวสะกด

4.1 หน้าตัวสะกดมีสระกำกับ อ่านตามสระนั้น ๆ + ตัวสะกด

วิชา (มีสระ อิ ที่ ว) = วิด-ชา

ถ้าเป็น วิชา (ไม่มีจุดล่าง) ต้องอ่าน วิ-ชะ-ชา

พุทธิ (มีสระ อุ ที่ พ) = พุด-ทัง

ถ้าเป็น พุทธิ (ไม่มีจุดล่าง) ต้องอ่าน พุ-ทะ-ธัง

เมตตา (มีสระ เอ ที่ ม) = เมต-ตา

ถ้าเป็น เมตตา (ไม่มีจุดล่าง) ต้องอ่าน เม-ตะ-ตา

4.2 หน้าตัวสะกดไม่มีสระกำกับ อ่านเหมือนมีไม้หันอากาศ

สตถา = สัต-ถา (ต เป็นตัวสะกด หน้า ต คือ ส ไม่มีสระกำกับ)

ธมโม = ธัม-โม (ม เป็นตัวสะกด หน้า ม คือ ธ ไม่มีสระกำกับ)

สงโฆ = สัง-โฆ (ง เป็นตัวสะกด หน้า ง คือ ส ไม่มีสระกำกับ)

5 มีสระและมีจุดบนด้วย

5.1 มีสระ อุ และมีจุดบน อ่านเป็นเสียง อุ

พาหุ อ่านว่า พา-หุ

กาตุ อ่านว่า กา-ตุ

5.2 มีสระ อิ และมีจุดบน (เขียนคล้ายสระ อี) อ่านเป็นเสียง อิง

อหิสก อ่านว่า อะ-หิง-สะ-กะ

โปรดจำว่า อหิ ไม่ใช่ อะ-หิ (เสียงหัวเราะ หิ หี) แต่เป็น อะ- หิง

6. พรหม ออกเสียง พ และ ห แผลวนิดหนึ่ง ให้ พ ไปรวมกับ ร และ ห ไปรวมกับ ม

ลองออกเสียงซ้ำ ๆ เป็น พระ-ระ-หะ-มะ แล้วรวบให้เร็วขึ้นเป็น พระ-ห-มะ

หรือจะออกเสียงเป็น พร้า-มะ ตรง ๆ ก็ได้

แต่พึงเข้าใจว่าเสียงจริง ๆ คือ พระ ระ หะ มะ หรือ พระ-ห-มะ

7. ทว (ในคำว่า ทวาร, เทว เป็นต้น)

ออกเสียง ท แผลวนิดหนึ่ง ให้ ท รวมกับ ว ไม่ใช่ ทะ ว แต่เป็นเสียงคล้ายคำว่า ทัว

ทวาร = ทัว-อา-ระ (เสียงไทยอ่านว่า ทะ-วา-ระ, ทะ-วาน)

เทว = ทัว-เอ (เสียงไทยอ่านว่า ทะ-เว)

8. ตวา ไม่ใช่ ตะ วา แต่คล้ายคำว่า ตัวอา ออกเสียงเร็ว ๆ เช่น

กตวา = กัด-ตัวอา (ไม่ใช่ กัด ตะ วา หรือ กัด-วา)

สตวา = สูด-ตัวอา (ไม่ใช่ สูด ตะ วา หรือ สูด-วา)

2.1 ภาษาบาลีเป็นภาษาที่ไม่เสื่อม

บาลีนั้นว่าเป็นภาษาที่สูงกว่าภาษาทั้งหลาย เพราะสมบูรณ์ด้วยคุณวิเศษและสภวานิรุตติ หมายถึงภาษาที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงความหมายและคำอธิบาย มีอำนาจในการแสดงอรรถและอธิบายได้ชัดเจน เป็นภาษาที่ผู้วิเศษคุณทั้งหลายซึ่งมีพระพุทธเจ้าทรงใช้อยู่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง สภวานิรุตติ หมายถึงภาษาที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่เสื่อม ตั้งอยู่โดยปกติ ส่วนภาษาอื่น ๆ เมื่อถึงกาลเวลาหนึ่งก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไป และเสื่อมได้ตามกาลเวลา สำหรับภาษาบาลีแล้วจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงและเสื่อมเลย ไม่ว่าจะเป็นที่ไหน ๆ ในกาลไหน ๆ หากจะมีการเปลี่ยนแปลง หรือเสื่อมสลายก็เป็นเพราะผู้ศึกษา ผู้แสดง ผู้สอน เรียนผิด แสดงผิด และสอนผิดนั่นเอง เพราะท่านกล่าวไว้ในสัมโมหวิโนทนีวาทสถานทีพุดภาษาบาลีมากที่สุด คือ นรก ตีรจฉาน เปต โลคนมนุษย์ สวรรค์ และพรหมโลก กล่าวอธิบายว่า เมื่อโลกแตกสลาย พรหมโลกมิได้เข้าช่วยการแตกสลายด้วย ฉะนั้น พรหมโลกแตกสลาย พรหมโลกมิได้เข้าช่วยการแตกสลายด้วย ฉะนั้น พรหมโลกจึงตั้งอยู่ได้โดยสภาพเดิม

2.2 ภาษาบาลีเป็นมูลภาษา

ภาษาบาลีจัดเป็นภาษาของมนุษย์ในยุคแรกของโลก เพราะเมื่อโลกถึงการแตกสลาย พรหมโลกมิได้แตกสลายไปด้วย ฉะนั้นพรหมโลกจึงตั้งอยู่ในสภาพเดิม โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง มีอธิบายเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยว่า มนุษย์ในยุคแรกของโลกนั้น เป็นผู้จุติมาจากพรหมโลกด้วยอุปาบทปฏิสนธิ มนุษย์ดังกล่าว นั้นพูดภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่ใช้กันในพรหมโลก เป็นต้น ฉะนั้น นักไวยากรณ์จึงมีความเชื่อว่า ภาษาบาลี เป็นภาษาถือเป็นภาษาที่มนุษย์ในยุคแรกใช้พูดกัน ดังที่คัมภีร์ปทูปลิตี ได้กล่าวว่า

สา มาคธี มูลภาษา

นรา ยายาทิกปปีกา

พรหมานो जसुस्तालापा

สมพุत्था जापि भासरे ॥

แปลว่า นรชนผู้เกิดในปฐมกัป พรหม แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย และบุคคลผู้มีได้สดับคำพูดของมนุษย์เลย กล่าวด้วยภาษาใด ภาษานั้นคือมาคธี ภาษามคธเป็นภาษาดั้งเดิม

ภาษามาคธี เป็นภาษาดั้งเดิมที่ใช้พูดกันโดยมนุษย์ต้นกัป พวกพรหม พระพุทธเจ้า และบุคคลผู้ที่ยังไม่เคยได้ยินคำพูดจากบุคคลอื่น

2.3 ภาษาบาลีเป็นสภวานิรุตติ

ท่านแสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนีวาทสถานทีพุดภาษาบาลีเป็นสภวานิรุตติหมายความว่า เป็นภาษาธรรมชาติ อธิบายว่า แม้ผู้ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังภาษาอื่นมาก่อน หากมีความสามารถในการคิดและพูดได้เอง เขาคงจัดพูดภาษาบาลีอันเป็นภาษาที่เขาสนใจเท่านั้น หมายความว่า ในหนทางอันยืดยาวแห่งสังสารวัฏ

อันกำหนดนับไม่ได้นั้น มีการกำหนดเม็ดพืชของภาษาบาลีอยู่ ผู้ที่เดินทางไกลในสังสารวัฏล้วนเคยพูดเคยท่องบ่นภาษาบาลีมาแล้ว โดยนับไม่ถ้วนนั้น เมื่อถึงเวลาพูดจริงแม้จะไม่เคยพูดภาษาบาลีมาก่อนก็สามารถพูดภาษาบาลีได้เอง ทั้งนี้ปรากฏขึ้นมาเพราะพืชพันธุ์แห่งสภานิรุตตินั้นเอง

2.4 ภาษาบาลีเป็นนิรุตติปฏิสัมพันธ์

ภาษาบาลี นอกจากจะได้ชื่อว่าสภานิรุตติแล้ว ยังชื่อว่าเป็นเหตุแห่งนิรุตติปฏิสัมพันธ์อีกด้วย ผู้ใดที่ได้บรรลุนิรุตติปฏิสัมพันธ์แล้ว จะสามารถรู้ภาษาบาลีได้เอง เช่นเดียวกันความแตกฉานในภาษาบาลีก็เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งแห่งการได้บรรลุปฏิสัมพันธ์

2.5 ภาษาบาลีเป็นภาษารักษาพระศาสนา

ภาษาบาลีมิใช่จะสมบูรณ์ด้วยคุณดังกล่าวมาแล้วเท่านั้น ยังได้ชื่อว่าเป็นภาษารักษาพระพุทธศาสนาอีกด้วย “การดำรงไว้ซึ่งวินัยกรรมที่รู้กันว่าเป็นอายุของพระศาสนา” นั้น จัดเป็นคำพูดที่ถูกทีเดียวเพราะในการทำสังฆกรรมมี อุโบสถ ปวารณา อุปสมบท และสมมติสีมา เป็นต้น จะสำรวจได้ด้วยดีและถูกต้องตามแบบแผนพุทธบัญญัติ ถ้าไม่มีวินัย กรรมเกี่ยวเนื่องด้วยการสวดกรรมวาจาแล้ว ถ้าวินัยกรรมไม่สำเร็จ แต่สังฆกรรมนั้น ๆ จะสำเร็จได้ด้วยดีก็ด้วยผู้สวดกรรมวาจาสามารถสวดกรรมวาจาออกเสียงสลิธ ธนิต วิมุตติ และนิคหิต ได้ถูกต้องชัดเจน และผู้ที่สวดได้ถูกต้องชัดเจน จะต้องมีความรู้แตกฉานในพยัญชนะพุทธิ 10 ประการ มีสลิธและธนิต เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงวิธีสวดภาษาบาลี เมื่อมีความรู้แตกฉานในพยัญชนะพุทธิ 10 ประการแล้ว จึงสวดกรรมวาจาได้ถูกต้องชัดเจน และสังฆกรรมย่อมสำเร็จสมบูรณ์ตามพุทธประสงค์ หากไม่เรียนรู้ภาษาบาลีก็ไม่สามารถสวดกรรมวาจาให้สำเร็จได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงกล่าวสรุปได้ว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาที่มีความสำคัญอันสูงสุดต่อการดำรงรักษาไว้สิ้นกาลนานแห่งพระพุทธศาสนา

2.6 ภาษาบาลีเป็นภาษาอจินไตย

กล่าวกันว่า พระพุทธรูปทรงแสดงพระธรรม คือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นปฐมเทศนาด้วยภาษาบาลี เมื่อเป็นเช่นนั้นน่าจะมีปัญหาว่า ผู้ที่ฟังพระธรรมจักรเทศนาทั้งหลาย (หมายถึงพระปัญจวัคคีย์) หากไม่รู้ภาษาบาลีแล้วจะเข้าใจพระธรรมจักรเทศนาที่พระองค์ทรงแสดงได้อย่างไร? ตอบได้ว่า ข้อที่กล่าวว่าพระองค์ทรงแสดงพระธรรมจักรด้วยภาษามคธนั้นเป็นความจริงทีเดียว ถึงแม้ว่าปฐกคณาภคบุคคลผู้รับฟังธรรมทั้งหลาย จะรู้เฉพาะภาษาของตนอย่างเดียวก็น่าจะจริง ขอยกตัวอย่างเช่น ขนชาวทมิฬก็นึกว่า (พระพุทธองค์) แสดงธรรมโปรดเขาด้วยภาษาทมิฬ ขนชาวอันธกะทั้งหลายก็นึกว่า (พระพุทธองค์) ทรงแสดงธรรมโปรดเขาด้วยภาษาอันธกะเช่นเดียวกัน การที่ผู้ฟังทั้งหลายนึกเช่นนั้นเป็นเพราะอานาภาพแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เรียกว่า “วาจาอจินไตย” อันมีอยู่ในอจินไตย ด้วยเหตุดังกล่าว การที่จะศึกษาพุทธธรรมหามีความรู้ความเข้าใจแตกฉาน อย่างลุ่มลึกในอรรถธรรมได้ดั่งนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้เข้าใจในภาษาบาลี ที่เรียกว่ามูลภาษาเสียก่อน ดังนั้น คัมภีร์นิรุตติปิณี

จึงนับได้ว่าเป็นตำราพื้นฐานของ การศึกษาภาษาบาลี ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้เข้าใจหลักภาษา ก่อน จากนั้น จึงค่อยเข้าไป ศึกษาพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้นสืบต่อไป

3.แอปพลิเคชัน (Application)

สื่อสังคมออนไลน์ (Social Media) ยังเป็นรูปแบบการสื่อสารข้อมูลที่มีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่หลากหลายเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง ผ่านอุปกรณ์ที่ทันสมัย เช่น โทรศัพท์เคลื่อนที่สมาร์ทโฟน (Smartphone) แท็บเล็ต (Tablet) ส่งผลให้มีการใช้งานสื่อสังคม ออนไลน์เพิ่มขึ้นตามไปด้วยทำให้หน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน องค์กร หรือกลุ่มบุคคลให้ ความนิยมในการนำสื่อสังคมออนไลน์ มาใช้ประโยชน์ทั้งในการสื่อสารติดต่อกันภายในและภายนอก หน่วยงาน รวมถึงการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารกับประชาชนมากขึ้น (แสงเดือน ผ่องพุด, 2556: 1-2) โดยกระทำผ่านโปรแกรม หรือซอฟต์แวร์ในโทรศัพท์มือถือ ที่เรียกว่า แอปพลิเคชัน (Mobile Application) ที่มีผู้ผลิตออกมาเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ใช้งานเป็นจำนวนมาก และได้รับความนิยมเนื่องจากเป็นเทคโนโลยีการสื่อสารที่สามารถเชื่อมโยงกันได้อย่างทั่วถึง ได้ทุกสถานที่ ทุกเวลา สื่อสารแบบไร้สายได้คล่องตัวยิ่งขึ้น (วงหทัย ต้นชีวะวงศ์, 2557: 1) โดยแอปพลิเคชัน ในสื่อสังคมออนไลน์ที่ได้รับความนิยมในประเทศไทยอย่างมาก 3 อันดับแรก คือ อันดับที่ 1 คือ เฟซบุ๊ก (Facebook) อันดับที่ 2 คือ ยูทูบ (YouTube) และอันดับที่ 3 คือ ไลน์ (Line)

3.1 ความหมายของแอปพลิเคชัน

โปรแกรมประยุกต์หรือซอฟต์แวร์แอปพลิเคชัน (อังกฤษ : Application software) ในบางครั้ง เรียกย่อสั้น ๆ ว่า แอปฯ คือ ซอฟต์แวร์ประเภทหนึ่งสำหรับใช้งานเฉพาะทาง ซึ่งแตกต่างจากซอฟต์แวร์ ประเภทอื่น เช่น ระบบปฏิบัติการ ที่ใช้สำหรับรองรับการทำงานในหลายๆด้าน โดยไม่จำเพาะเจาะจง แอปพลิเคชันเป็นสิ่งที่ช่วยเพิ่มมิติและประโยชน์ในการใช้งานของแท็บเล็ต ถ้าให้เรียงลำดับตามแอปพลิเคชันที่ใช้ประโยชน์ได้มากที่สุด แท็บเล็ตที่รองรับระบบปฏิบัติการ Windows มาเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมาคือ IOS, Android และ BlackBerry Tablet OS (อรณัน ฝื่อนพึ้ง, 2555: 16) จากความหมายของแอปพลิเคชันที่กล่าวมา สรุปได้ว่า แอปพลิเคชัน หมายถึง ซอฟต์แวร์ที่เพิ่มประโยชน์ในการใช้งานของแท็บเล็ตที่รับรอบบนระบบปฏิบัติการ Windows, IOS, Android 3.2 ประเภทของแอปพลิเคชัน แอปพลิเคชันเป็นสื่อเพื่อการเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้นสำหรับการจัดการเรียนการสอนที่ใช้งานบนระบบแอนดรอยด์ เป็นสื่อการเรียนรู้แบบดิจิทัลที่เน้นการเรียนรู้แบบอินเทอร์แอคทีฟที่พัฒนาขึ้น จากโปรแกรมแอปพลิเคชันสำหรับการศึกษา สามารถแบ่งออกได้ 3 ประเภท คือ

3.1.1 แอปพลิเคชันรูปแบบเสริมการเรียนรู้ (Learning Media) หมายถึง แอปพลิเคชันที่นำเสนอเนื้อหา มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้นักเรียนสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ตัวอย่างเช่น แอปพลิเคชันการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ แอปพลิเคชันฝึกการอ่าน-เขียน เป็นต้น

3.1.2 แอปพลิเคชันรูปแบบเสริมการสอน (Instruction Media) หมายถึง แอปพลิเคชันที่พัฒนาขึ้น มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อใช้เป็นสื่อช่วยครูในการสอน ตัวอย่างเช่น แอปพลิเคชันแสดงภูเขาไฟระเบิด แอปพลิเคชันแสดงการไหลเวียนของโลหิตในร่างกายมนุษย์ เป็นต้น

3.1.3 แอปพลิเคชันรูปแบบสร้างองค์ความรู้ (Construction Media) หมายถึง แอปพลิเคชันที่เป็นเครื่องมือช่วยให้ผู้เรียนสามารถสร้างสรรค์ชิ้นงานหรือผลงานประกอบการเรียนรู้ หรือสร้างองค์ความรู้ ตัวอย่างเช่น แอปพลิเคชันสร้างรูปทรงเรขาคณิตเพื่อช่วยในการออกแบบ แอปพลิเคชันวัดระยะทางพื้นที่ เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2556: 6) จากความหมายของแอปพลิเคชันที่กล่าวมา สรุปได้ว่าสื่อเพื่อการเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้นสำหรับ การจัดการเรียนการสอนที่ใช้งานบนแอปพลิเคชัน มี 3 ประเภท คือ แอปพลิเคชันรูปแบบเสริมการเรียนรู้ (Learning Media) แอปพลิเคชันรูปแบบเสริมการสอน (Instruction Media) และแอปพลิเคชันรูปแบบสร้างองค์ความรู้ (Construction Media)

3.2 แอปพลิเคชัน (Application)

แอปพลิเคชัน (Application) หมายถึง ซอฟต์แวร์ที่ใช้เพื่อช่วยการทำงานของผู้ใช้ (User) โดย Application จะต้องมีสิ่งที่เรียกว่าส่วนติดต่อกับผู้ใช้ (User Interface หรือ UI) เพื่อเป็นตัวกลางการใช้งานต่าง ๆ Mobile Application เป็นการพัฒนาโปรแกรมประยุกต์สำหรับอุปกรณ์เคลื่อนที่ เช่น โทรศัพท์มือถือ แท็บเล็ต โดยโปรแกรมจะช่วยตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค อีกทั้งยังสนับสนุนให้ผู้ใช้โทรศัพท์ได้ใช้อย่างยิ่งยั้ง ในปัจจุบันโทรศัพท์มือถือ หรือ สมาร์ทโฟนมีหลาย ระบบปฏิบัติการที่พัฒนาออกมาให้ผู้บริโภคใช้ ส่วนที่มีคนใช้และเป็นที่ยอมรับมากก็คือ IOS และ Android จึงทำให้เกิดการเขียนหรือพัฒนา Application ลงบนสมาร์ตโฟนเป็นอย่างมาก อย่างเช่น แผนที่ เกมส์ โปรแกรมคุยต่าง ๆ และหลายธุรกิจก็เข้าไปเน้นในการพัฒนา Mobile Application เพื่อเพิ่มช่องทางในการสื่อสารกับลูกค้ามากขึ้น ตัวอย่าง Application ที่ติดมากับโทรศัพท์ อย่างแอปพลิเคชันเกมส์ชื่อดังที่ชื่อว่า Line หรือ Facebook ที่สามารถแชร์เรื่องราวต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความรู้สึก สถานที่ รูปภาพ ผ่านทางแอปพลิเคชันได้โดยตรงไม่ต้องเข้าเว็บเบราว์เซอร์ (พร้อมเลิศ หล่อวิจิตร, 2555: คำนำ)

4.ประโยชน์ด้านการศึกษา

การเรียนรู้ภาษาบาลีผ่านแอปพลิเคชัน ซึ่งมีประโยชน์ในด้านการศึกษามากมายไม่ใช้แค่กับภาษาบาลีเท่านั้น ก็ยังมีภาษาอื่น ๆ หลากหลายภาษาที่มีให้เรียนรู้ผ่านแอปพลิเคชันปัจจุบัน แอปพลิเคชันเพื่อการศึกษา กำลังมีบทบาทและความสำคัญในการเรียนการสอนนักเรียน อีกทั้งรัฐบาลไทย มีนโยบายส่งเสริมการใช้สื่อสมัยใหม่(New Media) ในการพัฒนาการเรียนรู้ของนักเรียนและนักศึกษา แอปพลิเคชันเพื่อการศึกษาสามารถใช้ประโยชน์และสร้างคุณค่าทางการเรียนรู้ได้มากเนื่องจากนักเรียนส่วนใหญ่สามารถเข้าถึงข้อมูลได้ง่ายผ่านทางโทรศัพท์มือถือระบบปฏิบัติการสมาร์ตโฟน หรือแอนดรอยด์ (เอมย์วิภา พุทธรักษา และคณะ, 2560: 1-2)

ในปัจจุบันนี้พบว่าการสร้างแอปพลิเคชันที่ใช้ในการศึกษาที่ครอบคลุมทุก ๆ กลุ่มสาระการเรียนรู้ไว้อย่างน่าสนใจ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ กลุ่มสาระการเรียนรู้คณิตศาสตร์ กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพ และเทคโนโลยี และกลุ่มสาระการเรียนรู้พลศึกษา เป็นต้น และยังมีแอปพลิเคชันเกี่ยวกับภาษาบาลี คำศัพท์ให้เรียนรู้ในโลกออนไลน์เพิ่มมากขึ้นกว่าอดีตที่ผ่านมา

5.ประโยชน์ด้านการเผยแพร่

การเผยแพร่สามารถทำให้คนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ และง่ายต่อการเรียนรู้ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องไปห้องสมุดเพื่อหาหนังสือมากอ่านเป็นเล่ม ๆ แต่เราสามารถหาข้อมูลง่าย ๆ บนมือถือเพียงเครื่องเดียว ซึ่งทำให้การหาข้อมูลที่น่าสนใจเป็นเรื่องง่ายขึ้น ก็จะทำให้คนเราเข้าถึงและเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว โดยผ่านเครือข่ายออนไลน์ และเมื่อเราอยากส่งข้อมูล หรือความรู้ต่าง ๆ ให้กับคนรอบข้าง หรือผู้ที่สนใจ ก็สามารถทำได้ง่าย โดยการส่งข้อมูลนั้นผ่านช่องทางแอปพลิเคชันต่าง ๆ ที่รองรับในการส่งข้อมูลให้กับเพื่อน หรือคนรอบข้างผ่าน Social Media ได้อย่างง่ายและรวดเร็ว ซึ่งถ้าเรามองในเรื่องการเผยแพร่ภาษาบาลีแล้วนั้น ก็จะทำให้คนที่ต้องการเรียนรู้ภาษาบาลี ได้เข้าถึงก็ไม่ใช่ว่าเรื่องยาก และนี่ก็เป็นวิธีการที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งที่ว่ามีประสิทธิภาพมาก และเราก็ยังเห็นการแชร์ ข้อความ รูปภาพ ข้อมูลต่าง ๆ มากมายบน Social Media แทบจะทุกวัยที่มีการส่งต่อข้อมูลข่าวสารหากันอยู่เป็นประจำนี่คืออีกช่องทางหนึ่งที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเข้ามามีคนทำนุบำรุงศาสนาเพิ่มมากขึ้น ใส่ใจ บำปบุญคุณโทษมากขึ้น และเข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธมาขึ้นอีกด้วย

6.บทวิเคราะห์

ในปัจจุบันซึ่งเป็นยุคดิจิทัล เทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์การใช้งานเทคโนโลยีเพื่อช่วยอำนวยความสะดวกในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน จึงเป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจและนิยมกันอย่างแพร่หลาย ผู้คนจำนวนมากใช้อุปกรณ์สื่อสารเพื่อเข้าใช้งานเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ซึ่งอุปกรณ์สื่อสารที่นิยมมากในปัจจุบันคือ โทรศัพท์เคลื่อนที่สมาร์ทโฟน (Smartphone) โดยการใช้งานผ่านโปรแกรมประยุกต์ หรือแอปพลิเคชัน (Application) ที่มีผู้คิดค้นขึ้นหลากหลายรูปแบบเพื่อตอบสนองความต้องการในด้านต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ไร้ขีดจำกัดในด้านสถานที่และเวลา ซึ่งการพัฒนาของเทคโนโลยีการสื่อสารไร้สายนี้เองที่ทำให้ผู้ใช้งานสามารถเลือกใช้งานเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา ด้านการทำงาน ด้านความบันเทิง หรือด้านอื่น ๆ และมีส่วนช่วยให้การดำเนินชีวิตประจำวันมีความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้นแอปพลิเคชันที่เกี่ยวข้องกับภาษาบาลี ก็คือแอปพลิเคชัน พจนานุกรม บาลี-ไทย ธรรมบท ภาค 1-4 เป็นที่รวบรวมคำศัพท์ภาษาบาลี และความหมายของภาษาบาลีเพื่อศึกษาภาษาบาลีด้วยตนเองสำหรับ พระภิกษุ สามเณร แม่ชี

การพัฒนาจิตในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก

The Mental Development in Abhidhamma Pitaka

พระกิตติพงษ์ หอมดอก
Phra Kittipong Homdok

พระกมลรัตน์ ต่ายลีลาศ
Phra Kamolrat Taileelais

พระมหารังสี ปี่แก้ว
Phramaha Rangsey Peykaeo
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Buddhist Studies, Mahamakut Buddhist University
Email : Rungsey@hotmail.com

พร้อมพงษ์ ปานดี
Phromphong Pandee
ภาควิชาวิศวกรรมอุตสาหการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี
Production Engineering, King Mongkut's University of Technology Thonburi

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาการพัฒนาจิตในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก โดยมีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาความหมาย พัฒนาจิตในคัมภีร์พระอภิธรรม 2) เพื่อศึกษาวิธีขั้นตอนการพัฒนาจิตตามหลักพระอภิธรรม 3) เพื่อให้ทราบถึงประโยชน์ของการพัฒนาจิตตามหลักคัมภีร์พระอภิธรรม สติปัฏฐาน หมายถึง การระลึกรู้ การตามรู้ หรือการกำหนดรู้อย่างจดจ่อต่อเนื่อง เมื่อสติดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เช่นนี้ สมาธิคือความตั้งมั่นในสภาวะธรรมก็จะปรากฏขึ้น แล้วปัญญาที่หยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงก็จะเกิดขึ้นเอง สติปัฏฐาน 4 มีดังนี้

- 1) กายานุปัสสนา การกำหนดรู้กายรูปร่างเป็นเพียงกองรูป อริยาบถทั้ง 4 คือ เดิน ยืน นั่ง นอน
- 2) เวทนานุปัสสนา การกำหนดรู้เวทนาว่าเป็นเพียงเวทนา รู้สึกเป็นสุข ทุกข์ และไม่ทุกข์ไม่สุข
- 3) จิตตานุปัสสนา การกำหนดรู้จิตว่าเป็นเพียงจิต คือประกอบด้วยโลภะ
- 4) ธรรมานุปัสสนา การกำหนดรู้สภาวะธรรมว่าเป็นเพียงสภาวะธรรม

ผลของการปฏิบัติ ในการตั้งสติ 4 อย่างนี้ว่า จะเป็นเหตุให้ได้บรรลุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้น พัฒนาจิตในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก คือ การปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวทางมหาสติปัฏฐาน 4 มีการ

กำหนดรูป-นาม และมีสมาธิปฏิบัติเป็นทางให้ถึงพระนิพพาน

คำสำคัญ : การพัฒนาจิต, อภิธรรมปิฎก, สติปัฏฐาน

Abstract

This academic paper aims to study the mental development in Abhidhamma Pitaka course. There are the four objectives; 1) To study the mean of mental development in Abhidhamma Pitaka. 2) To study practices the mental development. 3) To know the Benefits to be gained by the practice of the foundations of mindfulness. Satipatthana means consciousness, knowing continually, or focusing on concentration. When consciousness continues proceeding with the same concentration, the samadhi is the determination of the dharma-state to appear. Then the wisdom with insight the dhamma as it really is, and will arise naturally.

The four foundations of mindfulness

- 1) Mindfulness of the body / contemplation of the body; parts of the body,
- 2) Mindfulness of the feelings / contemplation of the feelings; happy / pain / neutral / carnal / spiritual.
- 3) Mindfulness of mind / contemplation of mind; greedy.
- 4) Mindfulness of mind-objects/ contemplation of mind-objects; The five dhamma groups; Hindrances 5, Aggregates 5, Sense-Bases 12, Enlightenment Factors 7 ,The Four Noble Truths.

The consequence of the practice of setting up these 4 mindfulness, will be the cause for achieving one of these results. Therefore, the development of the psyche (Mental Practices) in the Abhidhamma Pitaka is the practice of introspection (Vipassana) according to the four foundations of mindfulness. There is a concrete and abstract and middle path (Majjhima Patipada) as being the way to nirvana.

Keywords : Mental Development, Abhidhamma Pitaka, Satipatthana

1.บทนำ

ในพระบาลีอุปปริณาสและอรรถกถา ได้กล่าวไว้ว่า บรรดาบุคคลทั้งหลายที่กำลังเป็นไปอยู่ในโลกทุกวันนี้ ย่อมมีอหยาตยจิตใจยิ่งหย่อนกว่ากันและกันในความประพฤดีและไม่ดี มากบ้างน้อยบ้างมากมายหลาย ประการ แต่เฉพาะ ณ ที่นี้จะได้กล่าวโดยย่อ ๆ พอสมควรแก่ความประพฤดีของ บุคคล

ทั้งหลายเหล่านั้นเพียง 4 ประเภท คือ

1. บุคคลบางคน ในโลกนี้ มีอริยาศัยชอบบำเพ็ญกุศลมาก
2. บางคนมีอริยาศัยชอบบำเพ็ญกุศลและก่ออกุศลเท่า ๆ กัน
3. บางคนชอบก่ออกุศลมากกว่ากุศล
4. บางคนชอบก่ออกุศลฝ่ายเดียว

บรรดาบุคคลทั้ง 4 ประเภทนี้ บุคคลประเภทที่หนึ่ง ในขณะที่ใกล้จะตายย่อมระลึกนึกถึงกุศลได้มาก ฉะนั้น บุคคลจำพวกนี้ย่อมจะพ้นจากการไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง 4 (ม.อ. 14/261)

อาการปรากฏของศรัทธา คือ ความไม่ขุ่นมัว ดังคัมภีร์อรรถกถาว่า “อากาลุสียปจฺจปฏฺฐานา” (มีความไม่ขุ่นมัวเป็นเครื่องปรากฏ) หมายความว่า เมื่อชาวพุทธมีศรัทธาในขณะสวดมนต์ระลึกถึงพระพุทธคุณ เป็นต้น จิตจะไม่ขุ่นมัวด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยทั่วไปศรัทธามี 2 ประเภท คือ

1. ปกติศรัทธา ศรัทธาโดยทั่วไป
2. ภาวนาศรัทธา ศรัทธาในการอบรมจิต

ปกติศรัทธาเป็นศรัทธาที่เชื่อมั่นเลื่อมใสตามธรรมดา โดยเชื่อว่า คุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์มีจริง เชื่อว่ากรรมและผลกรรมมีจริง แล้วให้ทานหรือรักษาศีลตามสมควร ศรัทธาประเภทนี้เรียกว่า ศรัทธาปกติ ซึ่งยังไม่บริสุทธิ์จากกิเลส เพราะในขณะนั้นอาจมีความโลภ ความโกรธหรือความหลงเจือปนอยู่บ้าง ยังมีกิเลสเหล่านั้นแทรกซ้อนอยู่ด้วย ภาวนาศรัทธาเป็นศรัทธาที่เข้าถึงความเป็นใหญ่อย่างแท้จริง เพราะจะทำให้จิตหมดจดจากกิเลสไม่ขุ่นมัว อย่างน้อยก็ในขณะที่ได้อบรมจิตเจริญศรัทธา (พระคันธสาราภิวศ์, 2552)

แม้ว่าอารยธรรมมนุษย์จะเจริญก้าวหน้ามากมาย ผ่านเวลาหลายพันปี จนถึงบัดนี้ที่เรียกกันว่า ยุคโลกาภิวัตน์ แต่มนุษย์ก็ยังไม่พ้นหรือห่างไกลออกไปเลยจากปัญหาความทุกข์ และการเบียดเบียน ปิ่บคั้น ตลอดจนสงครามมนุษย์หวังจากระบบจริยธรรมของลัทธิศาสนาต่าง ๆ ที่จะมาช่วยแก้ไขปัญหาเหล่านี้ แต่ลัทธิศาสนาโดยทั่วไป จะมอบให้เพียงบทบัญญัติ หรือคำสั่งบังคับต่าง ๆ ที่มนุษย์ต้องปฏิบัติตามด้วยศรัทธาให้มนุษย์พ้นจากปัญหาในตัวเองและปัญหาระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ไปขึ้นต่อการลงโทษ และการให้รางวัลจากอำนาจที่เชื่อว่าอยู่เหนือธรรมชาติ

ในเรื่องนี้ พระพุทธศาสนาตามพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกบาลีมีลักษณะพิเศษ ที่สอนระบบจริยธรรมแห่งการพัฒนาตัวของมนุษย์เอง ให้หลุดพ้นจากปัญหาทั้งหลาย สู่ความเป็นอิสระที่แท้จริง โดยไม่ต้องไปขึ้นต่ออำนาจจากการจากภายนอก. มนุษย์ยุคปัจจุบัน ได้เจริญมาถึงขั้นตอนหนึ่ง ที่ถือได้ว่าเป็นจุดสูงสุดแห่งอารยธรรม และ ณ จุดนี้ อารยธรรมก็ได้้นำปัญหาที่เป็นความทุกข์ครบทุกด้านมา มอบให้แก่มนุษย์ กล่าวคือ ปัญหาชีวิต ปัญหาสังคม ที่มาบรรจบถึงความครบถ้วนด้วยปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นที่ชัดเจนว่า อารยธรรมที่เจริญมาสูงสุดอย่างนี้ สามารถมอบปัญหาที่เป็นความทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้อย่างครบถ้วน แต่ไม่สามารถนำมนุษย์ให้หลุดพ้นจากทุกข์แห่งปัญหาเหล่านั้นได้มนุษย์จำนวนมากขึ้น ๆ ได้เริ่มมองเห็นว่า พระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎกเป็นคำตอบสำหรับปัญหาแห่งความทุกข์ทั้งหมดนี้

วงในที่สุดคือปัญหาชีวิต และปัญหาชีวิตที่ลึกซึ้งที่สุดคือปัญหาความทุกข์ในจิตใจของมนุษย์ แม้แต่อย่างหยาบที่สุด คือความเครียด ก็เป็นปัญหาหนักยิ่งของมนุษย์ยุคปัจจุบัน พระพุทธศาสนาเป็น คำสอนที่เรียกว่าชำนาญพิเศษในการกำจัดปัญหาชีวิตขั้นสุดท้าย คือความทุกข์ในใจนี้ ถึงขั้นที่เข้าถึง ความจริงของธรรมชาติด้วยปัญญา และกำจัดเชื้อแห่งความทุกข์ในใจให้หมดสิ้นไป ทำให้จิตอิสระโล่ง โปร่งผ่องใส โดยไม่มีทุกข์เกิดขึ้นอีกเลย จากตัวเองออกมาข้างนอก ในวงกว้างออกไป คือ ปัญหาสังคม อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ที่ผิด ซึ่งกลายเป็นความรุนแรงเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์

ในการแก้ปัญหาระดับนี้ พระพุทธศาสนาก็ปรากฏเด่นตลอดมาในฐานะเป็นศาสนาที่เผยแพร่ โดยไม่ต้องใช้คมดาบ ไม่เคยมีสงครามศาสนา และไม่มีหลักการใด ๆ ที่จะนำไปใช้เป็นข้ออ้างในการ รุกรานหรือทำสงครามได้เลย พระพุทธศาสนามีประวัติแห่งความสงบอย่างแท้จริง สอนเมตตาที่เป็นสากล จนนักปราชญ์ยอมรับกันว่า พระพุทธศาสนาเป็นขบวนการสันตินิยมที่แท้จริงที่สุดของโลก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558)

วิชา (ความรู้) และ จรรยา (ความประพฤติ) ศิลและสมาธิก่อให้เกิดจรรยา ปัญญาก่อให้เกิด วิชา รวมเข้าด้วยกันเป็นวิชาและจรรยา (ความรู้และความประพฤติ) หากจะเปรียบกับร่างกายของ คนเรา วิชาเปรียบได้กับดวงตา จรรยาเปรียบได้กับแขนขา หรือหากจะเปรียบกับนก วิชาก็คือดวงตา ส่วนจรรยาคือปีกทั้งสองข้าง บุคคลที่ประกอบด้วยศิลปะและสมาธิ แต่ขาดปัญญาก็เหมือนกับผู้ที่ไม่มีแขน-ขา ครบถ้วน แต่ดวงตามืดบอด ส่วนบุคคลที่พร้อมด้วยวิชา แต่ขาดจรรยา ก็เหมือนผู้ที่มีดวงตาดีแต่แขนขา พิกัดพิการ ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยาเท่านั้นจึงจะเปรียบได้กับบุคคลปกติที่มีดวงตาและแขนขา สมบูรณ์ ส่วนผู้ที่บกพร่องทั้งวิชาและจรรยาก็เปรียบได้กับบุคคลที่พิการซ้ำซ้อน ตาก็มืดบอด แขนขา ก็พิการพิการ แทบมิสมควรได้ชื่อว่าเกิดเป็นมนุษย์เลย (แลติ สยาดอ, 2550)

การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏถือว่าเป็นเรื่องใหญ่ เป็นเรื่องที่ทุกคนจะต้องพบเจอ เมื่อเห็น โทษ จำต้องเร่งชวนช่วยในการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก ฉะนั้น การฝึกฝนอบรม หรือพัฒนาจิตตาม แนวทางสติปัฏฐาน 4 จึงสำคัญอย่างยิ่ง เพื่อให้ได้มรรคผลนิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงในพระพุทธศาสนา

2. การพัฒนาจิตในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก

อภิธรรม หมายถึง ธรรมอันยิ่ง ทั้งยิ่งเกิน (อภิอติเรก) คือมากกว่าธรรมอย่างปกติและยิ่งพิเศษ (อภิวิเสส) คือเหนือกว่าธรรมอย่างปกติ, หลักและคำอธิบายธรรมที่เป็นเนื้อหาสาระแท้ ๆ ล้วน ๆ ซึ่งจัด เรียงอย่างเป็นระเบียบและเป็นลำดับจนจบความเป็นอย่างบริบูรณ์ โดยไม่กล่าวถึงไม่อ้างอิง และไม่ขึ้น ต่อบุคคล ชุมชน หรือเหตุการณ์ อันแสดงโดยเว้นบัญญัติโวหาร มุ่งตรงต่อสภาวะธรรม ที่ต่อมานิยามจัด เรียกเป็นปรมัตถธรรม 4 คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564)

ในกิตติสูตรได้กล่าวว่า “ภิกษุทั้งหลาย ดังที่วานั้น พวกเธอมีความดำริในเราอย่างนี้ว่า พระผู้มี พระภาคทรงมีพระทัยเกื้อการุณย์ ทรงไฝหาประโยชน์ให้ จึงทรงแสดงธรรมด้วยอาศัยพระกรุณา เพราะ ฉะนั้นแล ธรรมเหล่านี้ อันเราแสดงแล้วด้วยความรู้ยิ่ง แก่เธอทั้งหลาย คือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน

4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 เธอทั้งปวงพึงเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาในธรรมเหล่านั้น “ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อพวกเธอนั้นพร้อมเพรียงกันยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ หากจะมีภิกษุ 2 รูปมีวาทะต่างกันในอภิธรรม...” (ธรรมที่ทรงแสดงด้วยความรู้ยิ่ง คือทรงแสดงด้วยพระปัญญารู้เห็นประจักษ์ = อภิญญาเทสิตธรรม อันได้แก่ โพธิปักขิยธรรม 37 เป็นต้น ดังที่ตรัสไว้แล้ว) ตรงนี้บรรดาได้ใจความว่า อภิธรรม ก็คือโพธิปักขิยธรรม 37 ประการที่ตรัสข้างต้นนั่นเอง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564)

อภิธรรมปิฎก หมายถึง ชื่อปิฎกที่ 3 ในพระไตรปิฎก คำสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนแสดงพระอภิธรรม ซึ่งได้รับบวรรักษาไว้เป็นหมวดที่ 3 อันเป็นหมวดสุดท้ายแห่งพระไตรปิฎก ประกอบด้วย คัมภีร์ต่าง ๆ 7 คัมภีร์ (สัทตปปรกณะ, สดับปรกณ) คือ สังคณี (หรือ ธัมมสังคณี) วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลปัญญาธิ กถาวัตถุ ยมก และปฏฐาน ในบรรดาเหล่านี้ว่า พระอภิธรรมเป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโปรดพระพุทธมารดาตลอดพรรษา ณ ดาวดึงส์เทวโลก ในปีที 7 แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564)

อภิธรรมปิฎก หมายถึง การกล่าวถึงสภาวะธรรมที่ละเอียดประณีตลึกซึ้งโดยยกขึ้นมาวิเคราะห์วิจัย เป็นการเน้นเนื้อหาทางวิชาการล้วน ๆ (พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), 2555)

อภิญญาอิทธิ คือ ความสำเร็จแห่งการรู้ยิ่ง หมายถึง ความเข้าใจสัจธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพระอภิธรรมเพราะพระอภิธรรมเป็นธรรมขั้นสูงซึ่งน้อยคนจะเข้าใจ กล่าวโดยสังเขป พระอภิธรรมที่กล่าวถึงเรื่องปรมัตถธรรม หรือสภาวะธรรมที่มีจริง มี 2 อย่าง คือ

1. รูป สภาวะแปรปรวนชัดเจน
2. นาม สภาวะนุ่มไปสู่อารมณ์ คือ รับเอาอารมณ์ไว้เสมอเหมือนไม้เท้าที่คนชราต้องจับยึดไว้ในเวลาเดินทาง (พระคันธสาราภังค์, 2552)

การพัฒนาจิต หรือการฝึกอบรมจิต ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น จะต้องปฏิบัติตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญานั้น ไม่มีทางอื่นเลย ผู้ใดหวังจะให้ตนเองมีความสุข สงบ ร่มเย็นมีสุขภาพจิตสูงห่างไกลจากความทุกข์เดือดร้อนวุ่นวาย และหวังจะให้โลกของเรามีสันติสุขอย่างถาวร และสมบูรณ์ก็จงพัฒนาจิต บริหารจิต ฝึกอบรมจิตของตน ด้วยการปฏิบัติตามไตรสิกขา ตามที่กล่าวมาแล้วเถิด ก็จะได้รับผลแห่งการปฏิบัติ ตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติอย่างแนบเนียน จะไม่เสียเวลาที่เกิดมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนา ทั้งจะมีหวังบรรลุพระนิพพาน อันเป็นยอดของความสุขในที่สุด เพราะพระธรรมย่อมคุ้มครองรักษาผู้ประพฤติธรรม พระธรรมที่ประพฤติถูกต้องดีแล้ว ย่อมนำความสุขความเจริญมาให้ การที่เราได้รับความสุขความเจริญอันเกิดจากการพัฒนาจิตนี้ คือ ประโยชน์แห่งการประพฤติธรรม (จิตตวิมล ภิกขุ, 2546)

การพัฒนาจิต เป็นการฝึกอบรมเสริมสร้างจิตใจให้พร้อมสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติทั้ง 3 ด้าน คือ 1) คุณภาพจิต ได้แก่ คุณธรรมต่าง ๆ คือ สร้างเสริมจิตใจให้ดีงาม 2) สมรรถภาพจิต คือมีความสามารถของจิต 3) สุขภาพจิต คือ มีจิตที่มีสุขภาพดี (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557)

จะเห็นว่า อภิธรรมปิฎก คือ ปิฎกหมวดธรรมะ มี 7 คัมภีร์ ที่มีความเกี่ยวโยงกันทั้งหมด เป็น ปริมาณธรรม คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หรือเรียกว่า รูปกับนาม ส่วนการพัฒนาจิต คือ วิธีการขั้นตอน ในการฝึกจิต การอบรมโดยมีสติปัฏฐาน 4 คือกาย เวทนา จิต ธรรม เป็นเครื่องมือ ตามหลักไตรสิกขา หรือมรรคมีองค์ 8 เพื่อให้ถึงเป้าหมายสูงสุดพระพุทธศาสนา คือ การทำพระนิพพานให้แจ้ง

สรุปความหมายของการพัฒนาจิตในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก คือ การปฏิบัติวิปัสสนาตาม แนวทางมหาสติปัฏฐาน 4 มีการกำหนดรูป-นาม และมีสมาธิปฏิบัติเป็นทางให้ถึงพระนิพพาน

3.วิธีการและขั้นตอนการพัฒนาจิตตามหลักพระอภิธรรม

- การพัฒนาจิตตามแนวทางสติปัฏฐาน 4

ความหมายของสติปัฏฐาน

คำว่า สติ “สติเป็นไฉน สติ ความตามระลึก ความทวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความระลึกความ ทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สมาสติ นี้เรียกว่า สติ” (อภิ.วิ.(ไทย) 35/524/393)

คำว่า สติปัฏฐาน มาจาก สติ คือ การระลึกรู้ ปุฏฐาน คือ เข้าไปตั้งไว้ สติปัฏฐาน หมายถึง การ ระลึกรู้ที่ เข้าไปตั้งไว้ในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม อีกนัยหนึ่งหมายถึง การระลึกรู้อย่างมั่นคง ในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีลยาตอ) รจนา, 2555)

คำว่า สติปัฏฐาน มีความหมาย 3 ประการ คือ

1) ที่ตั้งของสติ หมายถึง อารมณ์ของสติ 4 ประเภท อันได้แก่ กองรูป เวทนา จิต และสภาวะ ธรรม ตามนัยนี้ ปุฏฐาน แปลว่า “ที่ตั้ง” ลง ยุ ปัจจัยในอิทธิกณสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏิจาติ เอต ภาติ ปุฏฐานํ, สติยา ปุฏฐานํ สติปัฏฐาน (สติปัฏฐาน คือ ที่ตั้งของสติ)

2) สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ หมายถึง การล่องความยินดีในร้าย ตามนัยนี้ ปุฏฐาน แปลว่า “สภาวะ ที่พึงตั้งไว้” ลง ยุ ปัจจัยในกรรมสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุฏฺเฐตพพนติ ปุฏฐานํ, สติยา ปุฏฐานํ สติ ปุฏฐาน (สติปัฏฐาน คือ สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ) (ที.ฎ. 2/357)

3) สติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือ สติที่ตั้งไว้มั่น ตามนัยนี้ ปุฏฐาน แปลว่า “เข้าไปตั้งไว้” หรือ “ตั้งไว้ มั่น” ลง ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ ว่า ปุฏฺฐาติติ ปุฏฐานํ, สติเยว ปุฏฐานํ สติปัฏฐาน (สติ ปุฏฐาน คือ สติที่เข้าไปตั้งไว้/สติที่ตั้งไว้มั่น) อุปสรรคคือ ป ตามนัยนี้ใช้ในความหมายว่า “เข้าไป, แล่น ไป” หรือ “ยิ่ง, มั่นคง” (ที.อ. 2/367)

สติปัฏฐานเป็นทางสายเอก และเป็นทางสายเดียวที่ทำให้ผู้ดำเนินตามทางนี้ ถึงความบริสุทธิ์ หมดจดต้องเริ่มต้นด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพราะหนทางนี้เป็นหนทางเอก เพื่อความบริสุทธิ์ หมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความก้าวล่วงเสียได้ด้วยความโศกและความรำไร เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน (ที.ม.(ไทย) 10/373/301)

ธรรมที่ประกอบร่วมกับสติ

ในการเจริญสติปัฏฐานนั้นมีใช้มีเพียงสติอย่างเดียว ต้องมีธรรมอื่นประกอบร่วม อันได้แก่ วิริยะ และ ปัญญา ในพระสูตรนี้จึงตรัสธรรมทั้ง 3 ประการที่เกิดร่วมกับสติว่า อาตปปี สมปะชาโน สติมา (มีความเพียรเผา กิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ)

นอกจากธรรม 3 ประการนั้น พระพุทธองค์ยังแสดงสมาธิไว้โดยอ้อมด้วย เพราะสมาธิเกิดจากสติที่ต่อเนื่อง และเป็นเครื่องพัฒนาให้ปัญญาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ การแสดงสมาธิโดยอ้อมนี้เป็นสำนวนทางภาษาอย่างหนึ่งที่เรียกว่า มิคปทวลัญชนนัย คือ นัยที่เหมือนรอยเท้าเนื้อ หมายความว่า เมื่อนายพรานติดตาม เนื้อไป พบรอยเท้าเนื้ออยู่ข้างหน้าแผ่นหินและถัดไปจากแผ่นหิน ก็อนุมานรู้ว่าเนื้อได้วิ่งเหยียบแผ่นหินไป ฉะนั้น แม้พระพุทธองค์จะตรัสสติและปัญญาไว้เท่านั้น ก็เป็นอันตรัสสมาธิไว้โดยอ้อม ฉะนั้น เพราะสติเป็นเหตุเกิด สมาธิ และสมาธิเป็นเหตุเกิดปัญญา ดังคัมภีร์ฎีกาของมหาสติปัฏฐานสูตรกล่าวว่า

สติคฺคหณฺเนว เจตถ สมาธิสสาปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ตสฺสา สมาธิกฺขนฺธํ สงคฺคหิตตฺตา. (ที.ฎ. 2/368)

“อนึ่ง พึงทราบการถือเอาแม่สมาธิในเรื่องนี้ด้วยการกล่าวถึงสติ เพราะสตินั้นนับเข้าในสมาธิขั้นนี้”

ธรรมทั้ง 4 ประการข้างต้น คือ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา เป็นองค์ประกอบในการเจริญสติปัฏฐาน กล่าวคือ วิริยะทำให้นักปฏิบัติจดจ่อ ในรูปนามปัจจุบันด้วยความเพียรทางกายและใจ สติเป็นเครื่องระลึกรู้ตามกำหนดรูปนามอย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วง สมาธิทำให้จิตแนบชิดตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรมที่กำหนดรู้ด้วยสติ จัดว่าเป็นวิปัสสนาขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะในวิปัสสนา ปัญญาทำให้หยั่งเห็นลักษณะพิเศษของสภาวะธรรม แต่ละอย่างได้ชัดเจนว่ามีเพียงรูปนามที่ไม่ใช่บุคคล เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม ธรรม 4 ประการเหล่านี้เหมือนกล้องจุลทรรศน์ที่ช่วยให้เหล่าสัตว์รู้เห็นตามความเป็นจริงดังกล่าว

ในพระสูตรพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงสติปัฏฐาน 4 ประการ คือ

1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน พิจารณาเห็นกายในกายภายในเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในและภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งภายในและภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน พิจารณาเห็นจิตในจิตภายในเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในและภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสเสียได้ในโลก

4) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน พิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในและภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร

มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขมาและโทมนัสเสียได้ในโลก" (ส.ม.(บาลี) 19/572/158)

1) กายานุปัสสนา การกำหนดรู้กองรูปว่าเป็นเพียงกองรูปไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนกออกเป็น 6 หมวดใหญ่และ 14 หมวดย่อย คือ

- หมวดอานาปานะ   การกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก
- หมวดอิริยาบถ   การกำหนดรู้อิริยาบถใหญ่ทั้ง 4 คือ การเดิน ยืน นั่ง นอน
- หมวดสัมปชัญญะ   การกำหนดรู้อิริยาบถย่อยมีการเหยียด การคู้ เป็นต้นร่วมไปอิริยาบถใหญ่
- หมวดปฏิกลมนสิการ   การกำหนดรู้สิ่งปฏิกลกว่าร่างกายเป็นของน่าเกลียดด้วยผม ขน เป็นต้น
- หมวดธาตุมนสิการ   การกำหนดรู้ธาตุทั้ง 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม
- หมวดนวสีวลิกะ   การกำหนดรู้ซากศพ 9 ประเภท มีซากศพที่พองอืด เป็นต้น

2) เวทนानุปัสสนา การกำหนดรู้เวทนาว่าเป็นเพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนกเป็นความรู้สึกเป็นสุข ทุกข์ และวางเฉย (ไม่ทุกข์ไม่สุข)

3) จิตตานุปัสสนา การกำหนดรู้จิตว่าเป็นเพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคล เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนกเป็นจิตที่ประกอบด้วยโลภะ เป็นต้น

4) ธรรมานุปัสสนา การกำหนดรู้สภาวธรรมว่าเป็นเพียงสภาวธรรมไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนกเป็นสภาวะเห็น ได้ยิน เป็นต้น แบ่งออกเป็น 5 หมวด คือ

- หมวดนิร वर्ณ   การกำหนดรู้นิร वर्ณ 5
- หมวดคันธ   การกำหนดรู้คันธ 5
- หมวดอายตนะ   การกำหนดรู้อายตนะ 12
- หมวดโพชฌงค์   การกำหนดรู้โพชฌงค์ 7
- หมวดสังขาร   การกำหนดรู้สังขาร 4

สติปัฏฐาน 4 มุ่งแสดงการละวิปลาสทั้ง 4 เป็นหลักว่า

- 1) กายานุปัสสนา ละสุกขสัญญา คือ ความสำคัญว่าสวยงาม
- 2) เวทนานุปัสสนา ละสุขสัญญา คือ ความสำคัญว่าเป็นสุข
- 3) จิตตานุปัสสนา ละนิจจสัญญา คือ ความสำคัญว่าเที่ยง
- 4) ธรรมานุปัสสนา ละอัตตสัญญา คือ ความสำคัญว่าเป็นตัวตน (ที.อ. 2/369)

แนวทางในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

การเจริญวิปัสสนาเป็นการระลึกถึงเท่าทันสภาวธรรมปัจจุบัน โดยอาศัยคำบริกรรมเป็นเครื่องช่วย

ให้รู้ตัวในปัจจุบันขณะ คำบริการรณนั้นสำคัญต่อการเจริญวิปัสสนา จัดเป็นวิชขมานบัญญัติ คือ บัญญัติแสดงเนื้อความที่ปรากฏโดยปรมาตถ์ ซึ่งเรียกว่า ตัชชาบัญญัติ หมายถึง บัญญัติที่เหมาะสมกับสภาวะธรรม กล่าวคือ สือให้รู้ถึงสภาวะธรรมนั้น ๆ ได้อย่างชัดเจน

แม้การบริการรณจะทำให้จิตรับรู้คำบัญญัติเป็นอารมณ์ แต่ก็ช่วยให้จิตจดจ่อมากขึ้นในเวลาเริ่มปฏิบัติธรรม จากนั้นจึงสามารถหยั่งเห็นรูปนามตามสภาวะนั้น ๆ โดยความไม่เที่ยงเป็นต้นได้ เมื่อวิปัสสนาญาณมีกำลังมากขึ้นแล้วในภายหลัง นักปฏิบัติก็ไม่จำเป็นต้องใช้คำบริการรณอีกต่อไป เพราะในขณะนั้นจะสามารถตามรู้รูปนามได้ชัดเจนจนรู้เห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของสภาวะธรรมที่กำลังกำหนดอยู่ ดังข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า

นनु จ ตชชาปณตติวเสน สภาวะธมโม คยหิตติ. สจจ คยหิติ ปุพพาเค. ภวานาย ปน วพฒมานาย ปณตติ สมติกกมิตวา สภาเวเยว จิตตํ ติฏฐติ. (วิสุทธิ.ฎี. 1/316)

“ถามว่า บุคคลย่อมรับรู้สภาวะธรรมโดยเนื่องด้วยนามบัญญัติได้หรือตอบว่า จริงอยู่ ในเบื้องต้นย่อมรับรู้โดยเนื่องด้วยนามบัญญัติ คือมีคำบริการรณสลักกันไป แต่เมื่อภavanaเจริญขึ้น จิตย่อมล่วงบัญญัติแล้วดำรงอยู่ในสภาวะเดียว คือไม่มีคำบริการรณประกอบร่วม” ความจริงข้อความข้างต้นกล่าวไว้ในเรื่องการระลึกถึงพระพุทธรูป แต่นามาประยุกต์ใช้ในการเจริญวิปัสสนาภavanaได้ เพราะวิปัสสนามีอารมณ์เป็นสภาวะธรรมเหมือนพระพุทธรูป และการระลึกถึงพระพุทธรูปก็ต้องบริการรณว่า อิติปิ โส ภควา เป็นต้นเช่นเดียวกัน มิฉะนั้นแล้วก็ไม่อาจระลึกถึงพระพุทธรูปได้

การตามรู้ในขณะเห็น

นักปฏิบัติผู้เจริญวิปัสสนายังเห็นรูปนามตามความเป็นจริง ย่อมรับรู้สภาวะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส นึกคิด และรูปอันเป็นที่อาศัยของจิต พร้อมทั้งรูปที่เกิดจากจิตในขณะนั้น ๆ ส่วนผู้เจริญสมถภavanaพึงรับรู้มานจิต หทัยวัตถุ และรูปที่เกิดจากมานจิตตามสมควร อนึ่ง จิตที่รับรู้สภาวะเห็น คือ วิถีจิตที่เกิดทางจักขุทวารหนึ่งวิถีตั้งแต่อาวัชชนจิตไปจนถึงตทารัมณจิต เป็นเพียงการรับรู้เฉพาะวิถีจิตหนึ่งวิถี ยังไม่ใช่ว่ารับรู้จิตที่ละดวง

ในขณะเห็น พึงกำหนดว่า “เห็นหนอ ๆ” แม้ในเวลาได้ยินเป็นต้นก็พึงกำหนดว่า “ได้ยินหนอ ๆ” การกำหนดว่า “เห็นหนอ ๆ” นี้ หมายถึง จักขุประสาท รูปารมณ (สี) สภาวะเห็น การกระทบกันระหว่างสีและจักขุประสาท และเวทนาที่ดีใจ เสียใจ หรือเฉย ๆ กล่าวโดยสรุป การกำหนดว่า “เห็นหนอ ๆ” เป็นการรับรู้สภาวะธรรม 5 อย่างตามสมควร คือ จักขุประสาท รูปารมณ จักขุวิญญาณ ผัสสะทางตา (จักขุสัมผัสสสะ) หรือเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา (จักขุสัมผัสสชา เวทนา)

ผู้ที่เจริญวิปัสสนาภavanaอยู่ไม่ควรเลือกหาอารมณ์กรรมฐานที่ตนต้องการ ควรตามรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏอย่างชัดเจนในปัจจุบันขณะ แม้ว่านักปฏิบัติจะไม่มีความรู้เกี่ยวกับปริยัติก็สามารถรับรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏได้ เช่น เมื่อตามรู้ทุกขเวทนาว่า “ปวดหนอ ๆ” ย่อมจะรับรู้สภาวะธรรมดังนี้ คือ

- การสัมผัสที่ไม่น่ายินดี เป็นลักษณะพิเศษของทุกขเวทนา (อนิฏฐโณฏฐพพานุภวนลกขณา)
- การทำให้จิตไม่สดชื่น เป็นหน้าที่ของทุกขเวทนา (สมปยุตตานํ มิลาปนรสา)

- ความเจ็บปวดทางกาย เป็นอาการปรากฏของทุกขเวทนา (กายิกาพารัจจุปฏิจจนา)
- การประจวบกันระหว่างจิตกับสัมผัสที่ไม่ดี เป็นเหตุใกล้ของทุกขเวทนา (ผัสสปฏิจจนา)

ว่าโดยโลกุปมา การรับรู้ลักษณะพิเศษ เหมือนการเห็นแสงสว่างของฟ้าแลบ การรับรู้หน้าที่ เหมือนการกำจัดความมืด การรับรู้อาการปรากฏ เหมือนการเห็นสัญญาณของฟ้าแลบที่ยาว สั้น ตรง หรือคด ส่วนการรับรู้เหตุใกล้ เหมือนการเห็นก้อนเมฆซึ่งเป็นสถานที่เกิดของฟ้าแลบ

การตามรู้ในขณะไฉย

ในขณะกำหนดว่า “ไฉยหนอ ฯ” สภาวะธรรม 5 อย่าง คือ โสตประสาท เสียง (สัททารมณ์) โสตวิญญาน ผัสสะทางหู หรือเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางหู ย่อมปรากฏในขณะนั้น ๆ ตามสมควร การตามรู้โสตประสาท มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

-ความใสที่ให้ได้ยินเสียงได้ เป็นลักษณะพิเศษของโสตประสาท (สพทาภิขิตตารหุตปสาทลกขณ)

- การจูงใจไปในสัททารมณ์ เป็นหน้าที่ (สพเทสุ อาริยฉนรสี)
  - การไฉยทางโสตประสาท เป็นอาการปรากฏ (โสตวิญญานสส อารธภาวปัจจุปฏิจจนา)
  - การมีหู เป็นเหตุใกล้ (โสตุกมตานิทานกมมชฎตปฏิจจนา)
- การตามรู้สัททารมณ์ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ
- การที่สัททารมณ์ปรากฏในหู เป็นลักษณะพิเศษของสัททารมณ์ (โสตปฐิพนนลกขณ)
  - การถูกไฉย เป็นหน้าที่ (โสตวิญญานสส วิสยภาวรสี)
  - การที่สภาวะไฉยดำเนินไปในโสตประสาท เป็นอาการปรากฏ (ตสเสว โคจรปัจจุปฏิจจนา)
  - การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้ (จตุมหากูตปฏิจจนา)

การตามรู้โสตวิญญาน มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

- การไฉย เป็นลักษณะพิเศษของโสตวิญญาน (วิชานนลกขณ)
- การรับเสียงเป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่ (ปุพพกมรสี)
- การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ (สนธานปัจจุปฏิจจนา)
- โสตประสาทและเสียง เป็นเหตุใกล้ (วตถารมมณปฏิจจนา)

การตามรู้ในขณะตมกลีน

ในขณะกำหนดว่า “รู้หนอ ฯ” เมื่อได้กลิ่น สภาวะธรรม 5 อย่าง คือ ฆานประสาท กลิ่น (คันธารมณ์) ฆานวิญญาน ผัสสะทางจมูก หรือเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางจมูก ย่อมปรากฏในขณะนั้น ๆ ตามสมควร การตามรู้ฆานประสาท มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

- ความใสที่สูดรับกลิ่นได้ เป็นลักษณะพิเศษของฆานประสาท (คณธาภิขิตตารหุตปสาทลกขณ)
- การจูงใจไปในคันธารมณ์ เป็นหน้าที่ (คณเธสุ อาริยฉนรสี)
- การได้กลิ่นทางฆานประสาท เป็นอาการปรากฏ (ฆานวิญญานสส อารธภาวปัจจุปฏิจจนา)
- การมีจมูก เป็นเหตุใกล้ (ฆายิตุกมตานิทานกมมชฎตปฏิจจนา)

การตามรู้คันธารมณ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

- การที่คันธารมณปรากฏในจุมก เป็นลักษณะพิเศษของคันธารมณ (ฆานปฏิพนนลกขณ)
- การถูกสุดมได้ เป็นหน้าที่ (ฆานวิญญานสส วิสยถาวรส์)
- การที่สภาวะได้กลืนดำเนินไปในฆานประสาท เป็นอาการปรากฏ (ตสเสว โคจรปจจุปฏฐาน)
- การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้ (จตุมหากูตปฏฐาน)

การตามรู้ฆานวิญญาน มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

- การได้กลืน เป็นลักษณะพิเศษของฆานวิญญาน (วิชานนลกขณ)
- การรับกลืนเป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่ (ปุพพกมรส์)
- การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ (สนธานปจจุปฏฐาน)
- ฆานประสาทและกลืน เป็นเหตุใกล้ของฆานวิญญาน (วตถารมณปฏฐาน)

การตามรู้ในขณะลิ้มรส

ในขณะกำหนดว่า “ลิ้มหนอ ฯ” หรือ “รู้หนอ ฯ” สภาวะธรรม 5 อย่าง คือ ชิวหาประสาท รส (รสารมณ) ชิวหาวิญญาน ผัสสะทางลิ้น หรือเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางลิ้น ย่อมปรากฏในขณะนั้น ๆ ตามสมควร การตามรู้ชิวหาประสาท มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

- ความใสที่ทำให้รับรสได้ เป็นลักษณะพิเศษของชิวหาประสาท (รสาภิชาตารหูกูตปสาทลกขณ)
- การจงใจไปในรสารมณ เป็นหน้าที่ (รเสสุ อาวิณณรส์)
- การได้ลิ้มรสทางชิวหาประสาท เป็นอาการปรากฏ (ชิวหาวิญญานสส อารถารภาวปจจุปฏฐาน)
- การมีลิ้น เป็นเหตุใกล้ (สายิตุกามตานิทานกมมขูกูตปฏฐาน)

การตามรู้รสารมณ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

- การที่รสารมณปรากฏในลิ้น เป็นลักษณะพิเศษของรสารมณ (ชิวหาปฏิพนนลกขณ)
- การถูกลิ้ม เป็นหน้าที่ (ชิวหาวิญญานสส วิสยถาวรส์)
- การที่สภาวะลิ้มรสดำเนินไปในชิวหาประสาท เป็นอาการปรากฏ (ตสเสว โคจรปจจุปฏฐาน)
- การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้ (จตุมหากูตปฏฐาน)

การตามรู้ชิวหาวิญญาน มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

- การลิ้มรส เป็นลักษณะพิเศษของชิวหาวิญญาน (วิชานนลกขณ)
- การรับรสเป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่ (ปุพพกมรส์)
- การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ (สนธานปจจุปฏฐาน)
- ชิวหาประสาทและรส เป็นเหตุใกล้ (วตถารมณปฏฐาน)

การตามรู้ในขณะสัมผัส

ในขณะกำหนดว่า “ถูกหนอ ฯ” สภาวะธรรม 5 อย่าง คือ กายประสาท สัมผัส (โณภูฏัพพารมณ) อันได้แก่ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ) กายวิญญาน ผัสสะทางกาย หรือเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางกาย ย่อมปรากฏในขณะนั้น ๆ ตามสมควร การตามรู้กายประสาท มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

-ความใสที่ทำให้รับสัมผัสได้ เป็นลักษณะพิเศษของกายประสาท (โณฏพพาภิฆาตารหุตป
ปสาทลกขณ)

-การจูงใจไปในโณฏฐัพพารมณ เป็นหน้าที่ (โณฏฐัพเพสุ อาวิณณรส์)

-การได้สัมผัสทางกายประสาท เป็นอาการปรากฏ (กายวิญญานสส อาธารภาพจจุปฏฐาน)

-การมีร่างกาย เป็นเหตุใกล้ (ผลิตุกามตานิทานกมมชฎตปฏฐาน)

การตามรู้โณฏฐัพพารมณ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

-การที่โณฏฐัพพารมณปรากฏในกาย เป็นลักษณะพิเศษของโณฏฐัพพารมณ (กายปฏิทนนลกขณ)

-การถูกสัมผัส เป็นหน้าที่ (กายวิญญานสส วิสยถาวรส์)

-การที่สภาวะสัมผัสดำเนินไปในกายประสาท เป็นอาการปรากฏ (ตสเสว โคจรปจจุปฏฐาน)

-การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้ (จตุตมมหาภูตปฏฐาน)

การตามรู้กายวิญญาน มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

-การสัมผัส เป็นลักษณะพิเศษของกายวิญญาน (วิชานนลกขณ)

-การรับสัมผัสเป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่ (บุพพงคมรส์)

-การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ (สนธานปจจุปฏฐาน)

-กายประสาทและสัมผัส เป็นเหตุใกล้ (วตถารมมณปฏฐาน)

การตามรู้ในขณะคิด

ขณะที่จิตเกิดทางมนโหวารจะมีอาการซึ่งเรียกต่างกันไปว่า คิด นึก พิจารณา ใคร่ครวญ ใส่ใจ
กำหนด เป็นลักษณะของจิตที่รับรู้อารมณ์ทางใจ นักปฏิบัติควรตามรู้สภาวะนั้น ๆ ว่า “คิดหนอ ๆ”
“นึกหนอ ๆ” “พิจารณาหนอ” “ใคร่ครวญหนอ” “ใส่ใจหนอ” “กำหนดหนอ” ก็จะเป็นการรับรู้มน
ทวาร ธรรมารมณ มโนวิญญาน สัมผัส และเวทนา อย่างใดอย่างหนึ่งที่ปรากฏชัดในขณะนั้น การรับ
รู้นี้เป็นความรู้ชัดด้วยการกำหนดซึ่งเรียกว่า ญาตปริญญา และเป็นการรู้ชัดความไม่เที่ยงซึ่งเกิดขึ้นและ
ดับไปเป็นต้นด้วยตริณปริญญาและปหานปริญญาตามสมควร ดังมีสาธกว่า

อวชชนํ ภวคโต อโมเจตวา มโนติ สทวชชนเนน ภวคํ. ธมมาติ อารมณํ. มโนวิญญานนติ
ชวนวิญญานํ. (ส.อ. 3-5)

คำว่า มโน คือ ภวังคจิตพร้อมด้วยอวัชชนจิต โดยรวมอวัชชนจิตไว้ในภวังคจิต

คำว่า ธมมา แปลว่า อารมณ

คำว่า มโนวิญญาน คือ ชวนจิต

กมมชํ อายตันทวารวเสน ปากฏํ โหติ ฯเปฯ มโนทวารเ ททวยตถุ กายภาวทสกวเสน เจว อุตุ
สมุฏฐานาทิวเสน จ จตูปปณณาสเมว. (วิสุทฺธิ. 2/293)

“กรรมชรูปปรากฏโดยความเป็นอายตนะและทวาร...หทัยวัตถุในมนโหวารมีรูป 54 อย่าง มีกาย
ทสกกกลाप ภาวทสกกกลाप และอุตุชรูป เป็นต้น”

มนโหวารํ นาม สวชชํ ภวคํ. ตสส นิสสยภาวโต ททวยตถุํ สนธาย นิสสิตโหวาเรน มโนทวารเติ

วุฒติ, ยตถ มโนทวารูปปตติ. (วิสุทฺธิ.ฎี. 2/453)

“ภวังคจิตพร้อมด้วยอาวัชชนจิต ชื่อว่า มโนทวาร ท่านกล่าวว่า ในมโนทวาร ซึ่งเป็นที่เกิดของมโนทวาร ด้วยสำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่อาศัยโดยหมายเอาหทัยวัตถุ เพราะเป็นที่อาศัยของหทัยวัตถุนั้น”

สารกข้างต้นแสดงว่า ภวังคจิตที่เกิดก่อนวิถิจิตและมโนทวาราวัชชนจิตที่เริ่มพิจารณาอารมณ์ทางมโนทวาร ชื่อว่า มโนทวาร แม้หทัยวัตถุซึ่งเป็นที่อาศัยของมโนทวาราวัชชนจิตและภวังจิตเหล่านั้นก็ได้ชื่อว่า มโนทวาร โดยฐานะปุจฉา คือ สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่อาศัย แต่มุ่งให้หมายถึงที่ตั้ง ซึ่งในที่นี้เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่อาศัยคือมโนทวาร แต่เจตนาหมายถึงที่ตั้งคือหทัยวัตถุ

ธรรมารมณซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาจิต คือ จิต เจตสิก และรูป อันได้แก่ โลภียจิต โลภียเจตสิก ปสาทรูป 5 และสุขุมรูป 16 กล่าวคือ อาโปธาตุ อิติถิการูป (รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นหญิง) บุริสการูป (รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นชาย) หทัยวัตถุ ชีวิตรูป และอาหารรูป

มโนวิญญาน คือ อุกุศลชวนจิต กามาวจรกุศลชวนจิต และตทารัมมณจิต ส่วนผัสสะและเวทนา ก็เป็นผัสสะและเวทนาที่ประกอบกับชวนจิตและตทารัมมณจิต

การตามรู้มโนทวาร

ในขณะที่วิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้น นักปฏิบัติอาจรู้สึกว่าการตามรู้ไม่ต่อเนื่อง เช่น เมื่อกำหนดว่า “คู้หนอๆ” บางขณะอาจมีช่วงว่างในระหว่าง ทำให้สำคัญว่าอารมณ์ที่รับรู้ไม่ต่อเนื่อง หรือจิตที่รับรู้ไม่ต่อเนื่อง ความจริงแล้วเป็นลักษณะของภวังคจิตที่คั่นระหว่างอยู่ การรับรู้ความขาดช่วงนี้เป็นการรับรู้ภวังคจิต ในบางขณะนักปฏิบัติอาจรับรู้มโนทวาราวัชชนจิตได้ ดังมีสภาวะต่อไปนี้

- การรับรู้อารมณ์เป็นเบื้องต้นแรก เป็นลักษณะพิเศษของมโนทวาราวัชชนจิต (ปุพพกมลลักษณะ)

- การเริ่มใส่ใจ เป็นหน้าที่ (อาวัชชนรส)

- การแสดงความรู้สึกเป็นอาการปรากฏ (ตถากาปจจุปฏฐาน)

- ความดับไปแห่งภวังคจิต เป็นเหตุไกล (ภวังคกมลปฏฐาน)

นอกจากนี้ บางขณะนักปฏิบัติอาจรับรู้หทัยวัตถุ โดยมีสภาวะดังนี้

- การเป็นที่ตั้งของความใคร่ครวญและความนึกคิด เป็นลักษณะพิเศษของหทัยวัตถุ (มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุนี้ นิสสยลักษณะ)

- การทรงไว้ซึ่งความใคร่ครวญและความนึกคิด เป็นหน้าที่ (ตาสถาเยว ธาตุนี้ อาธารณรส)

- การประคับประคองการใคร่ครวญและความนึกคิด เป็นอาการปรากฏ (ตพพพหนปจจุปฏฐาน)

- ความเข้าใจว่ามีรูปเป็นที่อาศัยจึงเกิดหทัยวัตถุ เป็นเหตุไกล (จตุมหากูตปฏฐาน)

การตามรู้ธรรมารมณ

การตามรู้จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท และกายประสาท พร้อมกับอาโปธาตุและหทัยวัตถุ ได้กล่าวไว้ก่อนแล้ว ส่วนสุขุมรูป 16 อธิบายความโดยพิสดารได้ว่า การรับรู้ปรากฏเมื่อแสดงการยึดหรือคิดนึกด้วยความรู้สึกว่าเป็นชายหรือหญิง โดยมีสภาวะดังนี้

- ความเป็นหญิง เป็นลักษณะพิเศษของอิติถิการูป (อิติถิการวมลักษณะ)

- การแสดงว่าเป็นหญิง เป็นหน้าที่ (อิตถีติ ปกาสนรล)
  - การมีสณฺฐาน ท่าทาง และความดําริเยี่ยงหญิงทั่วไป เป็นอาการปรากฏ (อิตถิลิงคาทินํ การณ ภาวปจฺจุปฺปญฺจํ)
  - ความเข้าใจว่ามีรูปเป็นทํอํศยจึงเกิดหทัยวตฺถุ เป็นเหตุไกล้ (จตุมหากฺขตปทฺฎฺฐานํ)
  - ความเป็นชาย เป็นลักษณะพิเศษของปฺริสภารูป (ปฺริสภาลกฺขณํ)
  - การแสดงว่าเป็นชาย เป็นหน้าที่ (ปฺริโสติ ปกาสนรล)
  - การมีสณฺฐาน ท่าทาง และความดําริเยี่ยงชายทั่วไป เป็นอาการปรากฏ (ปฺริสลิงคาทินํ การณ ภาวปจฺจุปฺปญฺจํ)
  - ความเข้าใจว่ามีรูปเป็นทํอํศยจึงเกิดหทัยวตฺถุ เป็นเหตุไกล้ (จตุมหากฺขตปทฺฎฺฐานํ)
- ชีวิตรูปเป็นเหตุแห่งการดำรงอยู่ของจักขุประสาทเป็นต้นที่ตามรู้สภาวะเห็น ฯลฯ ในปัจจุบัน ขณะ ชีวิตรูปนี้เกิดร่วมกับปสาทรูปในร่างกายส่วนต่าง ๆ ที่มีปสาทรูปตามสมควร ทำหน้าที่รักษาให้ จักขุประสาทเป็นต้นที่ดับไปแล้วได้เกิดขึ้นใหม่อยู่เสมอตราบจนกระทั่งเสียชีวิต โดยมีสภาวะดังนี้
- การตามรักษาจักขุประสาทเป็นต้น เป็นลักษณะพิเศษของชีวิตรูป (สหชาตฺรฺูปานุปาลลกฺขณํ)
  - การทำให้จักขุประสาทเป็นต้นดำเนินไปได้ เป็นหน้าที่ (เตสํ ปวตฺตนรล)
  - การทรงไว้ซึ่งจักขุประสาทเป็นต้น เป็นอาการปรากฏ (เตสญฺเณว ฐปนปจฺจุปฺปญฺจํ)
  - ความเข้าใจว่ามีรูปเป็นทํอํศยซึ่งดำเนินไปได้จึงเกิดชีวิตรูป เป็นเหตุไกล้ (ยาปยิตพฺพทฺฎฺฐานํ)
- อาหารรูปย่อมปรากฏแก่ผู้ที่กำหนดรู้ความมีกำลังวังชาและความสดชื่นแห่งจิตหลังจากได้รับ ประทานอาหารแล้ว โดยมีสภาวะดังนี้
- การเป็นสารอาหาร เป็นลักษณะพิเศษของอาหารรูป (โอชาลกฺขณํ)
  - การทำให้เกิดกำลัง เป็นหน้าที่ (รฺูปาหฺรณรล)
  - การอุปถัมภ์ร่างกายไว้ไม่ให้อ่อนเพลีย เป็นอาการปรากฏ (กายุปตฺถมภปจฺจุปฺปญฺจํ)
  - ความเข้าใจว่ามีอาหารที่ควรบริโภคจึงเกิดอาหารรูป เป็นเหตุไกล้ (อหฺโณหฺริตพฺพทฺฎฺฐานํ)
- จิตและเจตสิกที่เป็นธรรมารมณํมีสภาวะต่างกัน โดยได้กล่าวไปบ้าง และบางสภาวะก็จะนำมากล่าว ถึงในบทต่อไป จึงขอยกไว้ในเรื่องนี้การตามรู้มนวิญญฺญาณ การตามรู้มนวิญญฺญาณ มีสภาวะดังนี้ คือ
- การรับรู้อารมณ์ด้วยการนึกคิด เป็นลักษณะพิเศษของมนวิญญฺญาณ (วิชานนลกฺขณํ)
  - การรับรู้ถึงอารมณ์ต่างๆ เป็นหน้าที่ (ปฺุพฺพกมรล)
  - การมุ่งไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ (สนฺธานปจฺจุปฺปญฺจํ)
  - ความเข้าใจว่ามีรูปที่ทํอํศยจึงเกิดมนวิญญฺญาณ เป็นเหตุไกล้ (วตฺถารมมณปทฺฎฺฐานํ)
  - การอบรมจิตตามแนวทางมัชฌิมาปฏิปทา
- ทางหรือวิถีชีวิตที่ดังมานั้นในฐานะที่เป็นสายกลางซึ่งสมดุลและพอดีที่จะนำไปให้ถึงจุดหมาย เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ในฐานะที่เป็นการดำเนินชีวิตอย่างอุดมคติ เรียกว่า พรหมจริยะ แปลว่า จริย อันประเสริฐ หรือจริยธรรมอันสมบูรณ์ และฐานะที่เป็นทางชีวิตที่มีองค์ประกอบ 8 ประการ เรียกว่า

มรรคมืองค์ 8 หรือเรียกสั้น ๆ ว่า มรรค

การฝึกหัดพัฒนาคนและพัฒนาตนให้เดินอยู่และเดินไปในวิถีชีวิตที่ถูกต้องตั้งมานั้น เรียกว่า
สิกขา หรือ การศึกษา มี 3 ด้าน คือ

- 1) ฝึกฝนพัฒนาในด้านการแสดงออกทางกายและวาจา (อธิศีล)
- 2) ฝึกฝนพัฒนาในด้านคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพจิต (อธิจิต)
- 3) ฝึกฝนพัฒนาในด้านปัญญา (อธิปัญญา)

จึงเรียกว่า ไตรสิกขา หรือการศึกษา 3 ด้าน

คำว่า สิกขา เป็นคำที่มาจากสันสกฤต ถ้าเป็นบาลี ก็คือ สิกขา เรียกได้ว่าเป็นคำเดียวกัน สิกขา
คือ หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาและสิกขานั้นมี 3 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หลักสิกขานี้ครอบคลุม
ข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา สิกขาเป็นหลักธรรมาปฏิบัติเมื่อหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา
ทั้งหมดในไตรสิกขา ก็กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาแห่งการศึกษา เรื่องของพระพุทธ
ศาสนามีเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษาทั้งสิ้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557)

ผู้ที่ต้องการพ้นจากวัฏทุกข์ควรประพฤติปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญาและมรรคญาณ
เราจึงควรศึกษาว่าต้องปฏิบัติอย่างไรจึงจะเป็นมัชฌิมาปฏิปทา พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอธิบายไว้ด้วย
วิธีถามเองตอบเองตามโอฬารนิยามในสมัยนั้น

อริยมรรคมืองค์ 8 นี้แหละคือทางสายกลางที่ทำให้เกิดภาคได้ตรัสรู้ อันทำให้เกิดจักขุ ทำให้เกิด
ปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้แจ้ง และเพื่อความดับทุกข์

อริยมรรค คือ ทางอันประเสริฐอันเป็นทางแห่งความหลุดพ้น หรือทางดำเนินของพระอริยะ มี
มืองค์ 8 สรุปความได้เป็น 3 หมวด

1. หมวดศีล คือ สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) และสัมมาอาชีวะ
(การเลี้ยงชีพชอบ)
2. หมวดสมาธิ คือ สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) สัมมาสติ (การระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ
(ความตั้งมั่นชอบ)
3. หมวดปัญญา คือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) และสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) ซึ่งหมาย
รวมทั้งโลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงมรรคแต่ละองค์อย่างละเอียด โดยการเน้นเชิงปฏิบัติที่ผู้ปรารถนาความเพียร
ต้องอบรมในขณะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ข้อความดังกล่าวไม่พบโดยตรงในพระสูตรนี้ แต่ปรากฏใน
มหาสติปัฏฐานสูตร (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), 2555)

สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงการกล่าวชอบว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกล่าวชอบเป็นอย่างไร คือ การงดเว้น
จากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด งดเว้นจากการพูดคำหยาบ งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ การ
งดเว้นดังกล่าวเรียกว่า การกล่าวชอบ” (ที.มหา 10/402/279)

เมื่อวิปัสสนาได้พัฒนาแก่กล้าจนเต็มรอบ ผู้ปฏิบัติธรรมก็จะเห็นประจักษ์พระนิพพานด้วยมรรคญาณ สามารถละมิจฉาวาจาได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉตพหวน) ด้วยสัมมาวาจา (วิสุทธิ. 2/368)

สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงการกระทำชอบว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำชอบเป็นอย่างไร คือ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤติดีในกาม การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่า การกระทำชอบ” (ที.มหา. 10/402/279)

การเจริญสัมมากัมมันตะนี้ ทำได้ด้วยการรักษาศีลและการเจริญวิปัสสนาภาวนา และทำให้บริบูรณ์ได้ในขณะบรรลุนิยามรรคทั้ง 4

สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)

การประกอบอาชีพที่ล่วงละเมิดสัมมากัมมันตะ 3 และสัมมาวาจา 4 จัดเป็นมิจฉาวาชีวะ การประกอบอาชีพงดเว้นการกระทำที่เป็นมิจฉากัมมันตะ และมิจฉาวาจา ดังพระพุทธดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย การเลี้ยงชีพชอบเป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ งดเว้นการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่า การเลี้ยงชีพชอบ” (ที.มหา. 10/402/280)

สรุปความว่า สัมมาอาชีวะจัดเป็นการปฏิบัติที่ประกอบด้วยเจตนางดเว้น (วิรติเจตสิก) เหมือนสัมมาวาจา และสัมมากัมมันตะ ดังนั้น การหลีกเลี่ยงการหาเลี้ยงชีพที่ผิดจึงจัดเป็นสัมมาอาชีวะ การเจริญสัมมาอาชีวะนี้ทำได้ 2 วิธี คือ ด้วยการรักษาศีล และด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่ออบรมให้วิรติเจตสิกในองค์มรรคมีการพัฒนาจนสมบูรณ์

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทั้ง 3 อย่างนี้เป็นอริยมรรคในหมวดว่าด้วยศีลสิกขา สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงความเพียรชอบว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความเพียรชอบเป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมยังความพอใจให้บังเกิดขึ้น ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองตั้งจิตไว้

- เพื่อยังบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น

- เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

- เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้บังเกิดขึ้น

- เพื่อยังกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมหายไป และยังให้เจริญไพบูลย์เต็มที่ ความเพียรดังกล่าวเรียกว่า ความเพียรชอบ (ที.มหา. 10/402/280)

เมื่อเราทำบุญกุศลด้วยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา ก็นับว่าได้เจริญสัมมาวายามะตามสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อทำกุศลนั้นประกอบด้วยเจตนาที่จะออกจากสังสารทุกข์ การเจริญวิปัสสนาภาวนานี้จึงนับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเจริญสัมมาวายามะ

สัมมาสติ (การกล่าวชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงการระลึกชอบว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความระลึกชอบเป็นอย่างไร คือภิกษุในพระศาสนา

- ตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูป มีความเพียรเพากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและ โทมนัสในโลกอยู่

- ตามรู้ในเวทนาว่าเป็นเวทนา มีความเพียรเพากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและ โทมนัสในโลกอยู่

- ตามรู้ในจิตว่าเป็นจิต มีความเพียรเพากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสใน โลกอยู่

- ตามรู้ในสภาวะธรรมว่าเป็นสภาวะธรรม มีความเพียรเพากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌา และโทมนัสในโลกอยู่ การตามรู้ดังกล่าวเรียกว่า ความระลึกชอบ (ที.มหา. 10/402/280)

ใคร่ขออย่าอีกครั้งว่า สัมมาสติ หมายถึง สติปัฏฐาน 4 นั้นเอง การพัฒนาสมาธินั้น ได้แสดงไว้ในพระสูตรที่ได้ยกมาในตอนต้นที่เป็นเพียงหัวข้อของสติปัฏฐานเท่านั้น ผู้ที่ต้องการจะทราบรายละเอียดของกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรมควรศึกษาจากมหาสติปัฏฐานสูตรโดยตรง

ตามที่กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ผู้ปฏิบัติสามารถพัฒนาจิตให้เกิดอัปปนาสมาธิ (สมาธิแนบแน่น) ได้ 2 วิธีตามหลักกายานุปัสสนา คือ

1) ด้วยการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก

2) ด้วยการกำหนดรู้อาการ 32 เป็นส่วนประกอบของร่างกาย ได้แก่ ผม ขน เป็นต้น

สัมมาสติเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้บรรลุธรรมได้ เมื่อสัมมาสติพัฒนาแก่กล้าแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมจะสามารถหยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง คือ มีความเพียรเพากิเลส มีปัญญา หยั่งรู้ มีสติ (อาตปปี สมปะชาโน สติมา)

สรุปว่า การเจริญสัมมาสติจะต้องมีสติที่เฉียบคม และความรู้ชัดสภาวะธรรม 4 ประการ คือ

1) รู้ชัดอากัปภิกิริยาทางร่างกายที่เรียกว่ากองรูป (กายานุปัสสนา)

2) รู้ชัดเวทนาที่เป็นทั้งสุข ทุกข์ และวางเฉย (เวทนานุปัสสนา)

3) รู้ชัดจิตที่โลภ โกรธ พึงชาน ว่างเหงาซึมเซา เป็นต้น (จิตตานุปัสสนา)

4) รู้ชัดสภาวะธรรมการเห็น เป็นต้น (ธรรมานุปัสสนา) (พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), 2555) สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงความตั้งมั่นชอบว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความตั้งมั่นชอบเป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้

- สังตจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ประกอบด้วยวิตกและวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดจากความสงบ

- เพราะวิตกวิจารณ์ระงับลง เธอเข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มี วิตกและวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

- เพราะปีติระงับลง เธอมีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขทางกาย เข้าถึงตติยฌานที่ พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข

- เพราะเธอละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เธอเข้าถึงจุดตกตามอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติ ผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้นตามทั้ง 4 ดังกล่าวเรียกว่า ความตั้งมั่นชอบ (ที.มหา. 10/402/280)

ในสุดต้นตอ มหาสติปัฏฐานสูตรกล่าวว่า ตามคือ ความตั้งมั่นของจิตอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งอย่างแนบแน่น

ตามทั้ง 4 ขั้นนี้อาจเป็นได้ทั้งโลกียตาม และโลกุตระตามที่ประกอบด้วยมรรคตาม สมภาติที่เป็นโลกุตระตามที่ประกอบด้วยมรรคญาณ สมภาติที่เป็นโลกุตระตามจัดเป็นสัมมาสมภาติมรรคที่แท้จริง ส่วนสมภาติที่เป็นโลกียตามเป็นเพียงทางปฏิบัติเพื่อเข้าสู่มรรคโดยเป็นฐานของวิปัสสนา

ส่วนวิปัสสนาญาณิกที่เริ่มเจริญวิปัสสนาเป็นลำดับแรกโดยมิได้เจริญสมภาติก่อนนั้น ควรพยายามกำหนดรู้รูปนามมีธาตุ 4 เป็นต้นก่อน แล้วอบรมให้เกิดวิปัสสนาขณิกสมภาติซึ่งมีอำนาจกำจัดนิวรณ์ได้เช่นเดียวกับอุچارสมภาติ และเมื่อขณิกสมภาติมีกำลังกล้าแข็งขึ้นก็จะเกิดวิปัสสนาปัญญาที่รู้เห็นรูปนามอย่างชัดเจนโดยปราศจากสมมุติบัญญัติใด ๆ คือ นามรูปปริจเฉทญาณ (ญาณกำหนดรูปนาม) เป็นต้น ตามคำอธิบายที่กล่าวมานี้ วิปัสสนาขณิกสมภาติ อุچارสมภาติ และอัปปนาสมภาติ จึงจัดเป็นสัมมาสมภาติ

สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงความเห็นชอบว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความเห็นชอบเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในความดับทุกข์ ความรู้ในทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ความรู้ดังกล่าวยุติว่า ความเห็นชอบ” (ที.มหา. 10/402/279)

ข้อความข้างต้นเป็นพระพุทธานุญาตจากมหาสติปัฏฐานสูตรที่อธิบายสัมมาทิฐิ กล่าวโดยสรุปคือการรู้เห็นอริยสัจ 4 ตามความเป็นจริง ชื่อว่า สัมมาทิฐิ การพัฒนาสัมมาทิฐินี้มีวิธีปฏิบัติเช่นเดียวกับการพัฒนาสัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ขอกล่าวถึงสัมมาทิฐิโดยละเอียดว่ามี 5 ชนิดตามคัมภีร์อรรถกถาของอังคุตตรนิกาย คือ (อง.อ. 1/423)

- 1) กัมมัชสะกตาสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเกี่ยวกับกรรม
- 2) ตามสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับตาม
- 3) วิปัสสนาสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับวิปัสสนา
- 4) มรรคสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับมรรคญาณ
- 5) ผลสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับผลญาณ

สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความดำริชอบเป็นไฉน ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยายาบาท ความดำริในความไม่เบียดเบียน ข้อนี้เรียกว่า ความดำริชอบ (ที.มหา. 10/402/279)

การดำริที่จะทำบุญกุศลทุกชนิด เช่น การออกบวช การฟังธรรม และการปฏิบัติธรรม จัดเป็นเนกขัมมสังกัปปะ ดังคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า “การออกบวช ปฐมฌาน พระนิพพาน การเจริญวิปัสสนา

และกุศลธรรมทั้งหมด ท่านเรียกว่า เนกขัมมะ” (อิตวุต.อ. 394)

ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยกำหนดรูปรูปนามอยู่นั้น กุศลจิตได้เกิดขึ้นอยู่เสมอ จึงเป็นการเจริญเนกขัมมะสังกัปปะ และถือได้ว่าเป็นการเจริญอภัยปาทสังกัปปะ และอวิหิงสาสังกัปปะ เพราะไม่มีจิตที่ต้องการฆ่าหรือเบียดเบียน นอกจากนี้ สัมมาสังกัปปะอันเป็นวิตกเจตสิกที่ปรากฏในขณะที่เจริญวิปัสสนานั้นเป็นการน้อมจิตไปสู่สภาวะธรรมปัจจุบันเพื่อให้รู้เห็นสภาวะธรรมของรูปรูปนามในแต่ละขณะโดยสภาพที่มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ว่าตน ไม่ใช่การนึกคิดเรื่องราวที่เป็นสมมุติบัญญัติ

4.ประโยชน์ของการพัฒนาจิตตามหลักคัมภีร์พระอภิธรรม

ประโยชน์ของการพัฒนาจิตตามหลักคัมภีร์พระอภิธรรม หรือผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนานั้นมีมาก แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปก็คือ

1. สามารถกำจัดกิเลสต่าง ๆ อันเป็นต้นเหตุของความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ ลงได้
2. มีความทุกข์น้อยลง และมีความสุขมากขึ้น
3. คลายความยึดมั่นในสิ่งทั้งปวงลงได้ ไม่รุ่มรวยเดือดร้อนไปตามกระแสของโลก
4. มีจิตใจมั่นคง รู้เท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ไม่พวยพุ่งหรือยุบลงด้วยอำนาจโลกธรรม
5. มีความเห็นแก่ตัวน้อยลง แต่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น
6. จิตใจมีคุณธรรมหรือมีคุณภาพสูงขึ้นตามขั้นของการปฏิบัติ
7. สามารถเข้านิโรธสมาบัติ อันเป็นความสุขขั้นสูงในปัจจุบันภพได้
8. สามารถบรรลุความเป็นอริยบุคคล อันเป็นบุญเขตของโลก
9. ย่อมได้เต็มรสแห่งอริยผล อันเกิดจากการพ้นจากอำนาจของกิเลสได้
10. สามารถบรรลุพระนิพพานได้ (จิตตฉโน ภิกขุ, 2544)

5.บทสรุป

มหาสติปัฏฐานสูตร หรือ สติปัฏฐานสูตรเป็นพระสูตรที่รวมวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาด้วยการเจริญสติ ที่เรียกว่า สติปัฏฐานสี่ คือ การมีสติอันเป็นไปในกาย เวทนา จิต ธรรม จนเห็นรูปรูปนามตามความเป็นจริงว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อันเป็นทางสายเอกในอันที่จะนำพาผู้ปฏิบัติไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพานได้ เป็นพระสูตรสำคัญในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ชาวกรุงชนบท ชื่อว่า กัมมาสัทธัมมะ สติปัฏฐานสูตรหรือมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นแนวทางปฏิบัตินี้มีเป้าหมายเดียว คือ การบรรลุนิพพานเมื่อพิจารณาจากพระพุทธพจน์ตอนเริ่มพระสูตร อาจกล่าวได้ว่าพระสูตรนี้แสดงหลักการพัฒนาตนเพื่อเป้าหมายคือการบรรลุนิพพานสำหรับบุคคลหลายจิตหลายระดับคือให้มีสติสัมปชัญญะตามคู่อารมณกรรมฐานไม่ขาดตอน ให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง เพื่อไม่ถูกครอบงำด้วยอำนาจกิเลสต่าง ๆ โดยมีแนวปฏิบัติ 4 ขั้นตอนไล่จากการตามพิจารณาอารมณกรรมฐานที่หายาไปจนละเอียด คือ กาย เวทนา จิต และ ธรรม (เหตุเกิดเหตุดับ)

มรรค คือ หนทางสู่ความดับทุกข์ เป็นหนึ่งใน อริยสัจ 4 จึงเรียกอีกอย่างว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือการลงมือปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ ประกอบด้วยองค์ประกอบ 8 ประการ ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า อริยมรรคมีองค์ 8 นี้เป็นทางสายกลาง คือเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น

6. รายการอ้างอิง

- จิตวณโณ ภิกขุ. (2546). *วิปัสสนาภาวนา*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย.
- พระคันธสาราภิวังศ์. (2552). *โพธิปักขิยธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2557). *หยาดเพชร หยาดธรรม : ภูมิปัญญาเพื่อการศึกษาไทย (คู่มือการศึกษาวิถีพุทธ)*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2558). *พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้*. พิมพ์ครั้งที่ 31. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). (2555). *อัมมจักกัปปวัตตนสูตร*. กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา. (2555). *วิปัสสนานัย เล่ม 1 มหาสติปัฏฐานสูตร*. พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ดร. ตรวจชำระ. กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แลติ สยาตอ. (2550). *โอกาสทรงค่าแห่งชีวิต*. กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2564). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก.

ระบบคิดเชิงพุทธเพื่อการเกษียณอายุ Buddhist Perspectives for Retirement Preparation.

พระมหารังสี ปิแก้ว

Phramaha Rangsey Peykaeo

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Buddhist Studies, Mahamakut Buddhist University

Email : Rungsey@hotmail.com

พระมหาวิชิต จันทร์สง่า

Phramaha Wichit Chansa-nga

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Faculty of Religion and Philosophy, Mahamakut Buddhist University

อภิเดช สุผา

Aphidej Supha

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Faculty of Humanities, Mahamakut Buddhist University

สิริพร ครองชีพ

Siriporn Krongcheep

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Faculty of Religion and Philosophy, Mahamakut Buddhist University

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์การเกษียณอายุในบริบทสังคมปัจจุบัน 2) เพื่อศึกษาการเกษียณอายุในพุทธศาสนา 3) เพื่อบูรณาการระบบคิดเชิงพุทธเพื่อการเกษียณอายุด้วยหลักพุทธธรรม โดยศึกษาค้นคว้าจากข้อมูลด้านเอกสารเท่านั้น เพื่อเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเตรียมการเกษียณอายุอย่างมีคุณภาพ คือ สามารถปฏิบัติตามระบบคิดเชิงพุทธหรือหลักพุทธธรรม ในการดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อแก้ไขปัญหาของผู้สูงอายุหลังเกษียณได้

คำสำคัญ : ระบบคิดเชิงพุทธ, การเกษียณอายุ, พุทธธรรม

Abstract

The objectives of this academic paper has three objectives : 1) to study the situation of retirement in the current socio-cultural context, 2) to study the concept of buddhist retirement, and 3) to study the ideas and buddhist perspectives for retirement according to Buddhadhammas. This is an academic article conducted through documentary research. As far as the guidelines for applying Buddhadhammas or buddhist perspectives to develop in retirement preparation for people's life quality are concerned, they should translate the mentioned Buddhadhammas into their daily life so that problem can be solved.

Keywords : Buddhist Perspectives, Retirement, Buddhadhammas

1.บทนำ

ปัจจุบันประเทศไทยจำนวนประชากรผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และต่อเนื่องผลจากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2557 ครั้งที่ 5 พบว่า ประเทศไทยมีประชากรผู้สูงอายุหลังเกษียณอายุรวมทั้งสิ้น 10,014,699 คน คิดเป็นร้อยละ 14.9 ของประชากรทั้งหมด และมีแนวโน้มที่จะสูงขึ้นทุกปี (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557 : 1) ซึ่งผู้สูงอายุเหล่านี้หากไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควร อาจทำให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บและนำไปสู่ความพิการได้ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประชากรนี้ทำให้ประเทศไทยอยู่ในภาวะที่เรียกว่า “สังคมผู้สูงอายุ” คือ การมีประชากรที่มีอายุ 60 ปี ขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมด (ธาริน สุขอนันต์ และคณะ, 2554 : 40-49)

จากการเพิ่มขึ้นของประชากรผู้สูงอายุอย่างชัดเจนนี้ ทำให้ทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงความสำคัญของการเตรียมความพร้อมและให้ความสำคัญต่อความต้องการพร้อมให้การสนับสนุนแก่ผู้สูงอายุหลังเกษียณอายุในด้านต่าง ๆ เช่น การดำเนินชีวิตประจำวัน สุขภาพร่างกาย จิตใจ และสภาพสังคม ความเป็นอยู่ตลอดจนความสัมพันธ์ในครอบครัว จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมของพุทธศาสนาเถรวาท ที่มีคำสอนที่มุ่งเน้นให้คนรู้จักความจริงของธรรมชาติของชีวิต ให้รู้จักตนเอง พิจารณาแก้ปัญหาด้วยตนเองด้วยหลักการและเหตุผล เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีความเป็นอยู่ที่ดี มั่นคงบรรลุปเป้าหมายในชีวิต คือพระนิพพานในที่สุด (ม.ม.(ไทย) 13/215/255) หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเรียกว่า หลักพุทธธรรม ผู้ที่ปฏิบัติตามแนวทางหลักพุทธธรรมจะเกิดภาวะทางความประพฤติหรือดำเนินชีวิต ที่เรียกว่า มีศีล ประกอบแต่กุศลกรรม ปราศจากอวิชชา ตัณหาครอบงำ ดำรงตนด้วยใจเป็นอิสระในช่วงวัยสุดท้ายของชีวิตหรือปัจฉิมวัย อยู่ในหลักธรรมที่เหมาะสมแก่ตนเองเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างสงบสุขรู้จักปล่อยวางอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันใช้สติปัญญาควบคุมยับยั้งประกอบด้วย ไตรลักษณ์ คือ การรู้เท่าทันสังขารว่ามีความไม่เที่ยง ไม่ประมาท ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ไม่มีความแน่นอนจะช่วยให้ผู้สูงอายุคลายความทุกข์ลงได้ (ส.ข.(ไทย) 17/48/66)

2.ความหมายของการเกษียณอายุในบริบทสังคมปัจจุบัน

คำว่า เกษียณ มีความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ พ.ศ. 2542 หมายถึง สิ้นไป โดยใช้เกี่ยวกับการกำหนดอายุ และ เกษียณอายุ หมายถึง การครบกำหนดอายุการทำงาน สิ้นสุดกำหนดเวลารับราชการหรือทำงาน

ตามพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการ พ.ศ. 2494 มาตรา 19 กล่าวว่า “ข้าราชการซึ่งมีอายุครบ 60 ปีบริบูรณ์แล้ว เป็นอันพ้นจากเวลาราชการเมื่อสิ้นปีงบประมาณที่ข้าราชการผู้นั้นมีอายุครบ 60 ปีบริบูรณ์” ดังนั้น การเกษียณอายุในบริบทสังคมปัจจุบันจึงหมายถึง การออกจากตำแหน่งหรือหน้าที่การงานของข้าราชการไทย เมื่อมีอายุครบ 60 ปี บริบูรณ์ในปีงบประมาณนั้น (สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, 2565 : 140)

ในประเทศไทยได้เริ่มกำหนดอายุการเกษียณอายุราชการในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในพระราชบัญญัติเบี้ยบำนาญ ร.ศ. 120 ซึ่งเป็นกฎหมายว่าด้วยบำเหน็จบำนาญฉบับแรกของประเทศไทย โดยพระราชบัญญัติฉบับนี้ เกิดขึ้นจากการที่พระองค์ทรงมีพระราชดำริเห็นว่า “ราชการบ้านเมืองมีมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แม้จะเพิ่มเงินเดือนให้มากขึ้นก็ตาม แต่ข้าราชการมีหน้าที่ต้องรับราชการเต็มเวลา ไม่ใคร่ได้มีโอกาสที่จะสะสมทรัพย์ไว้เลี้ยงตนเมื่อแก่ชราหรือทุพพลภาพ” (กองทุนบำเหน็จบำนาญข้าราชการ, 2565 : ออนไลน์) ด้วยเหตุนี้ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตราพระราชบัญญัติเพื่อย้ายเบี้ยบำนาญขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2444 เรียกว่า “พระราชบัญญัติเบี้ยบำนาญ ร.ศ. 120” ประกาศใช้เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2444 โดยในมาตรา 16 ได้กำหนดไว้ว่า “ข้าราชการคนใดอายุครบ 55 ปี ต้องออกจากราชการ เพราะเหตุอายุสูง เว้นไว้แต่รัฐบาลเห็นว่า ผู้นั้นยังไม่มีอาการชราเบียดเบียน และยังสามารถในการปฏิบัติราชการก็ให้รับราชการต่อไปอีกคราวละ 5 ปี จะเป็น 1 หรือ 2 คราวก็ได้”

ต่อมา ได้ยกเลิกพระราชบัญญัติเบี้ยบำนาญ ร.ศ. 120 เนื่องจากพระราชบัญญัติเบี้ยบำนาญ ร.ศ. 120 ไม่ได้ให้สิทธิในการรับบำเหน็จบำนาญแก่ข้าราชการโดยทั่วถึงทุกชั้น และมีการตราพระราชบัญญัติฉบับใหม่ขึ้นอีกหลายฉบับ จนกระทั่งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการ พ.ศ. 2494 และเป็นกฎหมายว่าด้วยบำเหน็จบำนาญข้าราชการที่ใช้อยู่จนถึงปัจจุบัน สำหรับพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการ พ.ศ. 2494 ในมาตรา 19 ได้กล่าวว่า

“...มาตรา 19 ข้าราชการซึ่งมีอายุครบ 60 ปีบริบูรณ์แล้ว เป็นอันพ้นจากราชการเมื่อสิ้นปีงบประมาณที่ข้าราชการผู้นั้นมีอายุครบ 60 ปีบริบูรณ์...” (สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, 2565 : 6)

ในขณะที่ภาคเอกชนไม่มีการกำหนดอายุเกษียณอย่างเป็นทางการ ขึ้นอยู่กับข้อตกลงของแต่ละองค์กร ทำให้การเกษียณอายุจึงได้แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ตามที่สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือนระบุนายละเอียดไว้ดังนี้

1.การเกษียณอายุแบบตายตัว ภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Mandatory” หรือ “Compulsory” หรือ

“Automatic Retirement” ซึ่งหมายถึงการบังคับเกษียณ เช่น การกำหนดอายุเกษียณ 60 ปี ทุกคนหรือการกำหนดอายุเกษียณสำหรับผู้ปฏิบัติงานสายวิชาการ 65 ปี และผู้ปฏิบัติงานสายบริหารที่ 65 ปี เป็นต้น (อรรถวรารณ กันจันะ, 2561 : 27-29)

แม้ว่าในมาตรา 19 ที่กำหนดให้ข้าราชการที่มีอายุครบ 60 ปีบริบูรณ์แล้ว เป็นอันพ้นจากราชการเมื่อสิ้นปีงบประมาณที่ข้าราชการผู้นั้นมีอายุครบ 60 ปีบริบูรณ์ อย่างไรก็ตามระบบราชการไทยได้มีการปรับเปลี่ยนอายุเกษียณราชการให้สูงขึ้นสำหรับข้าราชการบางประเภท ได้แก่ ข้าราชการพลเรือนในพระองค์ สมุหราชองครักษ์ รองสมุหราชองครักษ์ ซึ่งพ้นจากราชการให้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัย (มาตรา 19 วรรค 3) ในส่วนของข้าราชการตุลาการ ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาอาวุโสและข้าราชการอัยการซึ่งดำรงตำแหน่งอัยการอาวุโส ให้มีการต่ออายุการเกษียณ ได้จนถึงอายุ 70 ปีบริบูรณ์ สำหรับข้าราชการพลเรือนสามัญนั้น คณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (ก.พ.) ได้กำหนดบัญชีตำแหน่งที่ได้รับราชการต่อไปหลังเกษียณอายุราชการ ซึ่งเป็นตำแหน่งงานที่ทางคณะกรรมการข้าราชการพลเรือนได้กำหนดว่า มีความขาดแคลนบุคลากรในเชิงปริมาณหรือเชิงคุณภาพไว้จำนวน 2 ประเภท ได้แก่ (1) ตำแหน่งประเพณีวิชาการ ระดับความเชี่ยวชาญหรือระดับทรงคุณวุฒิ จำนวน 4 สายงาน คือ นักกฎหมายกฤษฎีกา แพทย์ ทันตแพทย์ และนายสัตวแพทย์ และ (2) ตำแหน่งประเภททั่วไประดับอาวุโสหรือ ระดับทักษะพิเศษ จำนวน 4 สายงาน คือ ปฏิบัติงานช่างศิลปกรรม ศีตศิลป์ ดุริยางคศิลป์ และนาฏศิลป์ กำหนดเวลาที่จะให้รับราชการต่อตามกฎ ก.พ.นี้ ให้กระทำได้ตามความจำเป็น โดยในครั้งแรกให้ส่งรับราชการต่อได้ไม่เกิน 4 ปี และถ้ายังมีเหตุผลและความจำเป็น จะให้รับราชการต่อไปอีกได้ครั้งละไม่เกิน 3 ปี แต่เมื่อรวมกันแล้วระยะเวลาทั้งหมดต้องไม่เกิน 10 ปี เมื่อครบกำหนดเวลาที่จะส่งให้รับราชการต่อไป ให้ส่งให้ผู้นั้นพ้นจากราชการตามกฎหมายว่าด้วยบำเหน็จบำนาญข้าราชการ แต่ถ้าความจำเป็นที่ให้ผู้นั้นรับราชการต่อไปหมดลงก่อนครบกำหนดเวลาดังกล่าว จะส่งให้ผู้นั้นพ้นจากราชการตามกฎหมายว่าด้วยบำเหน็จบำนาญข้าราชการก่อนครบกำหนดเวลาดังกล่าวก็ได้ แต่ต้องแจ้งให้ผู้นั้นทราบล่วงหน้าไม่น้อยกว่า 30 วัน ในส่วนของข้าราชการพลเรือนในสถาบันอุดมศึกษา ซึ่งมีตำแหน่งวิชาการระดับศาสตราจารย์ และระดับรองศาสตราจารย์ พ้นจากราชการเมื่อสิ้นปีงบประมาณที่ข้าราชการผู้นั้นมีอายุครบ 60 ปีบริบูรณ์ แต่อาจได้รับการต่อเวลาราชการได้ ตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดในกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือนในสถาบันอุดมศึกษา

จะเห็นได้ว่าสายงานที่ต้องอาศัยการสั่งสมความเชี่ยวชาญ และประสบการณ์ในการทำงานได้มีการกำหนดแนวทางให้ข้าราชการที่ครบเกษียณอายุราชการสามารถรับราชการต่อไปได้ เพื่อช่วยให้มีผู้ปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่องในสายงานที่ขาดแคลน การกำหนดให้ข้าราชการกลุ่มนี้รับราชการต่อไปได้หลังเกษียณอายุราชการจึงอาจเป็นประโยชน์ต่อส่วนราชการมากกว่าที่จะให้เกษียณอายุที่ 60 ปีตามปกติ

2.การเกษียณอายุราชการแบบยืดหยุ่น หมายถึง การไม่กำหนดอายุเกษียณไว้แน่นอนว่าจะเป็นอย่างใด จะเลือกเกษียณอายุที่อายุใดก็ได้ หรือ การเปิดโอกาสให้เกษียณก่อนกำหนดอายุเกษียณที่เรียกว่า “Early Retirement”

สำหรับการเกษียณอายุราชการก่อนกำหนด หรือ Early Retirement เป็นโครงการจูงใจให้ข้าราชการลาออกจากราชการก่อนครบอายุเกษียณ เพื่อสนับสนุนการแก้ไขการบริหารทรัพยากรบุคคลของส่วนราชการ ถือเป็นมาตรการปรับปรุงอัตรากำลังของส่วนราชการ แต่ไม่ได้เป็นโครงการที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี ขึ้นอยู่กับนโยบายของส่วนราชการนั้น ๆ โดยให้ส่วนราชการพิจารณาถึงความจำเป็นและเหมาะสม เพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายต่อราชการ มีการจูงใจให้สิทธิประโยชน์แก่ผู้เข้าร่วมโครงการ เช่น สิทธิประโยชน์ที่เป็นเงินก้อน สิทธิประโยชน์อื่น ๆ การยกเว้นภาษีเงินก้อนที่ได้รับตามมาตรการสิทธิในการขอพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นต้น (อัครวรารณ กันจันะ, 2561 : 29-30)

ในโครงการเกษียณอายุราชการก่อนกำหนดของประเทศไทยที่ผ่านมา กลุ่มเป้าหมาย คือ ข้าราชการที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไป หรืออายุ 55 ปี ขึ้นไปสำหรับข้าราชการทหาร หรือมีเวลาราชการ 25 ปีขึ้นไป (ไม่รวมเวลาทวีคูณ) นับถึงวันก่อนออกจากราชการตามมาตรการฯ โดยเป็นข้าราชการประเภทใดประเภทหนึ่ง ดังต่อไปนี้

- ข้าราชการพลเรือนสามัญ
- ข้าราชการพลเรือนในพระองค์
- ข้าราชการพลเรือนในสถาบันอุดมศึกษา
- ข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา
- ข้าราชการตุลาการตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการฝ่ายอัยการ
- ข้าราชการตำรวจ
- ข้าราชการทหาร (เพ็ญประภา เบญจวรรณ, 2558 : 84-86)

3.สถานการณ์การเกษียณอายุในสังคมไทย

เมื่ออย่างเข้าสู่วัยผู้สูงอายุหลังเกษียณอายุ ปัจจุบันนี้จะเห็นได้ว่าผู้สูงอายุหลังเกษียณอายุส่วนมากต้องเผชิญกับสภาพปัญหาการเปลี่ยนแปลงหลาย เช่น ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะสังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยอย่างรวดเร็วมาก ประกอบกับผู้สูงอายุหลังเกษียณอายุบางท่านยังไม่พร้อมที่จะเกษียณ จึงไม่ได้มีการเตรียมตัว ปรับตัวไม่ทันกับสภาวะการที่เกิดขึ้น เมื่อศึกษาสถานการณ์การเกษียณอายุในสังคมไทย มักพบว่า ปัญหาจำนวนมาก ซึ่งปัญหาส่วนมากคือ ปัญหาการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของผู้สูงอายุหลังเกษียณอายุ ขออธิบายพอสังเขปได้ ดังนี้

1.ปัญหาจากการเปลี่ยนแปลงด้านร่างกาย

การเปลี่ยนแปลงด้านร่างกาย ระบบการทำงานของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเริ่มเสื่อมประสิทธิภาพลง ภูมิคุ้มกันโรคลดลง ทำให้เกิดโรคได้ง่ายได้กว่าคนวัยอื่นทั้งป้องกันได้และไม่ได้ เช่น ความจำเริ่มเสื่อม หลงลืมง่าย ข้อเสื่อม เคลื่อนไหวได้ช้า ความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ การย่อยอาหารลดลง ผิวพรรณเริ่มเหี่ยวแห้ง เป็นต้น เนื่องจากระบบการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายเริ่มเสื่อม

สมรรถภาพลง ภูมิต้านทานโรคลดลง เกิดภาวะการเจ็บป่วยได้ง่ายจากความไม่สมดุลของสารในร่างกาย ระบบกระดูกและกล้ามเนื้อ ระบบหัวใจและหลอดเลือด ระบบการย่อยอาหาร ระบบการขับถ่ายของเสีย ระบบทางเดินหายใจ ระบบประสาทสัมผัส ได้แก่ ตา หู ประสาทรับรส กลิ่นและผิวหนัง มีการเปลี่ยนแปลง อาทิเช่น

ตา แก้วตาจะขุ่นมัวขาดความยืดหยุ่น มองไม่ชัด ไขมันรอบดวงตาจะลดลงทำให้ตาดูลึกโป๋ เปลือกตาบางไม่ยืดหยุ่น สูญเสียความตึงตัว เริ่มตั้งแต่อายุ 60 ปี และเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ม่านตามีสีจางลง ขนาดรูม่านตาเล็กลงขณะอยู่ในที่สว่างและที่มืด นอกจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ยังพบต่อกระจกและต้อหินอีก สรุปได้ว่า ผู้สูงอายุมีสายตาสีเทา การมองเห็นความชัดของภาพลดลงตามระดับความเสื่อมของจอภาพ ซึ่งจะพบได้ทั้งที่มีแสงสว่างและที่สลัว

หู การได้ยินจะเสื่อมลงในผู้สูงอายุ เนื่องจากผนังโลหิตแดงในหูจะแข็งตัวลงและปลายประสาทในหูจะเสื่อมลง ทำให้หูตึง ต้องพูดดัง ๆ จึงจะได้ยิน ถ้าเสียงต่ำ ๆ จะได้ยินชัดกว่าเสียงธรรมชาติและเสียงสูง เวลาพูดกระซิบจะได้ยินกว่าเสียงพูดธรรมดา ประสาทรับรสและรับกลิ่นปริมาณตุ่มรับรสของลิ้นจะลดน้อยลง ทำให้ความสามารถต่าง ๆ ในการจำแนกรสลดลง ประสิทธิภาพของการได้กลิ่นลดลง ทำให้ไม่ยอมกินอาหาร ผิวหนังจะเหี่ยวย่นและแห้งเนื่องจากสูญเสียไขมันอิมตัวใต้ผิวหนัง การสูญเสียความยืดหยุ่นของผิวและการสูญเสียน้ำผิวหนังจะมีผลเกิดขึ้น แสงแดด ลม ความร้อนหนาวของอากาศ มีส่วนส่งเสริมให้ผิวหนังเปลี่ยนแปลงเร็วขึ้น นอกจากนี้ผมจะร่วงทำให้ศีรษะล้านได้ สีของผมจะเปลี่ยนเป็นสีเทาและขาว สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดความเครียดแก่ผู้สูงอายุ

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระบบประสาท เซลล์ประสาทจะมีอายุได้นาน เมื่อเกิดการเสื่อมสลายจะไม่มี การแทนที่ใหม่ อัตราการเสื่อมสลายของเซลล์ประสาทโดยเฉลี่ยมีประมาณ 0.8% ต่อปี หลังอายุ 30 ปีไปแล้ว การทำงานประสานของเซลล์ประสาทและกล้ามเนื้อลดลง ทำให้ผู้สูงอายุมีข้อจำกัดมากในการเรียนรู้ทักษะใหม่ การเปลี่ยนแปลงของระบบประสาทในผู้สูงอายุมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของผู้สูงอายุมาก ได้แก่ หลงลืมง่าย การไม่สามารถปฏิบัติกิจวัตรประจำวันได้ เนื่องจากสมองเริ่มทรุดโทรมและความเสื่อมที่เพิ่มขึ้น อาจนำไปสู่โรคเรื้อรังในสมอง ลดความเป็นตัวของตัวเอง ช่วยตัวเองได้น้อยลงหรือต้องพึ่งพาผู้อื่น (กันยา วงศ์ชัยวัฒน์, 2561 : 45-47)

สรุป การเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย ระบบการทำงานของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเริ่มเสื่อมสมรรถภาพลง เคลื่อนไหวร่างกายได้ช้า ภูมิต้านทานโรคต่ำ เกิดสภาวะการเจ็บป่วยได้ง่าย ผิวพรรณเหี่ยวย่น ตาฝ้าฟาง หูเริ่มตึง ข้อเข่าเสื่อม ระบบประสาทเริ่มเสื่อมหลงลืมง่าย หลอดเลือดอุดตันทำให้เกิดภาวะโรคหัวใจ ระบบการย่อยช้าลง ขับถ่ายยาก

2. ปัญหาจากการเปลี่ยนแปลงด้านจิตใจ

การเปลี่ยนแปลงด้านจิตใจและอารมณ์ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากสภาพร่างกายเสื่อมลง อีกส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากสังคมที่เปลี่ยนไปเพราะความสูงอายุ ที่พบบ่อยคือ ซึมเศร้า เบื่อหน่าย ท้อแท้ ร้องไห้

ง่าย น้อยใจแยกตัว วิดกกังวลจากการสูญเสียสิ่งที่ตนรัก อำนาจหน้าที่การงาน คู่ครอง เพื่อนสนิท ญาติ ผู้ใกล้ชิด ความเชื่อถือของผู้อื่นจากการเกษียณอายุ บางท่านยังปรับตัวไม่ได้ก็เกิดอาการเครียด วิดกกังวล ขาดความมั่นคงในชีวิตและแสดงออกด้วยอาการจู้จี้ขี้นอารมณ์แปรปรวน ผู้สูงอายุหลังเกษียณอายุจะมีอารมณ์เหงามากกว่าคนวัยอื่น เพราะว่างจากงานประจำไม่รู้จะทำอะไรก่อนหลัง สับสนวางตัวไม่ถูก สังคมทอดทิ้ง พร้อมทั้งสมาชิกภายในครอบครัวก็ไม่เอาใจใส่ผู้สูงอายุหลังเกษียณอายุ เพิกเฉย สิ่งเหล่านี้เป็นปัญหาสะสมมากขึ้น จะเป็นปัญหาโรคจิตได้ง่าย

นักจิตวิทยาสาขาชาววิทยารายงานการศึกษาว่า อารมณ์เหงาในวัยสูงอายุมักจะมีอารมณ์อื่น ๆ ร่วมด้วย และส่งผลกระทบต่อทางกายใจหลายประการในทางลบ เช่น ซึมเศร้า เบื่ออาหาร เกิดโรคภัยไข้เจ็บ หลง ๆ ลืม ๆ นอนไม่หลับ เจ็บปวดตามที่ต่าง ๆ ของร่างกาย ผู้สูงอายุหลังเกษียณอายุที่มีอารมณ์หงอยเหงามากจะมีผลต่อสุขภาพคือร่างกายทรุดโทรมเร็ว อาจทำให้เกิดโรคจิต โรคประสาท หรือฆ่าตัวตายได้ เพราะสาเหตุต่าง ๆ เช่น สุขภาพจิตทั่วไปเริ่มมีปัญหา หงุดหงิดง่าย อารมณ์หงอยเหงา ความเหงาทำให้สุขภาพไม่ดี หลายคนไปหาหมอเพราะรู้สึกว้าวุ่น มีปัญหาทางสุขภาพ ขอให้หมอดตรวจให้ละเอียดและขอยากิน บางคนเมื่อตรวจสภาพร่างกายแล้วไม่พบความผิดปกติทางร่างกายแต่อย่างใด สิ่งเหล่านี้เกิดจากจากวิตกกังวลกับร่างกายจนเกินเหตุ ขาดกิจกรรมที่ตนชอบ ผู้สูงอายุหลายคนที่มีปัญหาสุขภาพแต่เมื่อได้ทำกิจกรรมที่ตนชอบ เข้าร่วมกลุ่มกับคนที่ตนพอใจอาการป่วยและอาการเหงากลับหายไป สายตาไม่ดี สายตาเป็นอวัยวะที่สำคัญมาก กิจกรรมหลายอย่างที่ต้องใช้สายตาพอกำลังวังชาลดถอยไปเคลื่อนไหวช้าลง ถ้าสายตายังดีอยู่ก็ไม่สามารถทำกิจกรรมที่ทำให้คลายความเหงาได้มาก เช่น อ่านหนังสือ ดูทีวี วิดีโอ วาดรูป เป็นต้น หูตึงฟังไม่ค่อยชัด มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ทำให้ผู้สูงอายุต้องปลีกตัวอยู่ตามลำพัง มีความระแวงว่าคนอื่นนินทาว่าร้ายตน จึงทำให้รู้สึกหงอยเหงาได้ง่าย ซ้ำตัวเองอยู่แต่ในบ้าน การเก็บตัวอยู่แต่ในบ้านตลอดเวลาทำให้เกิดอารมณ์เหงาได้มาก ควรหากิจกรรมอื่น ๆ ทำเพื่อให้ความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เป็นต้น (กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข, 2558 : 12-14)

ปัญหาสุขภาพจิตที่พบในผู้สูงอายุ ส่วนใหญ่มักเป็นเรื่องสัมพันธ์ภาพในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นโดยเฉพาะคนในครอบครัวและสิ่งที่ผู้สูงอายุไวต่อความรู้สึกมากที่สุดคือการเสียหน้า การเสียคุณค่าและการเสียความเคารพจากผู้อื่น และปัญหาความเครียดวิตกกังวล เหงา ว้าวุ่นจู้จี้ขี้น กลัวการถูกทอดทิ้งรู้สึกว้าวุ่นตนเองไม่มีคุณค่า นอนไม่หลับ มักจะแสดงอาการวิตกกังวล กลัวว่าจะต้องพึ่งลูกหลาน ขาดความเชื่อมั่น นอนไม่หลับกลัวถูกทอดทิ้ง กลัวภัย กลัวตาย กลัวไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแลจากลูกหลาน กลัวไปต่าง ๆ นา ๆ ทำให้มีสภาวะทางอารมณ์ความไม่สบายใจ หงุดหงิดง่าย โกรธง่าย จู้จี้ ขี้น และแสดงออกทางกาย เช่น ใจสั่น เหนื่อยง่าย ท้อแท้ เบื่อหน่ายในชีวิต หมดกำลังใจ เบื่ออาหาร เป็นต้น (กันยา วงศ์ชัยวัฒน์, 2561 : 47-50)

สรุป การเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากสภาพร่างกายเสื่อมลง อีกส่วนหนึ่ง

เป็นผลมาจากสังคมที่เปลี่ยนไปเพราะความสูงอายุ ที่พบบ่อยคือ ซึมเศร้า เบื่อหน่าย ท้อแท้ ร้องไห้ง่าย น้อยใจแยกตัว วิตกกังวลจากการสูญเสีย อำนาจ หน้าที่การงาน ลูกหลานไม่ให้ความสำคัญ ทอดทิ้ง หลายท่านยังทำใจยอมรับไม่ได้ที่ต้องกลายมาเป็นบุคคลที่หมดคุณค่า จิตใจหดหู่ ซึมเศร้าหมดความหวังในชีวิต

4.การเกษียณอายุในพุทธศาสนา

การเปลี่ยนแปลงของรูปทางพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงการพิจารณารูป เป็นไตรลักษณ์ คือความแตกดับของรูปที่เติบโตขึ้นตามวัย กำหนดจำแนก 100 ปี ของอายุมนุษย์ โดย 3 วัย คือ

- 1.ปฐมวัย เป็นวัยต้น อายุ 1 ถึง 33 ปี
- 2.มัชฌิมวัย เป็นวัยกลาง อายุ 34 ถึง 67 ปี
- 3.ปัจฉิมวัย เป็นวัยสุดท้าย อายุ 68 ถึง 100 ปี (พระพุทธโฆสะเถระ, 2554 : 1034-1036)

เมื่อกำหนดจำแนก 100 ปี โดยกำหนดช่วงละ 10 ปี ความแตกดับของรูปที่เติบโตขึ้นตามวัย คือ

1.มันตทสกะ วัยอ่อน นับแต่แรกเกิดถึง 10 ขวบ ยังเป็นทารกอยู่ เพิ่ง สอนนั่ง สอนยืน สอนเดิน สอนพูด เล่นดิน กินฝุ่นไปตามประสาทารก

2.จิตตาทสกะ วัยสนุก นับแต่อายุ 10 ถึง 20 ปี ชอบสนุกเฮฮา ร่าเริง สนุกที่ไหนไปที่นั่น กำลัง กินกำลังนอน กินมาก นอนมาก เล่นมาก

3.วันณทสกะ วัยงาม นับแต่อายุ 20 ถึง 30 ปี กำลังหนุ่ม กำลังสาว รักสวย รักงาม ยินดีอยู่กับ อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี เพลิดเพลินอยู่กับอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความเพลิดเพลิน ไม่นึกถึงความทุกข์ยากลำบากทั้งปวง

4.พลทสกะ วัยมีกำลัง นับแต่อายุ 30 ถึง 40 ปี กำลังเข้มแข็งและ ชันแข็งในการงานที่จะตั้งเนื้อ ตั้งตัวให้เป็นหลักฐาน คิดถึงการงานมากกว่าความสนุกสนานเพลิดเพลิน

5.ปัญญทสกะ วัยมีปัญญา นับแต่อายุ 40 ถึง 50 ปี มีสติรอบคอบ กำลังมีปัญญาเฉียบแหลม รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักคุณ รู้จักโทษ

6.หานิทสกะ วัยเสื่อม นับแต่อายุ 50 ถึง 60 ปี ทั้งกำลังกายและกำลัง ปัญญาความคิดเริ่มลด น้อยถอยลง เสื่อมลง อ่อนทั้งแรง อ่อนทั้งใจ

7.ปฬารทสกะ วัยชรา นับแต่อายุ 60 ถึง 70 ปี ร่วงโรยมากเข้า ตาก็มักจะฝ้าฟาง ไม่ใคร่เห็น หูก็ซักจะตึงจะหนวกไม่ใคร่ได้ยิน ความจำก็เริ่มจะผิด ๆ พลาด ๆ ไปบ้างแล้ว

8.วังกทสกะ วัยหลังโกง นับแต่อายุ 70 ถึง 80 ปี มีหลังอันค่อมลงมา ไปไหนมาไหน ก็ต้องใช้ไม้เท้าช่วยค้ำช่วยจุนไป อย่างที่เรียกว่า “เท้า 3 ขา ตา 2 ชั้น ฟันนอกปาก” ทนทรมานแบกสังขาร ร่างกายด้วยความยากลำบาก

9.โมมุตทสกะ วัยหลง นับแต่อายุ 80 ถึง 90 ปี ความทรงจำเลอะเลือน หลง ๆ ลืม ๆ พุดผิด ๆ

พลาด ๆ สัมหน้าล้มหลัง กินแล้ววยังไม่ได้กิน

10. สยบทสกะ วัยนอน นับแต่อายุ 90 ถึง 100 ปี ถึงกับลุกไม่ไหวแล้ว รับแขกในที่นอน นอนกิน นอนถ่าย นอนรอความตายเท่านั้นเอง

ชราสูตร กล่าวถึงความชราไว้ว่า ผู้ใดชรา คือ สูงอายุเป็นผู้เฒ่า ล่วงกาลมามาก ผ่านวัยมามาก มี ฟันหัก ผมหงอก ผมบาง ศีรษะล้าน หน้างย่น ตัวตกระ หลังโก่ง หลังค่อม ถือไม้เท้ายันกาย ผู้นั้นก็ย่อม เคลื่อนตายสูญหายสลายไปเพราะชรา ไม่มีความหลุดพ้นจากความตายไปได้ (ขุ.ม.(ไทย) 29/39/146)

สูตรตันตภาขณีย์ กล่าวถึงชราว่า เป็นความคร่ำคร่า ภาวะที่คร่ำคร่า ความที่ฟันหลุด ความที่ผมหงอก ความที่หนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมสิ้นอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่า สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า “ชรา” (อภิ.วิ.(ไทย) 35/192/164)

มีพระพุทธพจน์แสดงให้เห็นถึงสภาพความชราว่ามีลักษณะเช่นไร คือ ควรตระหนักว่า เรามีความ แก่เป็นธรรมดา จะล่วงพ้นความแก่ไปไม่ได้ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ว่าด้วยสิ่งที่พึงกำหนดรู้ เพื่อให้ระลึกถึงความจริงของชีวิตที่เป็นธรรมดา (อง.ปญจก.(ไทย) 22/57/99)

5. บุรณการระบบคิดเชิงพุทธเพื่อการเกษียณอายุด้วยหลักพุทธธรรม

ในการดำเนินชีวิตของผู้เกษียณอายุในวัยที่ตนเองได้สิ้นสุดจากการทำงานไปแล้ว การปฏิบัติตน เมื่อเกิดปัญหาในการดำเนินชีวิตขึ้นมา เมื่อได้พิจารณามักจะพบกลุ่มคนอยู่ 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่ม ที่ใช้การพึ่งพาศาสนาเข้ามาช่วยบรรเทาปัญหา และกลุ่มที่ใช้วิธีการอื่น ๆ ซึ่งเป็นที่น่าสนใจอย่างมาก เนื่องจากกิจกรรมต่าง ๆ ของพุทธศาสนาได้แฝงระบบคิดเชิงพุทธเข้าไป โดยใช้หลักพุทธธรรมมาปรับ ประยุกต์ อันสามารถจะอธิบายได้ผ่านมุมมองและแนวคิด อาทิเช่น เข้าวัดทำบุญ หันหน้าเข้าวัด ทำ สมาธิ ทำจิตใจให้สงบ ปลอ่ยวาง ไม่ยึดติด ปลงกับความทุกข์ที่เกิดขึ้น มีสติ ทำตนเองให้มีสติ ใจเย็น ไตร่ตรองในสิ่งที่ดีและไม่ดี ตั้งสติหาทางแก้ปัญหาให้เกิดความคลี่คลาย สงบนิ่ง สงบจิตใจ ดูเหตุ มองดู สถานการณ์ตามความเป็นจริง ใช้สติพิจารณาในการแก้ไขปัญหาตามสถานการณ์ มองรอบด้าน ใช้หลัก เหตุและผล ใช้ความอดทนแก้ไข ใจ น ไหว้พระ ทำบุญให้ทาน ทำจิตใจให้สงบ สวดมนต์ ฟังเทศน์ ฟังธรรม ใช้หลักธรรมดับปัญหา กิเลส โลภ โกรธหลง ความทุกข์ก็จะเบาบางลง ใช้หลักธรรมในการแก้ปัญหา ใช้ หลักธรรมในการเยียวยาจิตใจ ไม่ให้ฟุ้งซ่าน ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการกำกับและปฏิบัติ ปฏิบัติธรรม ปฏิบัติกรรมฐาน เดินจงกรม นั่งภาวนาพุทโธ ใช้หลักธรรมมาแก้ปัญหา ใช้วิธีสัจ 4 มา แก้ปัญหาทุกด้าน หาสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์และค่อย ๆ แก้ไปตามลำดับ คิดว่าทุกอย่างเป็นธรรมดา โลก มองให้เป็นเรื่องปกติ มองโลกในแง่ดี มีความสุขกับสิ่งที่มีอยู่ ไม่จมอยู่กับอดีต อ่านหนังสือธรรมะ ใช้แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงรัชกาลที่ 9 และพอใจในสิ่งที่มีอยู่ ใช้หลักธรรมที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดจากเหตุและปัจจัย ไม่ใช่เกิดจากความบังเอิญ การได้เกิดเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ยาก แต่ การเข้าใกล้พระพุทธศาสนานั้นยากยิ่งกว่า ทุกสิ่งจะหมดไปเมื่อสิ้นเหตุและปัจจัย

ส่วนกลุ่มที่ใช้วิธีการอื่น ๆ ในการบรรเทาปัญหานั้น มุ่งเน้นไปที่วิธีการสมัยใหม่ มาตรการทาง

สังคม กิจกรรมสร้างแรงบันดาลใจ หรือองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เช่น พุดคุยกับคนในครอบครัว พุดคุยกับเพื่อนสนิท ปรัชชาคนใกล้ชิด หาเพื่อนพี่น้องที่พอจะปรึกษาหารือเพื่อให้ช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ ท่องเที่ยวไปตามสถานที่ต่าง ๆ ทำตัวเองให้ร่าเริง พยายามหาอย่างอื่นทำไปพบแพทย์ ให้คลายความกังวลใจ ปรัชชาผู้รู้ เป็นต้น

ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากปรากฏการณ์เหล่านี้จะเห็นได้ว่า เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในการดำเนินชีวิต ผู้เกษียณอายุมีแนวโน้มที่จะใช้การพึ่งพาหลักศาสนาเพื่อช่วยบรรเทาปัญหามากกว่าวิธีการอื่น ๆ ซึ่งหากมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้วจะเข้าใจว่าทางพระพุทธศาสนายึดหลักการที่ว่า ปัญหาทุกอย่างที่เกิดขึ้นย่อมมีสาเหตุหรือต้นเหตุ ต้องค้นหาต้นเหตุของปัญหานั้นให้พบ แล้วแก้ปัญหานั้นที่ต้นเหตุนี้ จึงจะสามารถแก้ปัญหาได้ถูกต้องและถูกจุดซึ่งเป็นลักษณะของการแก้ปัญหาแบบอริยสัจ 4 เป็นคุณธรรมระดับปัญญา คือการศึกษาให้รู้ข้อมูลและต้นเหตุเสียก่อน จึงจะรู้วิธีดับทุกข์ คือการดับที่ต้นเหตุจึงจะพ้นทุกข์ จึงจะสามารถแก้ไขปัญหานั้น ๆ ได้ หากกลุ่มผู้เกษียณอายุที่ประสบปัญหาได้เข้ามาศึกษาธรรมะ หรือแม้กระทั่งผู้ที่ไม่ประสบปัญหาได้เข้ามาศึกษา จะช่วยให้ดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีสติอยู่ตลอดเวลา ทำให้เข้าใจปัญหาที่จะรู้เข้ามามีไม่ว่าจะเป็นใคร ฐานะรวยหรือจน ทุกคนย่อมมีปัญหาแตกต่างกันไป ปัญหาคือตัวทุกข์ และทุกข์นั้นมีอยู่ 2 อย่าง คือ ทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ ทุกข์ทางกาย เช่น การเกิดความเจ็บป่วย เป็นโรคต่าง ๆ วิธีการรักษาทุกข์ทางกายเพียงแค่ไปหาหมอรับประทานยา ดูแลสุขภาพตามที่ได้รับคำแนะนำ ทุกข์ทางกายก็จะหายได้ แต่ถ้าเป็นทุกข์ทางจิตใจวิธีรักษาที่คนส่วนใหญ่นิยมใช้ คือ เข้าวัด ทำบุญตักบาตร ฟังธรรม แต่ถ้าจะให้ดีมากขึ้น ควรศึกษาธรรมะให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมอะไรไว้ให้แก่มวลสัตว์โลก ควรพัฒนาด้านปัญญาโดยศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งสอนเรื่องทุกข์ วิธีออกจากทุกข์เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ทางแห่งการพ้นทุกข์ ในฐานะที่เป็นชาวพุทธศึกษาหรือยัง ไม่ว่าเกษียณหรือไม่เกษียณควรศึกษา เพื่อให้ชีวิตเราอยู่รอดปลอดภัย หากผู้เกษียณอายุได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้ประเพณีปฏิบัติธรรมได้มากขึ้น จะสามารถนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาช่วยแก้ปัญหาชีวิตได้เป็นผลดีมากยิ่งขึ้น ดังพระพุทธพจน์ว่า “ธมมจารี สุขุเสติ แปลว่า ผู้ประพฤติดีธรรมย่อมอยู่เป็นสุข” (ขุ.ขุ.(ไทย) 25/168/85)

6.สรุป

ชีวิตวัยเกษียณของคนที่ข้ามผ่านวัยทำงานมาแล้วนั้น เป็นช่วงที่ต้องปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย อารมณ์และความคิด เมื่อพ้นจากงาน ไม่มีตำแหน่งหน้าที่ รายได้ลดลง ก็เกิดความความรู้สึกว่าตนเองไร้คุณค่า ประสบกับความเสื่อมถอยของสุขภาพ ยิ่งนานวัน การประกอบกิจกรรมต่างๆ จะต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นมากขึ้น ซึ่งส่งผลต่อจิตใจค่อนข้างมาก อาจแสดงออกทั้งทางกายและอารมณ์ อาจมีอาการอ่อนเพลีย เบื่ออาหาร ซึมเศร้า หมกมุ่นเรื่องของตัวเอง เรียกร้องความสนใจ ขี้หงุดหงิด โมโหง่าย เกิดช่องว่างระหว่างผู้สูงวัยกับลูกหลานและสมาชิกภายในบ้าน จำเป็นต้องแก้ไขปรับทัศนคติและมุมมองใหม่เพื่อให้การดำเนินชีวิตหลังเกษียณเป็นไปอย่างราบรื่น เมื่อเข้าสู่วัยเกษียณ สิ่งที่สำคัญ

เสี่ยงไม่ได้คือการร่วงโรยของสุขภาพ วัยเกษียณต้องยอมรับความจริงของตัวเองว่าเปลี่ยนไป ร่างกายจะมีความไม่เที่ยงมากยิ่งขึ้น ทั้ง ๆ ที่ความจริงร่างกายของมนุษย์ก็จะเสื่อมทรุดไปตามอายุที่เพิ่มขึ้นมาตลอดเวลาก่อนหน้านี้อยู่แล้ว ซึ่งสอดคล้องกับกฎไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความไม่ใช่อะไรของตน ซึ่งเป็นกฎสำคัญของธรรมชาติ

ในขณะที่ทำงานประจำอาจจะไม่มีเวลาให้สำหรับการดูแลสุขภาพร่างกาย แต่เมื่อเกษียณอายุแล้ว จึงไม่สามารถอ้างว่าไม่มีเวลาได้ ผู้เกษียณอายุควรตั้งเป้าหมายไว้ว่า จะเป็นผู้มีสุขภาพที่ดีและลงมือปฏิบัติเพื่อให้ไปถึงเป้าหมายนั้น พยายามทำให้สุขภาพร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ใช้หลัก 3อ ได้แก่ อาหาร ทานอาหารให้ครบ 5 หมู่ และทานอาหารที่เหมาะสมกับวัยและสุขภาพ ออกกำลังกาย ทำให้ร่างกายได้เคลื่อนไหวอย่างเหมาะสมและอารมณ์ สิ่งสำคัญคือปล่อยวาง ไม่เครียด ไม่คิดมาก หากมีโอกาส การทำสมาธิ เจริญสติ สามารถช่วยในด้านจิตใจ ส่งผลไปยังร่างกายได้ แม้ว่าจะเกษียณอายุจากหน้าที่การงานไปแล้ว สิ่งสำคัญคืออย่าเกษียณอายุจากความสุขของชีวิต พึงทำในสิ่งที่ชอบต่อไปได้ การมีงานอดิเรกทำ มีงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ทำ จะยังทำให้ได้คิด ได้ฝึกสมองอย่างต่อเนื่อง หากิจกรรมที่ตนเองชอบหรือหาความบันเทิงจากสิ่งที่สนใจ เช่น ดูโทรทัศน์ ฟังเพลง ร้องเพลง อ่านหนังสือ ดูแลต้นไม้ ทำอาหาร เป็นต้น เพราะกิจกรรมเหล่านี้จะช่วยให้ผู้เกษียณอายุมีความสุขและมีสุขภาพจิตที่ดี จะทำให้ไม่รู้สึกเหงาหรือว่าเหว หรืออาจเสริมอย่างอื่น ในด้านการช่วยเหลือสังคม เช่น งานจิตอาสา บำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น ผู้เกษียณอายุ ไม่ควรแยกตัวออกจากสังคม หรือเก็บตัวเงียบอยู่แต่ในบ้าน ควรออกสมาคมกับผู้คนกลุ่มที่สนใจ เข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มต่าง ๆ เพื่อเปิดโอกาสให้ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ฝึกสมอง การได้พูดคุย แสดงออก แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในชีวิต เป็นการสร้างคุณค่า และความภูมิใจให้ตนเองและช่วยสร้างเพื่อนใหม่ ลดความเครียดได้อย่างดีอีกทางหนึ่ง แต่ถ้าหากผู้เกษียณอายุ มีความต้องการพัฒนาตนเองโดยใช้หลักพุทธธรรม ย่อมเป็นโอกาสที่ดีในชีวิตที่ได้เลือกใช้ความเปลี่ยนแปลงของชีวิตที่เกิดจากการเกษียณอายุมาเติมเต็มชีวิตที่มีเวลาว่างมากขึ้น มีอิสระมากขึ้น เร่งสร้างกุศลในช่วงบั้นปลายของชีวิตนี้

วัยเกษียณอายุ เป็นวัยที่ควรอยู่ในศีลในธรรม ประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีในครอบครัวหรือสังคม ควรตั้งตนในสิ่งที่ถูกต้อง มีศีลมีธรรม และควรเป็นคนที่มีผู้น้อยเคารพได้อย่างสนิทใจ หากมีโอกาสควรศึกษาธรรมะให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมไว้ให้แก่สัตว์โลก คำสอนเรื่องทุกข์ วิธีออกจากทุกข์ เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ทางแห่งการพ้นทุกข์ ในฐานะที่เป็นชาวพุทธ ศึกษาหรือยัง ไม่ว่าเกษียณหรือไม่เกษียณควรศึกษา เพื่อให้ชีวิตเรายู่อุดมปลอดภัย ไม่สูญเปล่า ยิ่งหลังจากเกษียณอายุมานานๆ ต้องศึกษาธรรมะ อย่าให้โลกโกรธหลง เกิดขึ้นในชีวิต ถ้าเกิดขึ้นคงจะไม่มีความสุขในชีวิต แล้วเราจะไม่ติดบ่วงของสรรพสิ่งทั้งหลาย สรรพสิ่งทั้งหลายที่มีในโลกเช่น ทรัพย์สมบัติควรปล่อยวาง ไม่ติดบ่วงว่าต้องมีเงินมาก มีก็มี ไม่มีก็แล้วไป แต่ให้พอกินพออยู่ตามที่ว่างไว้ตลอดชีวิต อยู่อย่างพอเพียง การอยู่อย่างพอเพียงไม่ได้หมายถึงการประหยัดหรือใช้เงินน้อย หรือการหันมาปลูกพืชผักรับประทานเอง แต่หมายถึงการอยู่ให้สมฐานะของตัวเอง ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

สอดคล้องกับหลักสันโดษ คือความรู้จักพอดี ความรู้จักพอประมาณไม่เฉพาะในด้านเศรษฐกิจการเงิน ในด้านสุขภาพ ผู้เกษียณอายุควรใช้ความพอเพียงในการนำทางรู้จักดูแลสุขภาพร่างกายตามสมควร ตามกำลัง ไม่หักโหมมากเกินไป ในส่วนด้านสังคมและจิตใจ การที่ยินดีในสิ่งที่ตนพึงมีพึงได้ตามกำลัง และตามสมควร จะทำให้จิตใจไม่เป็นทุกข์ การยอมรับสภาพความเป็นจริงเกี่ยวกับการมีรายได้ในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ จะทำให้ผู้เกษียณมีความเป็นอยู่อย่างสงบเรียบง่าย ไม่ทะเยอทะยาน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เอาวัดเอาเปรียบกัน จะทำให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

7.รายการอ้างอิง

กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข. (2558). แนวทางการดูแลทางด้านสังคมจิตใจของผู้สูงอายุเพื่อป้องกันปัญหาสุขภาพจิต. กรุงเทพมหานคร : ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.

กองทุนบำเหน็จบำนาญข้าราชการ. (ออนไลน์). ประวัติกองทุน กบข. : ประวัติและหน้าที่. สืบค้นจาก <https://www.gpf.or.th/thai2019/Index/index.php> เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2565.

กันยา วงศ์ชัยวัฒน์. (2561). แนวทางการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุหลังเกษียณอายุ. (ดุชนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

ธาริน สุขอนันต์ และคณะ. (2554). คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ. (วารสารสาธารณสุขศาสตร์ วิทยาลัยการสาธารณสุข จังหวัดชลบุรี ปีที่ 41 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม)).

พระพุทธโฆสะเถระ. (2554). วิสุทธิมรรค แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ธนาเพรส จำกัด.

เพ็ญประภา เบญจวรรณ. (2558). การเตรียมความพร้อมก่อนการเกษียณอายุ. (วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน)).

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. (ออนไลน์). พระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการ พ.ศ. 2494. สืบค้นจาก <https://op.coj.go.th/th/content/category/detail/id/8/cid/102/iid/127534/> เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2565.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2557). รายงานผลเบื้องต้นสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย พ.ศ. 2557. กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี.

อัจฉราวรรณ กันจันะ. (2561). พุทธบูรณาการในการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพของผู้เกษียณอายุราชการ. (ดุชนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

การสร้างสมดุลชีวิตตามหลักการพุทธศาสนาวัชรยาน

Building Balance of Life according to Vajrayana Buddhism.

พระมหารังสี ปี่แก้ว

Phramaha Rangsey Peykaeo

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Buddhist Studies, Mahamakut Buddhist University

Email : Rungsey@hotmail.com

พระมหาวิชิต จันทร์สง่า

Phramaha Wichit Chansa-nga

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Faculty of Religion and Philosophy, Mahamakut Buddhist University

พระครูปลัด ประพันธ์ สังกการ

Phrakrupalad Prapan Sangkan

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Faculty of Humanities, Mahamakut Buddhist University

อภิเดช สุผา

Aphidej Supha

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Faculty of Humanities, Mahamakut Buddhist University

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นส่วนหนึ่งของหัวข้อการค้นคว้าและนำเสนอในรายวิชาสัมมนา คัมภีร์ในพระพุทธานุสา (GS61311) ภาคการศึกษาที่ 2 ปีการศึกษา 2564 โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1.เพื่อศึกษาสมดุลชีวิตตามหลักการพุทธศาสนาเถรวาท 2.เพื่อศึกษาสมดุลชีวิตตามหลักการพุทธศาสนาวัชรยาน 3.เพื่อศึกษาแนวทางการสร้างสมดุลชีวิต

คำสำคัญ : สมดุลชีวิต, เถรวาท, วัชรยาน

Abstract

This academic paper submitted in the syllabus of seminar on buddhist scriptures Course (GS61311) for academic year 2021 second semester (2/2021) has three objectives : 1) To study the balance of life according to theravada buddhism 2) To study the balance of life according to vajrayana buddhism 3) To study the concept of building balance of life.

Keywords : 1. Balanced of Life, 2. Theravada Buddhism, 3. Vajrayana Buddhism

1.บทนำ

พระพุทธศาสนาถือว่าความเจ็บป่วยเป็นปัญหาสำคัญของมนุษย์ เช่นเดียวกับปัญหาเรื่องความเกิด ความแก่ และความตาย เพราะความเจ็บป่วยนั้นเป็นกระบวนการทางธรรมชาติอย่างหนึ่งของทุกชีวิตดำเนินไปตามกฎของธรรมชาติ ซึ่งใครๆ ก็ไม่อาจปฏิเสธได้แม้แต่พระพุทธเจ้า พระองค์ทรงประจักษ์ทางพระวรกายและดับขันธปรินิพพานเช่นกัน ดังที่มีพระพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “เรามีความแก่เป็นธรรมดา เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นไปได้” พระองค์ทรงเป็นนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ มีความสามารถที่จะรักษาโรคคือกิเลสพร้อมทั้งอนุสัยอันได้แก่ โลภ โกรธ หลง และมัวเมา พระองค์ทรงใช้ญาณตรวจุโรค เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้วก็ทรงมอบธรรมะโอสภมอบธรรมะบางหมวด เมื่อฟังแล้วพิจารณาตาม ทำให้จิตใจสงบระงับผ่อนคลายเป็นสมาธิ ส่งผลไปถึงกายให้หายจากโรคทางกายและโรคทางใจได้ สร้างสภาวะที่อยู่กึ่งกลางของแนวทางการดำเนินชีวิต ดังเช่นทางสายกลางของชีวิต ซึ่งเป็นการรักษาสมดุลชีวิตไว้

2.สมดุลชีวิตตามหลักการพุทธศาสนาเถรวาท

สมดุลชีวิต หรือ สมดุลสุขภาพกายและจิต ในพระพุทธศาสนาเถรวาทหรือนิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ จะเป็นหลักการปฏิบัติในการดูแลสุขภาพที่พบในประเทศไทย พม่า ลังกา ลาว และ กัมพูชา เป็นต้น ซึ่งยึดถือหลักการตามหลักธรรมวินัยเมื่อครั้งปฐมสังคายนาเป็นแบบแผนไว้ แนวคิดเกี่ยวกับโรค ความเจ็บป่วยในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทจะมองว่า ชีวิตของมนุษย์ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ล้วนต้องตกอยู่ในกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ ดังมีหลักธรรมคำสอนว่า สิ่งที่ดี สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือ บรรพชิต ต้องพิจารณาเนืองๆ คือ “เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งปวง เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมอันใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น” (อง.ปญจก.(ไทย) 22/57/99-100)

พุทธพจน์ดังกล่าวได้ชี้ว่า ชีวิตคือความทุกข์ ความไม่สบาย เป็นสิ่งที่บีบคั้น เป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข

การมีร่างกายไม่ใช่สิ่งสมบูรณ์ที่แข็งแรง แต่เป็นสิ่งที่เปราะบางต้องได้รับการบำรุงรักษา การเกิดโรคและความเจ็บป่วยนั้นเป็น 1 ในกระบวนการแห่งชีวิต เป็นปรากฏการณ์ของกฎแห่งกรรมจากการกระทำในอดีตที่ส่งผลออกมา (เกตุมณี พรหมเถื่อน, 2555 : บทคัดย่อ) โรคและความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นสามารถผ่อนปรนหรือบรรเทาให้ดีขึ้นได้ เมื่อเกิดโรคและความเจ็บป่วยขึ้นมา สิ่งที่สำคัญในการดูแลสุขภาพ คือ มนุษย์ควรมีความรู้ เข้าใจธรรมชาติและสาเหตุการเกิดโรค เพื่อที่รับรู้และปรับตัวปัญหาของร่างกายให้มีสุขภาพกายและใจที่ดี รวมทั้งเป็นความรับผิดชอบของสังคมที่จะช่วยกันบรรเทา ให้การช่วยเหลือตามสภาพ เป็นวิถีที่มนุษย์พึงจะปฏิบัติต่อกันได้อย่างถูกต้อง ในฐานะที่ทุกชีวิตเป็นเพื่อนร่วมสุข ร่วมทุกข์ (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, 2559 : ออนไลน์)

พระพุทธเจ้าทรงได้รับการยกย่องว่าทรงเป็นนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญในการรักษาโรค ดังปรากฏในคัมภีร์ว่า “มหากาฐนิโก สตถา สัพพโลกติกิจจโก” แปลว่า “พระศาสดาทรงมีพระกรุณาอย่างใหญ่หลวง ทรงเยียวรักษาสัตว์โลกทั้งมวล” (ขุ.เถร.(ไทย) 26/722/462) หรือบางครั้งก็เรียกว่าเป็นผู้บำบัดสรรพโรค ในกระบวนการดูแลสุขภาพโรคตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งให้ชีวิตปลอดจากโรคเป็นสำคัญ โดยเป็นการเชื่อมโยง ประสาน อิงอาศัยกัน และมีการใช้อำนาจธรรมในกระบวนการรักษา เช่น ปัสสัทธิ คือ ความผ่อนคลายอันเป็นองค์ธรรมที่สำคัญในการรักษาโรคทางร่างกายไปจนถึงโรคทางจิตใจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554 : 124-125) ความสัมพันธ์ระหว่างร่างกายกับจิตใจจะเชื่อมโยงถึงกัน การดูแลสุขภาพจึงเป็นการสร้างความสมดุลระหว่างกายและจิต การบำรุงรักษาร่างกายและจิตใจให้ดำรงอยู่อย่างปกติสุข พระองค์ตรัสถึงการมีสุขภาพร่างกายดี ไม่มีโรคภัยเบียดเบียนว่า เป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่ง (อง.ปญจก.(ไทย) 22/53/92-93) ในการดูแลสุขภาพชีวิตให้สมดุลนั้น พระพุทธเจ้าได้กำหนดข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตแก่พระสงฆ์ไว้ในส่วนพระวินัย เพื่อสร้างสมดุลระหว่างกายและใจซึ่งเอื้ออำนวยต่อการบรรลุการพ้นทุกข์โดยเร็วที่สุด ซึ่งเนื้อหาของการรักษาสุขอนามัยและปฏิบัติในกิจกรรมที่เอื้อต่อการมีสุขภาพที่ดี ถือได้ว่าเป็นพุทธวิธีการดูแลสุขภาพและการรักษาแบ่งออกเป็น 3 วิธี คือ (สมศักดิ์ จันทน์น้อย, 2558 : บทคัดย่อ)

1) พุทธวิธีการดูแลสุขภาพ ประกอบด้วย การบริโภคอาหาร การออกกำลังกาย การบริหารจัดการการอยู่กับธรรมชาติ และสุขลักษณะ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1.1) การบริโภคอาหาร อาหารเป็น 1 ในนิสสัย 4 ของพระภิกษุซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีวิต และยังเป็นองค์ประกอบ 1 ของปัจจัยที่ทำให้ผู้ป่วยหายจากโรค ได้แก่ อาหาร ยา ผู้พยาบาล รวมทั้งชนิดของโรค พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักธรรมที่ได้กล่าวไว้ในเรื่องของการบริโภคอาหารเพื่อบำบัดโรค ได้แก่ อินทริยสวร การสำรวมอินทริยสังวร โภชนะ มตตณฺยุตา การรู้จักประมาณในการบริโภค และ สนฺตุฏฺฐิ ใช้หลักสันโดษ พอใจในการบริโภคตามมีตามได้ ทรงยกคุณประโยชน์แห่งการฉันอาหารมีอยู่เดียวว่า ทำให้สุขภาพดี มีโรคน้อย และเจ็บป่วยน้อย (ม.ม.(ไทย) 12/225/236) ทรงกำหนดอาหารสำหรับภิกษุอาพาธเจ็บป่วยให้ใช้เป็นอาหาร เป็นยา และบำรุงสุขภาพ ได้แก่ น้ำข้าวใส น้ำต้มถั่วเขียวไม่ข้น น้ำต้มถั่วเขียวข้น น้ำต้มเนื้อ ทรงอนุญาตให้ภิกษุอาพาธที่ฉันยาถ่ายใช้บำรุงสุขภาพได้ (วิ.ม.(ไทย)

5/269/62-63) อาหารเหล่านี้มีคุณสมบัติคล้ายกับอาหารบำรุงกำลังประเภทซูปโก่ ซุปเนื้อ เป็นต้น เป็นอาหารที่มีวิตามินสูง และย่อยง่ายเหมาะสำหรับผู้ป่วย

1.2) การออกกำลังกาย มีส่วนสำคัญต่อรักษาสุขภาพ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระวินัยในเรื่องการบริหารกาย พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการออกกำลังกายที่เหมาะสมกับสมณเพศ โดยทรงใช้หลักการปรับเปลี่ยนอิริยาบถ ทั้งการยืน การเดิน การนั่ง และการนอน ให้มีความสมดุล โดยเฉพาะอิริยาบถเดิน ได้แก่ การเดินบิณฑบาตเช้าตรู่ของทุกวัน การเดินจงกรม การเดินไปมา โดยมีสติกำกับ พระพุทธเจ้าและพระสาวกจะปฏิบัติธรรมด้วยการเดินจงกรมเป็นประจำ (ส.นิ.(ไทย) 16/99/187)

1.3) การบริหารและเสริมสร้างจิต ในพระวินัยปิฎกพบว่า มีหลักการดูแลสุขภาพทางด้านใจหลายวิธี เช่น การได้ทำสิ่งที่ใจรักและสิ่งที่ใจรักเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคม หรือการนั่งสมาธิเพื่อให้ใจสงบเย็น รวมทั้งการปฏิบัติภาวนาหรือกรรมฐานแบบอานาปานสติ (วิ.มหา.(ไทย) 1/165-166/136-138) หลักปฏิบัติในการบริหารและเสริมสร้างจิตที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในโอวาทปาติโมกข์ 3 ประการ คือ “ละชั่ว ทำดี และทำจิตให้บริสุทธิ์” (ขุ.ธ.(ไทย) 25/24/33)

1.4) การอยู่กับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมที่ดี พระพุทธเจ้าทรงดำเนินชีวิตอยู่กับธรรมชาติ ดังที่ทรงกำหนดการอยู่โคนต้นไม้เป็น 1 หัวข้อของเครื่องอาศัยของบรรพชิตในนิสสัย 4 พระองค์ทรงประจักษ์ชัดถึงคุณประโยชน์ของการอยู่อาศัยตามธรรมชาติว่า ธรรมชาติให้อากาศบริสุทธิ์ ทำให้มีสุขภาพดี ให้ความสุขซึ่งเป็นสถานที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียรเป็นอย่างยิ่ง (ม.มฺว.(ไทย) 12/193/205) พระองค์ทรงบัญญัติข้อห้ามไม่ให้ภิกษุทำลายธรรมชาติ เช่น ห้ามภิกษุถ้ำยอจจาระ ถ้ำยปัสสาวะ บ้วนน้ำลายลงบนพืชและในน้ำ ภิกษุใดทำต้องอาบัติทุกกฏ ห้ามภิกษุทำลายต้นไม้ (วิ.มหา.(ไทย) 2/136/310)

1.5) การมีสุขภาพดี พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับหลักปฏิบัติเรื่องสุขภาพอนามัยของพระองค์เองและภิกษุสงฆ์ด้วย ทรงบัญญัติให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติ 2 ประการ คือ สุขอนามัยด้านร่างกาย และสุขอนามัยด้านสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1.5.1) สุขภาพด้านร่างกาย มีหลักการดูแลสุขภาพทางด้านร่างกายที่สำคัญ เช่น การอาบน้ำ โดยพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามภิกษุอาบน้ำเมื่อเวลายังไม่ถึงเดือน แต่ให้ยกเว้นสิกขาบทข้อนี้ไว้ หากมีอากาศร้อน หรือป่วยไข้ไม่สบาย หรือในลักษณะที่ทำงานจนเนื้อตัวชุ่มเหงื่อ หรือในการเดินทางไกลจนเนื้อตัวชุ่มเหงื่อ หรือมีพายุฝุ่นจนเนื้อตัวเปรอะเปื้อน (วิ.มหา.(ไทย) 2/357-362/483-487) แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงกำหนดถึงความจำเป็นของการอาบน้ำว่า ต้องอาบน้ำตามความเหมาะสมของกาล เวลา สถานที่ สถานการณ์ หรือกิจกรรมที่ปฏิบัติและภาวะสุขภาพของการเจ็บป่วย เพื่อให้ร่างกายมีสุขอนามัยวิทยาส่วนบุคคลที่ดี ไม่ก่อให้เกิดโรคผิวหนังต่างๆ อันเกิดจากความสกปรกต่อร่างกาย นอกจากนั้น ทรงบัญญัติพระวินัยในหลายข้อเกี่ยวกับการขับถ่ายปัสสาวะและอุจจาระ เพื่อรักษาสุขอนามัยและป้องกันการติดต่อและการแพร่กระจายเชื้อโรค เช่น ทรงบัญญัติไม่ให้ถ่ายอุจจาระและถ่ายปัสสาวะนอกโรง และไม่ให้ยืนถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ เป็นต้น ทรงบัญญัติให้ภิกษุสวมรองเท้าในขณะที่ขับถ่ายได้ และในกรณีที่เจ็บป่วยหรือเท้าแตก (วิ.มหา.(ไทย) 2/651/731)

1.5.2) สุขลักษณะด้านสิ่งแวดล้อม พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญของความสะอาด ดังมีเหตุการณ์ภิกษุได้ใส่รองเท้าเข้าไปเหยียบย่ำในที่อยู่อาศัย ทำให้เกิดความสกปรก พระองค์ทรงกำหนดให้ภิกษุทั้งหลายรักษาความสะอาดที่อยู่อาศัย โดยห้ามไม่ให้ใส่รองเท้าเข้าไปเหยียบย่ำในที่อยู่อาศัย และให้ล้างเท้าที่สกปรกแปดเปื้อนและเช็ดเท้าด้วยผ้าเช็ดเท้าก่อนเข้าที่อยู่อาศัย แต่เหล่าภิกษุยังกลัวที่สิ่งสกปรกจะแปดเปื้อน ไม่กล้านอน ทรงกำหนดให้ใช้เครื่องปูนอนลาดวางที่พื้นก่อนนอน เพื่อป้องกันร่างกายเปื้อนคราบฝุ่น รวมทั้งทรงบัญญัติขั้นตอนของวิธีการทำความสะอาดที่อยู่อาศัยไว้อย่างเป็นลำดับ (วิ.จ. (ไทย) 7/370-372/283)

2) พุทธวิธีการรักษา ประกอบด้วย การใช้เภสัชสมุนไพร การรักษาด้วยการเสกเป่า การรักษาด้วยการผ่าตัด การรักษาทางภูตผี ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.1) การใช้เภสัชสมุนไพรและการประกอบยา ถือว่าเป็นการรักษาหลักที่สำคัญในการรักษาโรคและความเจ็บป่วย ดังปรากฏจากหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ซึ่งเป็นที่มาของพิธีกรรม สร้างความเป็นแบบแผนและเอกลักษณ์ที่เป็นวัฒนธรรมของการดำเนินชีวิต ถือว่าเป็น 1 ในนิสสัย 4 ที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้พระภิกษุพึงปฏิบัติ (วิ.ม. (ไทย) 4/73/101-102) จากหลักฐานในพระไตรปิฎก พบว่า พระพุทธเจ้าอนุญาตให้พระสงฆ์เข้าบ้านและสมุนไพรเพื่อบำบัดรักษาอาการอาพาธ ได้แก่

2.1.1) เภสัช 5 ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นได้ทั้งยาและมีคุณประโยชน์ทางโภชนาการ (ที.ม. (ไทย) 5/260/43-44)

2.1.2) มหาวิกฤ 4 ได้แก่ คูด (อุจจาระ) เถ้า มูล (ปัสสาวะ) และดินผสมคูดเกล้าให้เข้ากัน ใช้เป็นยาพอกหรือดื่ม มีสรรพคุณในการขับพิษ ดังที่ได้มีข้อกำหนดทรงอนุญาตให้ “น้ำดื่มเจือคูด” ฉ้นแก้พิษ และทรงอนุญาตฉ้นน้ำมูลรแกยาพิษ เมื่อพระภิกษุอาพาธพระพุทธเจ้าทรงให้ใช้น้ำมูลรเนาหรือปัสสาวะตนเองบำบัดรักษา ดังจากในสมัยพุทธกาล มีภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคผอมเหลืองพระพุทธองค์ทรงให้รักษาโดยการดื่มยาผลสมอดองน้ำมูลร (วิ.ม. (ไทย) 5/268-269/60-62)

2.1.3) สมุนไพรที่ใช้ประโยชน์จากส่วนประกอบของพืชในส่วนต่างๆ เช่น รากไม้ ได้แก่ ขิงสด วานน้ำ วานเปราะ เป็นต้น สมุนไพรน้ำผาด ได้แก่ น้ำผาดสะเดา น้ำผาดโมกมัน น้ำผาดขี้กา น้ำผาดบอระเพ็ด เป็นต้น สมุนไพรจำพวกใบ ได้แก่ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบแมงลัก เป็นต้น สมุนไพรจำพวกผลไม้ ได้แก่ ลูกพลีลคะ ตีปลี พริก สมอไทย เป็นต้น สมุนไพรจำพวกยางไม้ ได้แก่ หิงคุ ยางเคียวจาก หิงคุ ยางเคียวจากเปลือกหิงคุ เป็นต้น ยาจำพวกเกลือ ได้แก่ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เป็นต้น หรือยาจำพวกน้ำมัน ได้แก่ มันเหลวหมี มันเหลวปลา เป็นต้น (สุทธิพันธ์ ถนอมพันธ์, 2560 : 43-44)

2.2) การรักษาด้วยการเสกเป่า รวมทั้งใช้น้ำบำบัดโรค ได้แก่ น้ำมนต์ เสกเป่า และการใช้ความร้อนในการอบและรม โดยน้ำมนต์นี้เชื่อว่าสามารถระงับทุกข์ภัยได้ โดยจะมีคาถาเสกเฉพาะกรณีไป เช่น แก่โรคต่างๆ แก่เสนียดจัญไร เป็นต้น การใช้น้ำมนต์ในการบำบัดโรคมที่มีมาจากกรณีกรุงเวสาลีเมืองหลวงแห่งแคว้นวัชชีเกิดภัยพิบัติร้ายแรง 3 ประการ ได้แก่ ข้าวยากหามาแพง ภูตผีปีศาจทำร้าย และ

การเกิดโรคระบาดพระพุทธเจ้าทรงให้พระอานนท์นำบทสันสูตรสวดทำน้ำพระพุทธมนต์ปะพรมทั่วเมือง ทำให้ภัยพิบัติหมดไป นอกจากการใช้น้ำมนต์ การเสกเป่าแล้ว ในการบำบัดโรคด้วยน้ำยังมีการใช้ความร้อนในการอบร่างกายในเรือนไฟใช้ในการรักษาพระภิกษุที่อาพาธและอ้วน การอบตัวในเรือนไฟและเดินจงกรมจะทำให้เหงื่อออก เป็นการขับพิษวิธีหนึ่ง ดังที่มีพุทธทานุญาติเกี่ยวกับการจงกรมและเรือนไฟสำหรับอบกายให้มีการปฏิบัติให้เหงื่อออกแบบอบด้วยไอน้ำ (วิ.จ. (ไทย) 7/260-262/33-41)

2.3) การรักษาด้วยการผ่าตัด ดังมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า การแพทย์ในสมัยนั้นรู้จักวิธีการผ่าตัดเพื่อรักษาโรคแล้ว ไม่ว่าจะเป็นผ่าตัดริดสีดวงทวารหนัก ผ่าตัดเนื้องอกที่ลำไส้ หรือแม้แต่ผ่าตัดสมอง ดังจากในเรื่องของเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ซึ่งป่วยเป็นโรคปวดศีรษะมา 7 ปี รักษาอย่างไรก็ไม่หาย ต่อมาหมอชีวกได้ทำการผ่าตัดศีรษะนำสัตรออกมา 2 ตัว ทำให้เศรษฐีหายเป็นปกติ นับว่าวิทยาการผ่าตัดที่เจริญก้าวหน้า นอกจากนี้ยังมีการผ่าตัดฝี และการผ่าตัดเนื้องอก (วิ.ม. (ไทย) 5/267-279/58-80)

2.4) การรักษาทางภูตผี พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต “เนอดิบและเลือดสด” ให้ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคมนุษย์เข้าสิง ฉนั้นเนอดิบและเลือดสดได้ รวมทั้งทรงอนุญาตฉนั้น “น้ำละลายจากดินติดผาลไถ” แก่เสนหียาแฝด (สุทธิพันธุ์ ถนอมพันธ์, 2560 : 44)

3) พุทธวิธีการรักษาด้วยพระธรรมโอสธ พระธรรมที่เป็นหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ โพชฌงค์ 7 สัณญญา 10 สติปัฏฐาน 4 ชั้น 5 ไตรลักษณ์ 3 และ พรหมวิหาร 4 เป็นต้น การฟังธรรม การพิจารณาธรรม และการปฏิบัติธรรม ทำให้ผู้ป่วยเกิดการเรียนรู้ เกิดปัญญาเข้าใจธรรมชาติของชีวิตที่ปรากฏในขณะเจ็บป่วย ผู้ป่วยเกิดการผ่อนคลาย ร่างกายจะสร้างภูมิคุ้มกันสูงและส่งผลให้โรคทุเลาและหายได้ รวมทั้งผู้ป่วยที่อยู่ในระยะสุดท้ายของชีวิต เมื่อได้ฟังธรรม จิตใจสงบ แม้กายจะไม่หายป่วยแต่ก็เสียชีวิตอย่างมีสติสัมปชัญญะ (สุทธิพันธุ์ ถนอมพันธ์, 2560 : 44-45)

3.สมดุลชีวิตตามหลักการพุทธศาสนมหายาน

การฟื้นฟูและรักษาความสมดุลสุขภาพกายและจิตในพระพุทธศาสนมหายาน หรือนิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายเหนือของทวีป เช่น จีน ญี่ปุ่น เกาหลี ไต้หวัน และมองโกเลีย รวมทั้งได้แบ่งแยกออกเป็นนิกายวัชรยาน หรือนิกายตันตระยาน ซึ่งเจริญอยู่แถบเทือกเขาหิมาลัย เช่น อินเดียนตอนเหนือ ทิเบต ภูฏาน ลิกซิม เป็นต้น ถึงแม้พระพุทธศาสนมหายานจะมีหลายนิกายและอาจมีความเชื่อแตกต่างกันบ้าง แต่ทุกนิกายจะมีอุดมคติร่วมกันคือ การบำเพ็ญตามโพธิสัตว์จรรยา ได้แก่ การบำเพ็ญในเรื่องบารมี 6 อัปมัญญา 4 และมหาปณิธาน 4 เป็นหลักแห่งโพธิสัตว์ภูมิซึ่งเป็นอุดมคติที่มหายานทุกนิกายจะต้องยอมรับนับถือ จึงกลายเป็นพุทธภูมิ ดังนั้น โพธิสัตว์ภูมิจึงเป็นเหตุ ส่วนพุทธภูมิเป็นผล (อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2539 : 135) พระโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ในวิมลเกียรติสูตรได้กล่าวไว้ว่า “โรคของสัตว์โลกเกิดจากกิเลส โรคของพระโพธิสัตว์เกิดจากมหาเมตตา” ซึ่งหมายถึงว่า พระโพธิสัตว์มุ่งรักษาโรคทั้งหลายทั้งปวง ทั้งทางกายและใจแก่สรรพสัตว์ ความเจ็บป่วยของพระโพธิสัตว์เกิดจากการช่วยสัตว์โลก ต้องการให้สัตว์โลกได้รับความสุข พระโพธิสัตว์อยู่เหนือ

ความทุกข์ทั้งมวลที่เป็นทุกข์อยู่ ไม่ใช่ทุกข์ของตน แต่เป็นทุกข์ของสัตว์โลก เพราะสัตว์โลกเจ็บป่วย ตนจึงเจ็บป่วย ในบรรดาธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงสอนแก่ชาวโลก ศาสตร์แห่งการแพทย์ถือว่าเป็นสุดยอด ศาสตร์แห่งการแพทย์ คือ ศาสตร์ที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ทรงใช้อยู่ตลอดเวลา ทศบารมี 10 ประการ คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ สมาธิ ปัญญา อุบาย ปณิธาน พละ ฌาน เกิดขึ้นพร้อมกันทันที เมื่อได้มีการปฏิบัติศาสตร์แห่งการแพทย์ ดังนั้น บุคคลที่มุ่งบำบัดทุกข์ทั้งทางกายและใจของชาวโลก โดยหวังสิ่งตอบแทนเพียงความสุขของชาวโลก บุคคลนั้นจึงเป็นพระโพธิสัตว์ที่จริงแท้ (พระมหาบุญไทย ปุณณมโน, 2558 : ออนไลน์) นิกายมหายานจะยึดถืออุดมคติในเรื่องพระโพธิสัตว์ ในการปฏิบัติจะมุ่งสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อบำเพ็ญโลกตถจริยาโดยการสร้างบารมีที่เป็นปฏิปทาของพระโพธิสัตว์และมีการตั้งปณิธานดังที่ว่า จะช่วยชนสัตว์ให้พ้นโอฆะสงสารบรรลुरुธรรมจนหมดสิ้นก่อน ตนจึงขอบรรลुरुธรรมเป็นคนสุดท้าย หากยังมีสัตว์ที่ต้องตกทุกข์ได้ยากอยู่ ก็จักไม่ขอปรารถนาบรรลुरुพุทธภูมิ นิกายนี้จะนับถือพระโพธิสัตว์และมีอยู่หลายองค์ เช่น พระอวโลกิเตศวร พระมัญจุศรี พระวัชรปราณี พระกษิติครรภ พระสมันตรภัทร และพระอริยเมตไตรย เป็นต้น เพื่อจูงใจให้คนปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระโพธิสัตว์ของฝ่ายมหายานจะมีทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ เพื่อให้คนทุกคนมีส่วนจรจโรงพระพุทธศาสนา ในนิกายมหายานมีพระพุทธเจ้าที่เป็นหมอหรือครูทางการแพทย์ คือ พระโฆษชยคุรุ ซึ่งชาวมหายานทั้งจีนและทิเบต ต่างให้ความเคารพนับถือ เชื่อว่าเมื่อสวดมนต์อ้อนวอนต่อพระองค์ทรงช่วยปกป้องการเจ็บป่วยและรักษาโรคให้หายได้ (เชียรนันท์, 2556 : 62) การจาริกของนักบวชหรือหมอพระไปตามท้องถื่นเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นจากวัฏจักร ซึ่งไร้ที่สิ้นสุดของการเกิดดับ และการเกิดใหม่ ระหว่างการเดินทางได้ให้การรักษาผู้ที่ต้องการพวกเขา และศึกษาเรียนรู้โลกรอบตัวอย่างใกล้ชิด ในระหว่างการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่มีคุณค่ากับผู้เยียวยาคนอื่นๆ จึงเป็นลักษณะเฉพาะของการแพทย์แบบพุทธในนิกายมหายาน (เค็นเน็ธ จี ชิสต์, 2552 : 28)

หลักการฟื้นฟูและรักษาความสมดุลสุขภาพกายและจิตในพระพุทธศาสนา มหายานจะมีลักษณะเฉพาะ คือ มีหลักการเชิงพุทธแบบไสยศาสตร์และสมุนไพรรวม ทั้งนี้เนื่องจากในยุคเริ่มแรกของวัฒนธรรมก่อนที่จะมีการยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา มหายาน มีการนับถือไสยศาสตร์เนื่องมาจากอิทธิพลของลัทธิพราหมณ์-ฮินดูในอินเดีย ตลอดจนการนับถือผีในลัทธิบอนของทิเบต (Bon Tradition) ศาสนาเหล่านั้น ล้วนเต็มไปด้วยพิธีกรรมบูชาเทพเจ้า สวดมนต์อ้อนวอน และความเชื่อมากมาย ที่ได้บัญญัติขึ้นมาเพื่อให้คนในสังคมเกิดความเชื่อความเลื่อมใสและประพฤติตาม ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นิกายมหายานจึงได้ปรับเปลี่ยนวิธีการเผยแผ่ให้เข้าได้กับสังคมนิยมสมัยนั้น ซึ่งวิธีการนี้ไม่เคยมีในฝ่ายเถรวาท โดยมีการสอนพระพุทธศาสนา มหายานรวมทั้งพิธีกรรมและเวทมนต์คาถาอย่างจริงจังในยุคของมหาวิทยาลัยนาแลนด์ที่มีพระสงฆ์จากหลายประเทศเข้ามาเรียนเวทมนต์คาถา พระถังซำจั๋ง พระภิกษุชาวจีนผู้จาริกแสวงบุญได้บรรยายถึงหลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยทางพุทธศาสนา ณ มหาวิทยาลัย ในช่วงปลายราชวงศ์คุปตะ กลางคริสต์ศตวรรษที่ 6 การจัดระบบบันทึกในคัมภีร์แพทย์แบบดั้งเดิมถูกกำหนดให้เป็น 1 ในศาสตร์ที่สอนในมหาวิทยาลัยทางพุทธศาสนา เนื้อหาในคัมภีร์ของ

มหายานและสำนักพุทธ 18 แห่งในส่วนของการแพทย์ ได้แก่ บทสวดไล่ผี ยา การใช้หินเป็นยา เข็ม และการรมยา (moxa) ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของพระอึ้ง ชิง (I-tsing) ผู้จาริกแสวงบุญในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 7 ได้อธิบายว่า ศาสตร์การแพทย์ประกอบด้วย 8 หมวด (อัฐางคคะ) องค์ที่ 1 แรกว่า ด้วยการรักษาแผลทุกชนิด องค์ที่ 2 ว่าด้วยการฝังเข็มเพื่อรักษาโรคตั้งแต่ส่วนคอขึ้นไป องค์ที่ 3 ว่า ด้วยโรคทางกาย องค์ที่ 4 ว่าด้วยโรคที่เกิดจากภูตผี องค์ที่ 5 ว่าด้วยศาสตร์แห่งอคะตะ คือการแก้พิษ องค์ที่ 6 ว่าด้วยโรคในเด็ก องค์ที่ 7 ว่าด้วยวิธีการทำให้อายุยืน องค์ที่ 8 ว่าด้วยวิธีการทำให้ขาและร่างกายมีพลัง ต่อมาในศตวรรษที่ 14 พบว่าถูกเผยแพร่เป็นส่วนสำคัญของการศึกษาในพุทธอารามในทิเบต ดังจาก บู-ซอน (Bu-ston) นักประวัติศาสตร์พุทธศาสนาชาวทิเบตได้กล่าวถึง 1 ในคัมภีร์หลักที่ใช้สอนในเรื่องการแพทย์ทิเบต คือ คัมภีร์อัฐางคคฤทัย สัมหิตา (เค็นเนธ จี ชิสต์, 2552 : 63-70) จากความเชื่อมโยงดังกล่าวจะเห็นว่าศาสตร์ทางการแพทย์ตามหลักพระพุทธศาสนาพุทธมหายานได้มีการแพร่ขยายมาจากต้นกำเนิดที่ประเทศอินเดียมาสู่ประเทศทางตอนเหนือของทวีป ตามเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนานิกายมหายาน

หลักการพื้นฐานตามปรัชญาทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่า สภาวะของจิตใจเป็นปรากฏการณ์ที่เชื่อมโยงกับสภาวะทางกาย ไม่ว่าจะเป็นสภาวะที่มีสุขภาพที่ดีหรือเกิดการเจ็บป่วย เป็นรากฐานของระบบการแพทย์เชิงพุทธนิกายมหายาน ตามสังขธรรมสรรพสิ่งที่หายใจได้ทุกชนิด หรือสิ่งมีชีวิตทุกชนิดในโลกนี้ไม่ว่ามนุษย์ สัตว์ หรือสิ่งมีชีวิตอื่นใดก็ตาม ล้วนแล้วแต่ต้องเผชิญกับความทุกข์ทรมานในรูปแบบต่างๆ แนวคิดพื้นฐานของสาเหตุของโรคและอาการนั้น เป็นไปเช่นเดียวกันกับการเกิดความทุกข์ของชีวิต ดังนั้น การเกิดโรคถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการตามช่วงเวลาของชีวิตของมนุษย์ วิธีการป้องกัน และรักษาไม่ให้เกิดความทุกข์ทั้งแบบชั่วคราวและแบบถาวร จึงเป็นการใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่าตามแนวทางพุทธศาสนานิกายมหายาน

วิธีการฟื้นฟูและรักษาสมดุลของการแพทย์เชิงพุทธนิกายมหายานมีหลายรูปแบบ เช่น การบำบัดโดยอาหาร การควบคุมพฤติกรรม การใช้ยาสมุนไพร และการบำบัดรักษาเสริมแบบต่างๆ โดยเฉพาะการบำบัดโรคด้วยการบริโภคในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีความเชื่อว่า อาหารที่กิน คือ ผลบุญของตนเอง จึงควรเคารพต่อผลบุญนั้น ไม่ควรกินแบบทิ้งขว้าง เพราะถือเป็นการทิ้งขว้างผลบุญของตนเอง นอกจากนั้น อาหารคือธาตุ เซลล์ทุกเซลล์ในร่างกายก็คือธาตุ การกินอาหารก็เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้มีสุขภาพดี ดังนั้น จึงมีการปฏิบัติถวายอาหารให้กับพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นพุทธบูชาก่อนรับประทานอาหารทุกครั้ง (เสียนันท์, 2556 : 66) และมีการสนับสนุนให้มีการบริโภคอาหารเจ ได้แก่ พืช ผัก ผลไม้ โดยงดสุบะหรี งดดื่มสุรา ยาเสพติดมีนเมา เพื่อปลูกฝังเมตตาจิต สร้างความเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งคนและสัตว์ เป็นการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในผู้บริโภคอาหารเจให้มีมโนธรรม สงสารสัตว์ รวมทั้งตัดหนี้กรรม ทำให้เกิดประโยชน์ ทำให้มีสุขภาพที่ดี โดยในทางด้านกายเป็นทั้งการป้องกันความเจ็บป่วย และการรักษาผู้ป่วย ในด้านสุขภาพจิต ทำให้ผู้บริโภคมีความสุขกายสบายใจ ไม่มีความวิตกกังวลในความเจ็บป่วย สามารถทำงานให้เกิดประโยชน์ต่อครอบครัว สังคม ประเทศชาติ

เมื่อเกิดผลในทุกด้านส่งผลถึงการคืนดุยภาพให้แก่โลก ที่เรียกว่า โลกสันติสุข (สุทธิพันธ์ ถนอมพันธ์, 2560 : 48) วิธีการหนึ่งที่สำคัญ คือ การสวดมนต์ ในนิยามหายานและนิกายวัชรยาน ถือว่าการสวดมนต์เป็นการเน้นที่ศีล เมตตา กรุณา ศรัทธา สมาธิ และปัญญา การเยียวยาด้วยสมาธิที่เกิดจากการสวดมนต์เป็นทางหนึ่งที่จะช่วยลดปล่อยความคิดถึงตัวตน การปลดปล่อยความสงสัยและความกลัว การเปิดเผยและเปิดใจกว้าง คือ วิถีทางเพื่อการขอความช่วยเหลือที่ต้องการได้ นิกายมนตรยานจะเน้นการบรรลุนิพพานด้วยอำนาจจากการสวดมนต์ การฟื้นฟูและรักษาความสมดุลสุขภาพกายและจิตในพระพุทธศาสนาหายานที่มีความโดดเด่นน่าสนใจ และได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย

ขอยกตัวอย่างเพื่อเป็นกรณีศึกษา ได้แก่ การแพทย์แนวพุทธในประเทศไทยได้หันของมูลนิธิตุฬารัตน จี ถือเป็นการแพทย์ที่ดูแลผู้ป่วยด้วยหัวใจแห่งความเป็นมนุษย์ซึ่งมีธรรมอาจารย์เจิ้งเหยียน ภิกษุณีผู้ก่อตั้งมูลนิธิให้การดูแลผู้ป่วยและญาติที่ครอบคลุมทั้งด้านการรักษาโรค ด้านจิตสังคมของผู้ป่วย และสร้างคุณค่าให้กับมิติทางจิตวิญญาณของทั้งผู้ป่วยและผู้ให้บริการ มีกลยุทธ์ในการดำเนินงาน คือ การเชิญชวนให้คนทำความดี มีอาสาสมัครจิตอาสาที่มีความศรัทธาต่อหลักธรรมทางศาสนาและพลังแห่งการทำความดีเป็นประชาชนในไต้หวันจำนวนมากถึง 5 ล้านคนหรือประมาณ 20% ของประชากรในประเทศมาเป็นอาสาสมัครช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากตามแนวทางของพระโพธิสัตว์ของศาสนาพุทธนิกายหายาน ในกิจกรรมที่ดูแลผู้ป่วยนั้น มูลนิธิได้สร้างโรงพยาบาล ซึ่งใช้หลักพรหมวิหาร 4 เป็นคำขวัญกำหนดทิศทางการทำงาน โดยมุ่งบริหารจัดการให้โรงพยาบาลเป็นทั้งแหล่งรักษาคน รักษาใจ รักษาโรค ไปพร้อมๆ กับเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม และเมื่อโรงพยาบาลประสบปัญหาที่สำคัญ คือ การขาดบุคลากรทางการแพทย์ มูลนิธิได้แก้ไขโดยก่อตั้งคณะแพทยศาสตร์ของมูลนิธิมาตั้งแต่ปี 2537 เพื่อการผลิตแพทย์ที่เน้นปลูกฝังมิติของความเป็นมนุษย์และจิตวิญญาณควบคู่ไปกับองค์ความรู้เทคนิคทางการแพทย์ เพื่อให้ได้แพทย์ที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์ โดยมีเป้าหมายให้ได้แพทย์ที่เก่งรักษาโรค เก่งรักษาใจ รักษาชีวิตของผู้คนเสมือนญาติและโอบอุ้มโลกใบนี้ รวมทั้งส่งเสริมการพัฒนาจิตใจของผู้ให้บริการทุกระดับให้ใส่ใจในคุณค่าศักดิ์ศรีและความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น ให้เกียรติและให้ความเคารพในการให้บริการ และระลึกในพระคุณของผู้ป่วยและญาติที่เข้ามาใช้บริการโรงพยาบาล (สุทธิพันธ์ ถนอมพันธ์, 2560 : 48-49)

อีกหนึ่งกรณีศึกษา ได้แก่ การแพทย์แนวพุทธทิเบตมีพื้นฐานมาจากปรัชญาทางพระพุทธศาสนา โดยเชื่อว่าสภาวะของจิตใจเป็นปรากฏการณ์ที่เชื่อมโยงกับสภาวะทางกาย ไม่ว่าจะเป็นสภาวะที่มีสุขภาพที่ดีหรือเกิดการเจ็บป่วย ในภาษาทิเบตนั้น คำว่า พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จะใช้คำว่า Chos มีความหมายในภาษาอังกฤษว่า Cure คือ การรักษาโรค การแพทย์แผนทิเบตจะเป็นการแพทย์แบบองค์รวมที่มุ่งเน้นทั้งทางกายและทางใจให้เชื่อมโยงในความต้องการที่จะให้เกิดความสุขและหลีกเลี่ยงการเกิดความทุกข์ มุ่งเน้นการรักษาที่เน้นเชิงการป้องกันการเกิดโรคมกกว่าการรักษาโรค สุขภาพหรือมีความสุขที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลที่มาจากสภาวะทางสุขภาพของบุคคลนั้น การแพทย์แผนทิเบตนั้น จะให้การรักษาที่สอดคล้องกับประวัติที่มาของการเกิดโรค ทุกแนวปฏิบัติการรักษาโรคล้วนถูกประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ปัญหาของโรค หรือความบกพร่องที่เกิดขึ้นของผู้ป่วยแต่ละ

คนเพื่อให้เกิดการบรรลุเป้าหมาย คือ นำสู่การมีสุขภาพที่ดีและมีชีวิตอย่างสงบและสุข หลักการฟื้นฟู และรักษาความสมดุลสุขภาพกายและจิตของทิเบตที่ลามะรินโปเซ ทะโลลามะที่ 5 ได้เรียบเรียงแปลมาจากคัมภีร์ตันตระทั้ง 4 ที่เขียนขึ้นโดย กุชิ (Gyushi) ในศตวรรษที่ 11 มีขอบเขตในเรื่อง สุขภาพทางจิตใจ การผลิตยาและสมุนไพร การวินิจฉัยโรค และการรักษาโรค ซึ่งจะเน้นหลักการเชิงจริยธรรม โดยรักษาทั้งทางกายและจิตใจ แพทย์ผู้เชี่ยวชาญโรคจะมีการสร้างวัฒนธรรมที่เป็นมาตรฐานของการปฏิบัติที่วางแผนครอบคลุมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ รวมทั้งจิตวิญญาณ ในรูปแบบของการรักษานั้นมีวิธีการวินิจฉัยโรค ได้แก่ การจับชีพจรที่เป็นศาสตร์และศิลปะของการอ่านค่าพลังธาตุลมในกระแสของเลือด (สุทธิพันธ์ ฌโนมพันธ์, 2560 : 49-50) นอกจากนั้น ยังใช้การวิเคราะห์ทางน้ำปัสสาวะ ในการเตรียมยารักษาโรคนั้นจะสกัดหรือผลิตมาจาก พืช แร่ธาตุ และผลิตภัณฑ์ที่มาจากของสัตว์ โดยผลิตภัณฑ์ที่มาจากสัตว์นั้นจะพบว่ามีน้อยมาก ในการรักษานั้นแพทย์จะเป็นผู้ที่รับผิดชอบในส่วนการเฝ้าระวังรักษาโรคโดยให้คำแนะนำ ส่วนผู้ป่วยนั้นมีหน้าที่รับผิดชอบในส่วนสาเหตุของโรค โดยจะต้องจัดการสุขภาพร่างกายให้อยู่ในสภาวะที่ดำรงคงอยู่ต่อไปหรือการทำลายสาเหตุนั้นที่มีผลต่อสุขภาพ

ทะโลลามะที่ 14 ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ปฏิบัติทางการแพทย์ทิเบตและการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ถึงแม้ว่าในการปฏิบัติจะเป็นไปในเรื่องที่แยกส่วนทางเนื้อหา แต่แพทย์ผู้รักษาทางการแพทย์ทิเบตเป็นพุทธศาสนิกชน ดังนั้น จึงมีการปฏิบัติทั้งการสวดมนต์และท่องมนตรา ในกระบวนการตั้งแต่การเตรียมยารักษาโรค การปรุงยา และต่อเนื่องไปยังการค้นหาสาเหตุของการเจ็บป่วย นอกจากนั้น ในตัวของผู้ป่วยเองยังเป็นพุทธศาสนิกชนเช่นกัน ดังนั้นในกระบวนการรักษาดังกล่าวมีการปฏิบัติทั้งการสวดมนต์และท่องมนตราเช่นกัน (สุทธิพันธ์ ฌโนมพันธ์, 2560 : 50) ในพระพุทธศาสนาทิเบตนั้นมีพระพุทธเจ้าที่เป็นหมอหรือครูทางการแพทย์ คือ พระโฆษชัยคุรุ ซึ่งมีสีกายของพระองค์เป็นสีฟ้าเรืองแสง มือซ้ายของพระองค์อยู่ในปางสมาธิและถือหม้อต้มยาที่มีน้ำทิพย์ไว้ที่ตัก ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ว่า พระองค์ทรงช่วยปกป้องการเจ็บป่วย ส่วนมือขวาจะยื่นออกไปและถือลูกสมอ ซึ่งเป็นยาสมุนไพรที่มีประโยชน์ยิ่ง ในนิยายวัชรยานเชื่อว่า การสวดมนต์สรรเสริญอันวนต่อพระโฆษชัยคุรุจะทำให้หายป่วย ซึ่งรินโปเซ ชาคเมด (Chagmed Rinpoche's) ได้แต่งบทเพลงสวดสรรเสริญพระโฆษชัยคุรุไว้ การเฝ้าระวังโรคโดยการปฏิบัติต่อพระพุทธเจ้าที่มีอยู่หลายพระองค์ถือเป็นหัวใจสำคัญของการฟื้นฟูและรักษาความสมดุลสุขภาพกายและจิตในทิเบต การสวดอันวนต่อพระโพธิสัตว์มีณูชศรีได้มีที่มาจากการสอนพระสูตรทางการแพทย์ทั้ง 800 ชิ้นในเมืองเวสาลี และต่อมาถูกสืบทอดเป็นประเพณีโดยครูทางพระพุทธศาสนาชาวอินเดีย (Abbot Shantarakshita) ในศตวรรษที่ 8 ถูกเผยแพร่ไปยังทิเบตในสมัยของพระเจ้า ตริสอง เดซัน (Trisong Deutsan) เพื่อการส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรค ให้ความคุ้มครองกับมรดกและเพื่อรักษาเสถียรภาพของระบบนิเวศจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นศาสนาหลักของราชวงศ์ทิเบตและเผยแพร่สู่ประชาชนในรูปโรงเรียนเชิงพุทธ (สุทธิพันธ์ ฌโนมพันธ์, 2560 : 50-51)

แพทย์ชาวทิเบตทุกคนได้รับการปลูกฝังเรื่องการเฝ้าระวังโรค ผ่านทางการปฏิบัติต่อพระพุทธเจ้า

ทางการแพทย์ยึดหลักปฏิบัติที่เห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่น เป็นที่ตั้งโดยมีการปฏิบัติในเรื่องความรักและความเมตตา มีการพัฒนาศักยภาพโดยการปลูกฝังหลักการให้เป็นเครื่องมือลดความเจ็บปวดที่เกิดจากความไม่รู้และโรค ดังนั้น จึงมีการสอนที่สืบทอดมาเป็นประเพณีถึงการปฏิบัติธรรมเบื้องต้น เนื่องจากหากมนุษย์เรายังคงวนเวียนในสังสารวัฏ ชีวิตจะไม่ก่อเกิดประโยชน์อันใด ยังจะทำให้ชีวิตที่ไม่มีทางเลือก แต่หากมีความสนใจที่เรียนรู้การเยียวยาโรคผ่านการปฏิบัติต่อพระพุทธเจ้า จะเกิดประโยชน์ทางจิตวิญญาณและสุขภาพที่ยาวนาน ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การแพทย์ทิเบตเป็นการรักษาเยียวยาโรคที่มีศักยภาพซึ่งมีการยกระดับคุณค่าของจิตใจและจิตวิญญาณ เป็นการแพทย์แบบองค์รวมที่มุ่งเน้นทั้งร่างกายและทางใจให้เชื่อมโยงในความต้องการที่จะให้เกิดความสุขและหลีกเลี่ยงการเกิดความทุกข์ และมุ่งเน้นการรักษาที่เน้นเชิงการป้องกันการเกิดโรคมกกว่าการรักษาโรค (สุทธิพันธ์ ฌนอมพันธ์, 2560 : 50-51)

4.การสร้างสมดุลชีวิตของทะเลลามะ

ในมุมมองชาวทิเบตนั้นความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติทางการแพทย์และการปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องกัน การเกิดโรคถือเป็นสังขารในวัฏสงสารของชีวิตที่เป็นสภาวะไม่แน่นอน โดยมีสาเหตุพื้นฐานมาจากความไม่รู้หรืออวิชชาที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคนซึ่งทำให้เหล่ามนุษย์ล้วนตกอยู่ในอภิมลฝ่ายอกุศล ดังนั้น การปฏิบัติตามปรัชญาทางศาสนาแห่งจิตวิญญาณจะนำมาซึ่งใจและสุขภาพทางใจที่ดี ซึ่งผู้นำทางจิตวิญญาณในทุกยุคสมัยของชาวทิเบต คือ ทะโลลามะ จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาจะพบว่า ทะโลลามะทรงทำหน้าที่เป็นแพทย์ผู้เชี่ยวชาญในการรักษาโรคให้คำแนะนำในการฟื้นฟูความสมดุลของสุขภาพมาตลอด ในช่วงที่ผ่านมา ทะโลลามะที่มีคุณูปการต่อทางการแพทย์และสุขภาพของชาวทิเบตอย่างมาก ได้แก่ ทะโลลามะที่ 13 ซึ่งพระองค์ทรงให้ความสนใจในเรื่องวัฒนธรรมทิเบต การแพทย์ และดาราศาสตร์ และทรงก่อตั้งสถาบัน Men-Tsee-Khang ที่เมืองลาซา เมื่อ ค.ศ. 1962 และทรงแต่งตั้งดาราไว้มากมาย เช่น หนังสืออธิบายถึงความสำคัญของพระคัมภีร์ตันตระ ดาราสมุนไพรรักษาเกี่ยวกับไข้ 2 เล่ม และ ดาราทางดาราศาสตร์ พระองค์ทรงสนับสนุนให้มีการศึกษาและพัฒนาทางการแพทย์อย่างก้าวไกล ลูกศิษย์ของท่านล้วนเป็นอาจารย์แพทย์ทิเบตผู้ชำนาญ ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้ที่มีความสำคัญทางการแพทย์ของทิเบตในยุคนี้ ได้แก่ นายแพทย์ เทนซิน โชดาค (Dr.Tenzin Choedak) นายแพทย์ลอบซัง วานกัล (Dr.Lobsang Wangyal) แพทย์ที่ปรึกษาประจำตัวของทะเลลามะที่ 14 นายแพทย์ โยชิ ดอนเด็น (Dr.Yeshi Dhonden) แพทย์ประจำตัวส่วนพระองค์ของทะเลลามะที่ 14 และนายแพทย์จัมปา ทรินเลย์ (Dr Jampa Thinley) ซึ่งเป็นผู้อำนวยการสถาบันที่เมืองลาซา พระองค์ทรงสวรรคตใน ค.ศ. 1962 (สุทธิพันธ์ ฌนอมพันธ์, 2560 : 143-144)

ในยุคปัจจุบันเป็นสมัยของทะเลลามะที่ 14 หลังจากได้ผ่านระยะเวลามืดในช่วงการปฏิวัติวัฒนธรรม ค.ศ. 1966-1976 จากการที่รัฐบาลจีนได้บุกยึดทิเบต ทะโลลามะที่ 14 ตามด้วยชาวทิเบตหลายพันหนีเข้าประเทศอินเดีย ต่อมาท่านได้จัดตั้งสถาบันทางการศึกษาทางการแพทย์และโหราศาสตร์

ทิเบตแมนซีคัง ในราชูปถัมภ์ของทะเลสาบที่ 14 (Men-Tsee-Khang Tibetan Medical & Astro Institue) และได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 1961 เป็นต้นมา ทางสถาบันมีภารกิจ คือ รักษา ส่งเสริม และฝึกฝนการแพทย์เชิงพุทธแบบทิเบต (Sowa Rigpa) ซึ่งเป็นระบบการแพทย์แผนโบราณ ในระบบยา ดาราศาสตร์ และโหราศาสตร์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับปรุงสุขภาพและสุขอนามัยของผู้ลี้ภัยชาวทิเบตและประชาชนทั่วไป และเพื่อเป็นการสร้างร้านจำหน่ายยาที่เป็นทางการที่สามารถเข้าถึงได้โดยไม่คำนึงถึงชนชั้น วรรณะ ความเชื่อ หรือสีผิว โดยสถาบันได้จัดให้มีการศึกษาระดับอุดมศึกษา ในด้านการแพทย์แผนจีน และโหราศาสตร์และมีการศึกษาวิจัยโดยความร่วมมือระหว่างนักวิชาการจากสถาบันในอินเดียและต่างประเทศ มีการศึกษาร่วมกันระหว่างระบบการรักษาที่แตกต่างกันและเพื่อผลิตยาแผนทิเบตที่มีเอื้อต่อสิ่งแวดล้อมเป็นเป้าหมายที่สำคัญ (สุทธิพันธ์ ถนอมพันธ์, 2560 : 144)

ในปัจจุบัน สถาบันแมนซีคังได้รับการพัฒนาอย่างก้าวไกล มีบุคลากรจำนวนมาก ซึ่งประกอบ แพทย์ นักโหราศาสตร์ และเจ้าพนักงาน มีสำนักงานใหญ่ในเมืองธรรมศาลา (Dharamsala) และมีสาขาในประเทศในอินเดียทั้งหมด 51 สาขา ทั้งในชนบท พื้นที่ทุรกันดาร และในเมืองใหญ่ มีลักษณะการทำงานผ่านแผนกต่างๆ โดยมีกิจกรรมมากมาย ได้แก่ ด้านการศึกษาและด้านการบริหารในสถาบัน ในส่วนทางการศึกษา ทรงจัดตั้งวิทยาลัยการแพทย์ (Men-Tsee-Khang College) และภาควิชาเภสัชวิทยา สาขาวิชาโหราศาสตร์ ฝ่ายวิชาการแผนกวิจัยและพัฒนา แผนกวัสดุทางการแพทย์ แผนกเอกสารและสิ่งพิมพ์ แผนกวิจัยผลิตภัณฑ์ชนิดสมุนไพร แผนกร่างกายจิตใจและชีวิต ฝ่ายติดต่อประเทศจีน การบริหารด้านกิจกรรมของแต่ละสาขา มีการจัดการทางการแพทย์ การตรวจสอบคุณภาพภายใน รวมทั้งการจัดการเรื่องคลังพัสดุและการขาย มีการส่งผลิตภัณฑ์ออกจำหน่ายไปยังต่างประเทศ ส่วนนโยบายในการดูแลสุขภาพของชาวทิเบตนั้นจะถูกลงแผนกำหนดโดยฝ่ายบริหารส่วนกลางทิเบต (Central Tibetan Administration) ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นผู้นำรัฐบาลและคณะรัฐมนตรี ประกอบด้วยกระทรวง ศาสนาและวัฒนธรรม ถิ่นอาศัย การศึกษา การเงิน ความปลอดภัยข้อมูล ความสัมพันธ์ภายใน และสาธารณสุข โดยมีทะเลสาบเป็นที่พักอาศัยของรัฐบาล (สุทธิพันธ์ ถนอมพันธ์, 2560 : 144-145)

ดังนั้น ทิศทางในการบริหารประเทศรวมทั้งการดูแลสุขภาพจึงเป็นไปตามหลักการที่สำคัญทางพระพุทธศาสนานิกายวัชรยาน ซึ่งพระองค์ได้ประกาศถึงความมุ่งมั่นในหลักการสำคัญของชีวิต 3 ประการ คือ

- 1.การส่งเสริมคุณค่าของมนุษย์ทุกคน โดยให้ความเมตตากรุณา การให้อภัย ความอดทน ความพึงพอใจ และความมีวินัยในตนเอง ด้วยมนุษย์ทุกคนล้วนต้องการความสุข และไม่ต้องการความทุกข์ทรมาน

- 2.ทรงมุ่งมั่นที่จะส่งเสริมความสามัคคีและความเข้าใจในทุกศาสนาของโลก แม้จะมีความแตกต่างทางปรัชญาระหว่างศาสนา แต่ทุกศาสนาหลักของโลกล้วนมีศักยภาพที่เหมือนกันในการสร้างมนุษย์ที่ดี

- 3.การทำงานเพื่อรักษาวัฒนธรรมทิเบต ยับยั้งการใช้ความรุนแรง และปกป้องสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของทิเบต (สุทธิพันธ์ ถนอมพันธ์, 2560 : 145)

สำหรับในทางปฏิบัติของการรักษาโรคนั้น ทะไลลามะที่ 14 ทรงให้ความสำคัญในเรื่องการฟื้นฟู ความสมดุลทางกายและใจตามหลักการวัชรยานอย่างมาก โดยได้กล่าวว่า แพทย์ผู้รักษาแผนทิเบตเป็น พุทธศาสนิกชน ในการปฏิบัติจะมีทั้งการสวดมนต์และท่องมนตราในกระบวนการ โดยเริ่มตั้งแต่การเตรียมยารักษาโรค การปรุงยา และต่อเนื่องไปยังการค้นหาสาเหตุของการเจ็บป่วย สำหรับตัวของคนไข้เองเป็นพุทธศาสนิกชนเช่นกัน ถึงแม้จะเป็นผู้ได้รับการรักษา แต่ในกระบวนการรักษาคงมีการปฏิบัติทั้ง การสวดมนต์และท่องมนตราเช่นกัน และในการประชุมสัมมนาวิชาการของสถาบันวิทยาศาสตร์ทางการแพทย์ แซนเจย์ แกรนติ (Sanjay Gandhi Post graduate Institute of Medical Science) ในเมือง ลัคเนา (Lucknow) เมืองหลวงของประเทศอุตตราช (Uttar Pradesh) รัฐอินเดียเหนือ พระองค์ทรง กล่าวว่า ปัจจุบันการแพทย์แผนทิเบตได้รับความสนใจจากการศึกษาวิจัยจากต่างประเทศอย่างมาก ที่ผ่านมามีการศึกษาร่วมกับนักวิทยาศาสตร์ประเทศสหรัฐอเมริกา ในเรื่องการใช้การทำสมาธิในการ รักษาโรค ซึ่งพบว่า หลังปฏิบัติการทำสมาธิเป็นเวลา 3 อาทิตย์ กลุ่มทดลองมีความดันโลหิตลดลง จิตใจ สงบแจ่มใส มีความคิดที่เฉียบคม ระดับความเครียดลดลง (สุทธิพันธ์ ฤณอมพันธ์, 2560 : 145-156)

การทำสมาธินั้นเป็นการปฏิบัติเพื่อเปลี่ยนแปลงทางสมอง ภายในใจนั้นมีอีกหลายสาเหตุที่ต้องได้ รับการเปิดเผย นักวิทยาศาสตร์ควรทราบถึงความหมายของการปลูกฝังความรัก ความเมตตา ความเชื่อ มั่น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการมีสุขภาพกายและใจที่ดี ทั้งในภาพของแต่ละบุคคล ครอบคลุม ชุมชน จนในภาพที่ใหญ่ขึ้น ซึ่งการศึกษาสมัยใหม่มักจะเจาะลึกเพียงในตัวสมอง ไม่ได้ทำอะไรมากกับ จิตใจ ซึ่งควรต้องใช้ความพยายามในการปลูกฝังในด้านจริยธรรมและศีลธรรม เช่น ล่าสุดที่ผ่านมาถือว่าเป็นข่าวดีในการศึกษาทางวิทยาศาสตร์สุขภาพ ซึ่งในยุคแรกของการศึกษาทางวิทยาศาสตร์สุขภาพดูเหมือนเรื่องจิตวิญญาณจะไม่เกี่ยวข้องกับทางวิทยาศาสตร์ แต่ปัจจุบันได้ประจักษ์ว่า สถานภาพของจิต นั้นถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ และได้มีการศึกษาในเรื่องระดับความรู้สึกตัวมากมาย เช่น ในชุมชนชาวทิเบตพบว่า คนไข้ที่เสียชีวิตที่เป็นนักปฏิบัติหลังจากที่ทางการแพทย์ได้ลงความเห็นว่าถึงแก่กรรม ร่างกาย ของผู้เสียชีวิตยังดูเหมือนมีชีวิต ไม่น่าอยู่ต่ออีกหลายวัน เช่นเดียวกับที่นักบวชหรือลามะได้เสียชีวิต ลง ตามหลักฐานทางชีววิทยาระบุว่าถึงแก่กรรม แต่พบว่าระบบการทำงานทางสมองยังมีการทำงาน ต่ออีก 10 วัน ซึ่งกรณีศึกษาเหล่านี้ได้รับการศึกษาค้นคว้าคำตอบทางวิทยาศาสตร์ตามกระบวนการ สอบสวนหาสาเหตุและการศึกษาวิจัยกันต่อไป ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการแพทย์ทิเบตเป็นการรักษาเยียวยา โรคที่มีศักยภาพซึ่งมีการยกระดับคุณค่าของจิตใจและจิตวิญญาณ (สุทธิพันธ์ ฤณอมพันธ์, 2560 : 146)

5.สรุป

การดูแลสุขภาพตามปรัชญาทางพระพุทธศาสนานิกายวัชรยานจะเป็นการปฏิบัติในหลากหลาย มิติ คือ มิติส่งเสริมสุขภาพที่ดี มิติป้องกันการเกิดโรค มิติการรักษาโรค และมิติฟื้นฟูร่างกายหลังความ เจ็บป่วย ซึ่งทุกมิติจะให้การดูแลที่ครอบคลุมองค์รวมทั้งด้านร่างกาย ด้านใจ และด้านจิตวิญญาณ เพื่อให้เกิดความสมดุลในร่างกาย โดยมุ่งเน้นการป้องกันหรือรักษาภาวะความไม่สมดุลของตรีธาตุใน

ร่างกาย ที่มาจากมูลเหตุของโรค คือ อารมณ์ฝ่ายอกุศลที่เป็นผลมาจากสภาวะของจิตใจที่ไม่ตระหนัก และเข้าใจในเรื่องปรากฏการณ์สรรพสิ่งทางธรรมชาติอย่างไม่ต้องสงสัย โดยมีแพทย์ที่เบตเป็นผู้เยียวยารักษา เพื่อนำมาซึ่งผลลัพธ์ทางสุขภาพทางกายและใจที่ดี อันเป็นรากฐานสำคัญของการปฏิบัติธรรม ให้บรรลุสู่ความหลุดพ้น

6.รายการอ้างอิง

- เกตุมนี พรมเถื่อน. (2555). กระบวนการสร้างความเข้าใจเรื่องความเจ็บป่วย ตามแนวพุทธศาสนา เถรวาท. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- เค็นเน็ธ จี ชิสต์. (2552). ลัทธินักพรตและการเยียวยาในอินเดียโบราณ : ระบบการแพทย์ในพุทธอาราม : Asceticism and Healing in Ancient India : Medicine in the Buddhist Monastery. กรุงเทพมหานคร : หจก.สามลดา.
- เจียรนนท์. (2556). จิตเป็นยา กายป่วย จิตช่วยได้ หายป่วยด้วย ธรรมบำบัด ที่การแพทย์ยืนยันว่าได้ผลจริง. นนทบุรี : สำนักพิมพ์กรีน ปัญญาญาณ.
- พระพรหมคุณารักษ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2554). การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด.
- พระมหาบุญไทย ปุณณมโน. (2558). อุคตคติในพระพุทธานามายาน. สืบค้นจาก <http://www.Cyber vanaram .net> เข้าถึงเมื่อ 1 มีนาคม 2565.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น. (2559). บทที่ 2 โรคและปรากฏการณ์ของโรค. สืบค้นจาก http://www.mcukk.com/smartbook/files/chap2_pub_budh.pdf เข้าถึงเมื่อ 1 มีนาคม 2565.
- สมศักดิ์ จันทน์น้อย. (2558). ผลการประยุกต์ใช้หลักปฏิบัติเพื่อสุขภาพในพระพุทธานามายานกับวิทยาศาสตร์สุขภาพสมัยใหม่. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- สุทธิพันธ์ ถนอมพันธ์. (2560). การฟื้นฟูและรักษาความสมดุลสุขภาพกายและจิต ตามหลักพระพุทธศาสนานิกายวัชรยาน. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. (2539). พระพุทธานามายาน. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- อวัสดา ทับทิมแท้. (2556). การบำบัดโรคด้วยการบริโภคนามายานตามหลักพระพุทธศาสนา. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

พระเจ้าติโลกราชในมุมมองของกวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย

King Tilokaraj in a perspective of Khlong Yuan Phai's authors

ว่าที่ร้อยตรี ณัฐวุฒิ คล้ายสุวรรณ

Nathawut Klaysuwan

อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Instructor, Thai Program

Faculty of Humanities

Mahamakut Buddhist University

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องพระเจ้าติโลกราชในมุมมองของกวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย ผลการศึกษาพบว่า กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่ายมีมุมมองเกี่ยวกับพระเจ้าติโลกราช 10 ประการ ได้แก่ 1) พระเจ้าติโลกราชคือผู้รุกราน 2) พระเจ้าติโลกราชเป็นผู้มีใจริษยาและเปี่ยมไปด้วยเล่ห์กล 3) พระเจ้าติโลกราชทรงเกรงกลัวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ 4) พระเจ้าติโลกราชเป็นรองสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ 5) พระเจ้าติโลกราชทรงมีน้ำพระทัยประดุจโจร 6) พระเจ้าติโลกราชทรงมีกระแวงผู้ใกล้ชิด 7) พระเจ้าติโลกราชทรงเป็นผู้ฉ้อฉลเอาเปรียบ 8) พระเจ้าติโลกราชทรงพระกรรมเบา 9) พระเจ้าติโลกราชทรงเป็นผู้มีโทษรุนแรง และ 10) พระเจ้าติโลกราชทรงเป็นนักรบและนักปกครองซึ่งมุมมองทั้ง 10 ประการนี้ สะท้อนให้เห็นแนวคิดของกวีผู้แต่งโคลงยวนพ่ายที่คิดว่า พระเจ้าติโลกราชทรงมีพระปรีชาสามารถเป็นรองสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เหตุที่กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่ายคิดดังนี้เนื่องจากเป็นคนกรุงศรีอยุธยา และเป็นข้าราชการสำนักของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

คำสำคัญ : พระเจ้าติโลกราช, มุมมองของกวี, โคลงยวนพ่าย

Abstract

This academic article aimed at studying the king Tilokaraj in a perspective of authors who wrote the poetry 'Khlong Yuan Phai'. The result found that the author saw King Tilokaraj 10 characters were 1) he was an invader 2) he has a jealous mind and wily 3) King Tilokaraj was afraid of King Borommatrailokkanat 4) King Tilokaraj was subordinate King Borommatrailokkanat 5) King Tilokaraj's kindness was like a robber 6)

he was always suspicious on his confidants 7) he was foolish 8) he was credulous 9) he was resentful, and he was a combatant and administrator. All of these perspectives reflects that the author who wrote Khlong Yuan Phai saw the King Tilokaraj was subordinate King Borommatrailokkanat because the author lived in Ayutthaya, and he was a courtier of King Borommatrailokkanat.

Keywords: King Tilokaraj, author's perspective, Khlong Yuan Phai

1. ความนำ

ภาพ : พระบรมรูปพระเจ้าติโลกราช
บันทึกภาพโดย : ว่าที่ร้อยตรี ญัฐวุฒิ คล้ายสุวรรณ

พระเจ้าติโลกราชเป็นกษัตริย์ล้านนาองค์ที่ 9 ได้รับการยกย่องให้มีฐานะเป็น พระเจ้า เท่ากับ กษัตริย์อยุธยา ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ยกย่องพระเจ้าติโลกราชยิ่งกว่ากษัตริย์พระองค์อื่นๆ เพราะ มีการออกพระนามว่า พระเป็นเจ้าติโลกราช หรือ เจ้าพระยาติโลกราช

พระเจ้าติโลกราชมีพระนามเดิมว่า ท้าวลก ครองเมืองพร้าว ต่อมาได้กระทำความผิดจึงถูกเนรเทศไปอยู่เมืองยวมใต้ ครั้น พ.ศ. 1984 ท้าวลกชิงราชสมบัติจากพระราชบิดา คือ พระญาสามฝั่งแกน แต่การชิงราชสมบัติจากพระราชบิดานั้น ได้รับการต่อต้านจากพระอนุชา คือ ท้าวซ้อย พระเจ้าติโลกราชสามารถปราบท้าวซ้อยได้ แต่ท้าวซ้อยได้ไปขอกำลังจากสมเด็จพระบรมราชาธิราช ที่ 2 (เจ้าสามพระยา) กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาให้ส่งกองทัพมาตีเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 1985 แต่กองทัพกรุงศรีอยุธยามิอาจตีเชียงใหม่ได้ จึงต้องยกทัพกลับ

หลังจากพระเจ้าติโลกราชทรงรบชนะกองทัพกรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้ทรงสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้กับอาณาจักรล้านนา โดยใช้เวลาประมาณ 10 ปี (พ.ศ. 1984-1994) จากนั้นอาณาจักรล้านนา

จึงมีความเข้มแข็งเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นว่าพระเจ้าติโลกราชสามารถยึดเมืองน่านและเมืองแพร่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาได้ (สร้อยดี อ่องสกุล, 2560 : 65-66)

เมื่อพระเจ้าติโลกราชสร้างความเข้มแข็งให้กับอาณาจักรล้านนาแล้ว จึงทรงขยายพระราชอำนาจลงมาทางทิศใต้โดยทำสงครามกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา การสงครามระหว่างล้านนากับอยุธยานี้ ใช้เวลานานถึง 24 ปี สาเหตุของสงครามเริ่มต้นจากพระยาสุทธีธิวัตร เจ้าเมืองพิษณุโลกขอสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติโลกราช และร่วมกันตีเมืองปากยม (พิจิตรตอนใต้) ได้ ต่อมาใน พ.ศ. 2003 พระยาเชลียงได้มาขอสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติโลกราชอีกผู้หนึ่ง และในปีต่อมา พระยาเชลียงได้กราบทูลพระเจ้าติโลกราช ให้ยกทัพมาตีเมืองพิษณุโลกและเมืองกำแพงเพชร แต่ตีไม่สำเร็จ

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงแก้ปัญหาจากการขยายอำนาจของพระเจ้าติโลกราชด้วยการเสด็จขึ้นมารองเมืองพิษณุโลกใน พ.ศ.2006 และทรงทำสงครามกับอาณาจักรล้านนาโดยการใช้กำลังทหาร ไสยศาสตร์ และพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือ กล่าวคือ ทรงใช้พุทธศาสนาเป็นสื่อในการสานสัมพันธ์ไมตรีกับพระเจ้าติโลกราช ดังปรากฏว่าเมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จออกผนวช (พ.ศ. 2008) ทรงมีพระราชสาส์นไปขอเครื่องอัฐบริขาร ต่อมาก็ทรงขอเมืองเชลียงคืนด้วยการขอขมาโทษ พระเจ้าติโลกราชจึงทรงปรึกษากับคณะสงฆ์ ฝ่ายคณะสงฆ์ก็กราบทูลว่าการฝ่ายพระราชอาณาจักรมิใช่กิจของพระสงฆ์ ดังนั้นพระเจ้าติโลกราชจึงไม่คืนเมืองเชลียง (สร้อยดี อ่องสกุล, 2539 : 142) ส่วนการใช้ไสยศาสตร์นั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงส่ง ชีมัน (มังหลุงหลว้าง) ซึ่งชำนาญด้านไสยเวท และคาถาอาคม ไปทำลายต้นนิโครธอันเป็นศรีของเมืองเชียงใหม่ อยู่ที่แจ้งศรีภูมิ เพราะหากทำลาย ต้นนิโครธแล้ว อานุภาพของเมืองเชียงใหม่จะเสื่อมสลายไป (อุดม รุ่งเรืองศรี และเกริก อัครชินเรศ, 2552 : 155) และยังทำให้พระเจ้าติโลกราชเกิดพระสติฟั่นเฟือนด้วย

หลังจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นมารองเมืองพิษณุโลก เพื่อควบคุมความสงบเรียบร้อยของหัวเมืองเหนือแล้ว ต่อมาใน พ.ศ. 2017 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ทรงทำสงครามยึดเมืองเชลียงกลับคืนมาได้ เป็นเหตุให้กวีในสมัยอยุธยาเกิดความรู้สึกประทับใจในพระบารมี จึงแต่งโคลงยวนพ่าย เพื่อสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงรบชนะอริราชไพรีในครั้งนี้

2. พระเจ้าติโลกราชในมุมมองของกวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย

การศึกษาเรื่องพระเจ้าติโลกราชในมุมมองของกวีอยุธยาจะศึกษาจากโคลงยวนพ่าย ดังนั้น จึงขอกล่าวถึงประวัติของวรรณคดีเรื่องนี้ก่อน ดังนี้

คุณหญิงกุหลาบ มลลิกะมาส (2562 : 54) กล่าวถึงประวัติของโคลงยวนพ่ายเอาไว้ว่า ผู้แต่งเป็นผู้มีความรู้สูงทางด้านคำประพันธ์และรอบรู้เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นอย่างดี เพราะกล่าวความได้ละเอียดกว่าพงศาวดาร จึงน่าจะเป็นพระมหากษัตริย์หรือไม่ก็เป็นเจ้านาย พระองค์ใดพระองค์หนึ่งที่มิพระชนมายุใกล้เคียงกับแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่มิใช่ พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอย่างแน่นอน เพราะปรากฏเนื้อความในโคลง หลายบทกล่าวสรรเสริญพระ

เกียรติคุณของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นักวรรณคดีสันนิษฐานว่า โคลงยวนพ่ายอาจแต่งในรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ผู้เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

โคลงยวนพ่ายเริ่มต้นด้วยการขอความสำเร็จจมีแก่แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งแห่งดอกบัว แล้วน้อมอภิวาทแด่พระโคตมพุทธเจ้า ผู้มีพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่สุดมิได้ ทรงไว้ซึ่งมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ ประกอบด้วยอสีตยานุพยัญชนะ 80 และมีลายลักษณ์อันเลิศที่ฝ่าพระบาท 108 อย่าง ทรงฉัพพิริวงสีฟ้างแสงอาทิตย์และแสงจันทร์

จากนั้นกล่าวถึงพระพรหม พระวิษณุ และพระอิศวร ทรงเล็งเห็นว่าโลกมนุษย์เกิดจลาจลจึงทรงเอากำเนิดแห่งพระอิศวรทั้ง 8 ประการ มาผสมกันเป็นองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ให้เสด็จมาอุบัติในกษัตริย์ทิวติงศอภิชาติขัตติยสกุล ต่อมาก็แต่งตั้งสรรเสริญพระเกียรติคุณของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยเริ่มตั้งแต่เสด็จพระราชสมภพที่ทุ่งพระอุทัย จนได้เถลิงถวัลยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา

ต่อมากล่าวถึงพระเจ้าติโลกราชแห่งนครเชียงใหม่ ได้ยกทัพมารุกรานเมืองเหนือ คือ สวรรคโลก ศรีสัชนาลัย (เชียงชื่น) สุโขทัย กำแพงเพชร สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงเสด็จกรีธาทัพขึ้นไปปราบและเสด็จประทับอยู่ที่พิษณุโลก ส่วนทางกรุงศรีอยุธยานั้นโปรดให้พระราชโอรส คือ สมเด็จพระบรมราชา (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3) ครองราชสมบัติแทน

กล่าวถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จออกทรงพระผนวช พระราชโอรสพระองค์หนึ่ง เสด็จไปนิมนต์พระสงฆ์จากลังกามาร่วมหัตถบาต เนื้อความจบลงด้วยคำว่า ชัย ที่มีเหนืออรรราชไพร่ (นิตยา กาญจนวรรณ, 2559 : 66)

จากการศึกษาเนื้อหาในโคลงยวนพ่าย ทำให้ทราบว่ากวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย มีมุมมองเกี่ยวกับพระเจ้าติโลกราช ดังนี้

2.1 พระเจ้าติโลกราชคือผู้รุกราน

ความจากโคลงยวนพ่าย กวีได้กล่าวถึงพระเจ้าติโลกราชว่าทรงเป็นผู้รุกราน โดยยกกองทัพลงมาตีเมืองชัยนาท (พิษณุโลก) ดังความว่า

แกล้งปางปราโมทย์เชื้อ	เชอญสงฆ
สัสโมสรสบ	เทศไ้
แกล้งปางเมื่อลาวลง	ชยนาท นั้นฤ
พระยุทธิษฐิรู้ได้	ย่างยาว (กรมศิลปากร, 2540 : 346)

ความจากโคลงบาทที่ 3 และบาทที่ 4 กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราช ทรงยกกองทัพมาตีเมืองชัยนาท (พิษณุโลก) พร้อมกับพระยายุทธิษฐิระที่เอาใจออกหากจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไปเข้ากับพระเจ้าติโลกราช

2.2 พระเจ้าติโลกราชเป็นผู้มีใจริษยาและเปี่ยมไปด้วยเล่ห์กล

ความจากโคลงยวนพ่าย กวีกล่าวถึงพระเจ้าติโลกราชว่าเป็นผู้มีใจริษยาและเปี่ยมไปด้วย เล่ห์กล เพราะปรากฏว่าทรงสมคบคิดกับพระยาเซลิยงให้แข็งเมืองต่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังความว่า

ปางเอาแสนไพร่หัดเค้น	คางลาย
แปรรอกไปเปนบร	บ้ายหล้า
แกล้งป้างปิ่นลาวหมาย	ไหมโทษ เท็จนา
ลุ่มคืบซ้ำให้	เซ่งแขง (กรมศิลปากร, 2540 : 346)

ความจากโคลงบาทที่ 3 และบาทที่ 4 กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราช ทรงเปี่ยมไปด้วยเล่ห์กล เนื่องจากทรงสมคบคิดกับพระยาเซลิยงให้แข็งเมือง แล้วมาสวามิภักดิ์ กับพระองค์ เล่ห์กลของพระเจ้าติโลกราชยังมิได้หมดเพียงเท่านี้ กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่ายยังกล่าว อีกว่า พระเจ้าติโลกราช ทรงริษยาสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และมักจะวางอุบายทำร้ายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถด้วยวิธีการต่างๆ แต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ทรงแก้ไขอุบายของพระเจ้า ติโลกราชได้ทั้งหมด ดังความว่า

ครานั้นนเรศรร้าย	ฤษยา พ้อแฮ
ทำโทษกลใดกล	ท่านแก้
กลกฤษณย่อยโยธา	ทูลโยท
ทนท่านบได้แพ้	พ่ายเอง (กรมศิลปากร, 2540 : 351)

ความจากโคลงบทนี้ กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชทรงริษยาสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จนถึงกับวางอุบายประการต่างๆ ทำร้าย แต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็สามารถทำลายอุบายของพระเจ้าติโลกราชได้ทั้งหมด ทั้งนี้ความริษยาและเปี่ยมไปด้วยเล่ห์กล ของพระเจ้าติโลกราชยังไม่หมดเพียงเท่านี้ เพราะปรากฏว่าพระเจ้าติโลกราชทรงวางอุบายลวงให้ หมื่นดงนครมาเข้าเฝ้า แล้วสั่งประหารชีวิต ดังความว่า

บัดหาข้าผู้แก้	กลมา
กลกยจกลใดสาร	สั่งแล้ว
มึงอย่าไปคลายง	ชยงขึ้น ฟันนา
หาหมื่นกล้าแล้วแล้ง	เร่งมา (กรมศิลปากร, 2540 : 354)

ความจากโคลงข้างต้น กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชทรงวางอุบาย สั่งหารหมื่นดงนคร ด้วยการสั่งให้ผู้ชำนาญในการวางกลอุบายหาเหตุที่น่ารังเกียจใส่ไว้ในพระราชสาร แล้วให้รีบไปยังเมืองเชียงขึ้น ตามตัวหมื่นผู้กล้าหาญ (หมื่นดงนคร) มาเข้าเฝ้า โดยความในพระราชสารนั้นแจ้งว่าหมื่นด้ามพรา ซึ่งเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่ล้มป่วย เจ้าเมืองแพร่และเจ้าเมืองน่านทราบข่าวจึงถือโอกาสแข็งเมือง พระเจ้าติโลกราชจึงเรียกตัวหมื่นดงนครให้นำพลไปช่วยโดยเร็ว

2.3 พระเจ้าติโลกราชทรงเกรงกลัวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ความจากโคลงยวนพ่าย มีอยู่หลายบทที่กวีผู้แต่งพรรณนาให้เห็นว่าพระเจ้าติโลกราชทรงเกรงกลัวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะทรงแสดงอาการปรากฏให้เห็นจากพระพักตร์ ดังความว่า

กรุงลาวกลอยชยาตหน้า	ตาตาย ศรากแฮ
จักอยู่เมืองเกรงกรร	บได้
กลัวกลับเกลื่อนพลอยาย	อย่งออก
หนีสเด็จพระเจ้าไท้	พ่ายพัง (กรมศิลปากร, 2540 : 349)

ความจากโคลงข้างต้น กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชทรงมีพระพักตร์ เสร้าหมองเพราะความกลัวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงเกรงว่าหากประทับอยู่ในเมืองอาจไม่สามารถต้านทานกองกำลังของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ พระองค์จึงต้องเสด็จหนีไปอย่างผู้ พ่ายแพ้ ทั้งนี้ แม้ว่าพระเจ้าติโลกราชจะทรงเกรงกลัวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่เมื่ออยู่ต่อหน้า ไพร่พล พระเจ้าติโลกราชก็ได้แสดงท่าทีหวาดกลัวให้ไพร่พลเห็น ดังความว่า

พลลาวลู่โทษร้อน	ร้าวร้าว
โจนบหลยวโกรยเกรง	ท่นข้า
กรุงลาวก็ลักกลัว	เอาเงื่อน งามแฮ
บั้งรอดยั้งครันหน้า	ไขขาว (กรมศิลปากร, 2540 : 351)

ความจากโคลงข้างต้น กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชทรงเกรงกลัวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอยู่ในพระทัย แต่ทรงวางพระองค์ให้งามสง่าเหมือนกับไม่ทรงเกรงกลัวแม้แต่น้อย นอกจากนี้กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่ายยังกล่าวอีกว่า พระเจ้าติโลกราชทรงรำพึงว่าพระองค์สมควรมาต่อสู้กับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเลย ดังความว่า

กรุงลาวภูลลิตเศร้า	โคกา
เกอดกล่าวลักกลัวเกรง	ท่นไท้
เป็นกรุงตั้งตนอยา	รบท่น เอาเลย
ชื่อแต่ลักได้ปอง	ไปคง (กรมศิลปากร, 2540 : 351)

ความจากโคลงข้างต้น ผู้แต่งยวนพ่ายโคลงต้นกล่าวว่าพระเจ้าติโลกราชทรงเกรงกลัวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอยู่ในพระทัย และทรงคิดว่าพระองค์สมควรคิดสู้รบกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเลย แม้จะไปยึดเมืองมาได้ แต่คงมีอาจารย์รักษาเอาไว้ได้

2.4 พระเจ้าติโลกราชเป็นรองสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ความจากโคลงยวนพ่าย มีโคลงบทหนึ่งที่กวีผู้แต่งแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าติโลกราชทรงเป็นรองสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทั้งนี้ได้จากถ้อยคำที่ใช้เปรียบเทียบเพราะกวีผู้แต่งได้นำตัวละครในวรรณคดีมาเปรียบเทียบ เช่น เปรียบสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าเป็นพระอินทร์ และเปรียบเทียบ

พระเจ้าติโลกราชว่าเป็นท้าวไพจิตราสูร ดังความว่า

คือคชกลับลอกจิ้ง	จัญสีห์
คือนาคจัญครุทสร้ง	วิ้งเว้น
คือไวยปจิตดี	สุรราช
หนีสุราธิปเร้น	รวจหลัง (กรมศิลปากร, 2540 : 349)

ความจากโคลงข้างต้น กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวเปรียบเทียบสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ด้วยคำที่แสดงค่าสูงส่ง ได้แก่ ราชสีห์ ครุฑ สุรราช สุราธิป และเปรียบเทียบพระเจ้าติโลกราชด้วยคำที่แสดงถึงความเป็นรอง ได้แก่ คช นาค ไวยปจิตดี ทั้งนี้กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย คงต้องการแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเหนือกว่าพระเจ้าติโลกราชทุกประการ

2.5 พระเจ้าติโลกราชทรงมีน้ำพระทัยประดุจโจร

ความจากโคลงยวนพ่าย มีอยู่หลายบทที่กวีผู้แต่งพรรณนาให้เห็นว่าพระเจ้าติโลกราชทรงมี น้ำพระทัยประดุจโจร เนื่องจากทรงแย่งราชสมบัติมาจากพระราชบิดา ดังความว่า

กรุงลาวอำนาจน้ำ	ใจโจร ก่อนนา
เคยบดบิตรองค์	อวดรู้
ชีสาท่านโอนเอา	ดีต่อ ก็ดี
คิดใคร่ควักดีผู้	เผ่าดี (กรมศิลปากร, 2540 : 353)

ความจากโคลงในบาทที่ 1 และบาทที่ 2 แสดงให้เห็นถึงความมีน้ำพระทัยประดุจโจรของพระเจ้าติโลกราชว่า ทรงอวดดีต่อพระราชบิดา (พระเจ้าติโลกราชทรงชิงราชสมบัติจากพระเจ้าสามฝั่งแกน) ทำให้พระราชบิดาต้องเดือดร้อน ทั้งนี้กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่ายยังกล่าวถึงความมีน้ำพระทัยประดุจโจรของพระเจ้าติโลกราชไว้อีก ความว่า

บเร่อมท้าวผู้พ่อ	ใจรัก ดินา
ยังบดบิทาทำ	โทษกล้า
บเร่อมลูกรักยัง	หยวลูก เราแฮ
อย่าว่าข้าผู้ข้า	บ่ข้าขึ้นเอา (กรมศิลปากร, 2540 : 357)

ความจากโคลงข้างต้น กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า แม้พระราชบิดาที่พระเจ้าติโลกราช ควรถวายความจงรักภักดีก็ยิ่งถูกพระเจ้าติโลกราชแย่งชิงราชสมบัติ อีกทั้งพระราชโอรสองค์โปรด ก็ยังถูกสั่งประหาร นับประสาอะไรกับข้ารับใช้ที่ไม่ถูกบังคับขึ้นใจ แม้ผู้มีได้เป็นข้ารับใช้ก็ยิ่งถูก บังคับขึ้นใจด้วยเช่นกัน

2.6 พระเจ้าติโลกราชทรงมีกระแวงผู้ใกล้ชิด

ความจากโคลงยวนพ่าย กวีผู้แต่งได้พรรณนาให้เห็นว่าพระเจ้าติโลกราชทรงมีกระแวงผู้ใกล้ชิด แม้แต่พระราชโอรสองค์โปรดก็ยังถูกระแวงและถูกสั่งประหาร ดังความว่า

ดั่งเอารสเรื้อรัง	คือองค์ นั้นนา
นามบุณเรืองแสง	ชื่อชี้
เพราะแรงระวังหวง	แทนราช
กู่กลยพ้นฟ้า	พี่พงศ์ (กรมศิลปากร, 2540 : 352)

ความจากโคลงข้างต้น กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า ท้าวบุณเรือง พระราชโอรสคู่พระทัย ยังถูกจับกุมตัวไปประหารชีวิต เพราะพระเจ้าติโลกราชทรงระแวงว่าจะมาแย่งชิงราชสมบัติของ พระองค์ ทั้งนี้ไม่เพียงแต่จะทรงระแวงพระราชโอรสเท่านั้น แม้กระทั่งหมื่นดงนคร ขุนนางผู้มี ความจงรักภักดี พระเจ้าติโลกราชก็ทรงระแวง ถึงกับวางอุบายสั่งให้มาเข้าเฝ้าแล้วจับตัวไปประหาร ดังความว่า

ขุนลาวลกว่าไน	ใจเท็จ
รังกายเกรงด้วยยว	หันหล้า
บมิโทษใดเห็น	ทำคยด คูนา
คิดใคร่ข้าข้าผู้	ชอบชาญ (กรมศิลปากร, 2540 : 353)

ความจากโคลงข้างต้น กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชทรงระแวงหมื่นดงนครว่าคิดไม่ซื่อต่อพระองค์ และทรงเกรงว่าหมื่นดงนครจะแบ่งแยกแผ่นดิน ทั้งๆ ที่หมื่นดงนครก็มิได้มีความผิดประการใด แต่ก็ทรงสร้างทำเป็นโกรธ เพราะทรงต้องการสังหารหมื่นดงนครผู้มีความปรีชา

2.7 พระเจ้าติโลกราชทรงเป็นผู้โหดเหี้ยมบาปบุญญา

ความจากโคลงยวนพ่าย มีโคลงบทหนึ่งที่กวีผู้แต่งแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าติโลกราชทรงเป็นผู้โหดเหี้ยมบาปบุญญา ความว่า

ท้าวนี้ใจทรุ่กแท้	ทูลชน ชื่นแฮ
น่านนทงเราฤ	อยู่ได้
คิดควรอ่วยแดนดล	บัวบาท พ้นแฮ
เมื่อยังเมืองหงั่วไท	ก่อนกาล (กรมศิลปากร, 2540 : 357)

ความจากโคลงข้างต้น กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่ายต้องการแสดงให้เห็นถึงความโหดเหี้ยมบาปบุญญาของพระเจ้าติโลกราช จนทำให้ขุนนางหมดความอดทนและคิดจะนำแผ่นดิน (เมืองเชียงขึ้น) ไปถวายแด่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

2.8 พระเจ้าติโลกราชทรงพระกรรมเบา

ความจากโคลงยวนพ่าย มีโคลง 2 บทที่กวีผู้แต่งแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าติโลกราชทรงพระกรรมเบา ดังความว่า

เมื่อคำพรางสังข์สั่ง	สารหา
น่านแพร่พลอยภณพราง	พรอกพร้อม
เพราะแรงอิริชยา	บยนบยด กันนา
ความบมีเขาย้อม	กล่าวให้เป็นตัว
บพิตรอ้ายตั้งกยจ	กลหวัง
จยรจากจักหญัวไป	จากหล้า
พระอย่ารำพึงหลัง	สนเทห์ เลอยฟ่อ
จักแกล่อย่าได้ซ้ำ	ช่วยมือ (กรมศิลปากร, 2540 : 353)

ความจากโคลงในบาทที่ 3 และบาทที่ 4 แสดงให้เห็นถึงความพระกรรมเบาของพระเจ้าติโลกราช ที่ไปฟังความจากเจ้าเมืองแพร่และเจ้าเมืองน่านที่มีความอิฉาหมั่นตั้งนครอยู่แล้ว เจ้าเมือง ทั้งสองคน กล่าวความเท็จว่าหมั่นตั้งนครกำลังวางอุบายตีตนออกหากจากพระเจ้าติโลกราช และขอให้พระเจ้าติโลกราชอย่าเห็นแก่ความสัมพันธ์แต่หนหลัง และสงสัยในแผนการของตนทั้งสองเลย ทั้งนี้แผนการของตนทั้งสองที่วางไว้ใกล้จะสำเร็จแล้ว

2.9 พระเจ้าติโลกราชทรงเป็นผู้มีโทษะรุนแรง

ความจากโคลงยวนพ่าย กวีผู้แต่งได้พรรณนาให้เห็นว่าพระเจ้าติโลกราชทรงเป็นผู้มีโทษะรุนแรง ดังเช่น ทรงตวาดหมั่นตั้งนครผู้หาความผิดมิได้ ดังความว่า

กรุงลาวกรยงโกรธฟุ้ง	ไพลาม ลู่แฮ
คุกคำรามลงมา	รเร้ง
ความมึงบักถาม	เลอยถ่อง กุंना
พแต่กำมือเท้ง	แท่นแคลง (กรมศิลปากร, 2540 : 355)

ความจากโคลงข้างต้น กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชทรงโกรธหมั่นตั้งนคร เหมือนกับไพลามทุ่ง ทรงตวาดหมั่นตั้งนครด้วยเสียงอันดังและมีให้หมั่นตั้งนครซักถามความใดๆ ทั้งสิ้นและยังตรัสอีกว่าเพียงหมั่นตั้งนครกำมือ พระองค์ก็กลางแคลงพระทัยแล้ว ดังนั้นพระเจ้าติโลกราช จึงสั่งให้ขุนนางนำตัวหมั่นตั้งนครไปประหาร ความว่า

แสนฟ้าเรื้อรยบนิ้ว	นบคำ โดยนา
มัดสอกริบไปทัน	โกรธจ้าว
ลินหัวสยบสับทำ	ฤคลื่น
เพ็ญกว่านบ้านท้าวไซ้	ข่าวสยวน (กรมศิลปากร, 2540 : 356)

ความจากโคลงข้างต้น กวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย กล่าวว่า เมื่อพระเจ้าติโลกราชทรงส่งแสนฟ้าเรือให้นำตัวหมื่นด้งนครไปประหาร แสนฟ้าเรือก็รับจับตัวหมื่นด้งนครมัดมือไพล่หลังให้สมกับความโกรธของพระเจ้าติโลกราช จากนั้นจึงนำตัวไปตัดหัวแล้วเสียบประจานไว้ตามรับสั่ง ทำให้บรรดาข้าราชการเกิดความเกรงกลัวไปตามๆ กัน

2.10 พระเจ้าติโลกราชทรงเป็นนักรบและนักปกครอง

แม้ว่ากวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย จะกล่าวถึงความโหดร้ายของพระเจ้าติโลกราชเอาไว้เกือบ ทั้งเรื่อง แต่ก็ยังแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าติโลกราชทรงเป็นนักปกครอง ดังจะเห็นได้จากตัวบทที่กวี พรรณนาว่าพระเจ้าติโลกราชทรงแต่งตั้งขุนศึกผู้กล้าหาญให้ขึ้นปกครองเมืองเชียงขึ้น ดังความว่า

กรุงลาวภูก้าวเจ้า	จอมปราณ
ยกฟ้างพลพลันเทา	เท่าแล้ว
กลอยมาแต่งการกรร	ชยงขึ้น เองแฮ
แซ่ไหนแก้วแล้ง	เลอกเอา
มาตั้งแทนหมื่นด้ง	คีนครอง ไพร่แฮ
ใครว่าภูละเขา	ซึ่งตั้ง
แทนทงถ่วยปองพึง	พึงพึง พระนา
เตอมแต่งพลไว้รั้ง	รอบแดน (กรมศิลปากร, 2540 : 360-361)

ความจากโคลงในบาทที่ 3 และบาทที่ 4 ของโคลงบทที่ 1 และความจากโคลงบทที่ 2 กวี ผู้แต่งโคลงยวนพ่ายได้แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าติโลกราช ทรงพิจารณาเห็นว่าเจ้าเมืองแจ่มหม มีลักษณะท่าทางองอาจ กล้าหาญ ดังนั้นพระองค์จึงทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเชียงขึ้นแทนหมื่นด้งนคร

3. สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่องพระเจ้าติโลกราชในมุมมองของกวีผู้แต่งโคลงยวนพ่าย ทำให้เห็นว่ากวีมองพระเจ้าติโลกราชว่าทรงมีพระปรีชาสามารถเป็นรองสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เหตุที่กวีมองดังนี้ เพราะกวีเป็นคนกรุงศรีอยุธยา และเป็นข้าราชการสำนักกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นในการกล่าวถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงต้องกล่าวถึงด้วยการเฉลิมพระเกียรติเพื่อให้สูงส่งกว่าพระเจ้าติโลกราชทุกประการ

ทั้งนี้เมื่อตรวจสอบจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว ทำให้เห็นว่าพระเจ้าติโลกราชก็ทรงมีพระปรีชาสามารถไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเลย เพราะปรากฏว่าพระเจ้า ติโลกราชทรงใช้กลศึกลวงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถให้มาติดกับ และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็ต้องถอยทัพหนีอย่างทุลักทุเล หากพระเจ้าติโลกราชมิทรงห้ามกองทัพให้เลิกติดตามสมเด็จพระ บรมไตรโลกนาถแล้ว ก็มีโอกาสคาดการณ์ได้ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะเป็นเช่นไร

สินชัย กระบวนแสง (2520 : 41-42) กล่าวถึง ความพ่ายแพ้ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่

มีต่อพระเจ้าติโลกราชว่า เกิดจากการที่พรหมสะท้าน ผู้ที่อยู่ยาสงไปสอดแนมและหาข่าวในเชียงใหม่ ถูกจับตัวได้ ทางเชียงใหม่จึงวางแผนลวงอยุธยาว่าจะยกกองทัพไปตีหัวเมืองทางเหนือ ทางฝ่าย อยุธยาหลงเชื่อ ดังนั้นใน พ.ศ. 2000 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงยกกองทัพไปตีเมืองแพร่ และเมืองลำปาง ฝ่ายท้าวแม่คุณ (เจ้าเมืองแพร่) ได้กราบทูลข่าวศึกให้พระเจ้าติโลกราชทราบ พระเจ้า ติโลกราชจึงส่ง กองทัพพระยาอุไทยธานี (เจ้าเมืองพะเยา) พระราชโอรสท้าวบุญเรือง (เจ้าเมืองเชียงราย) และพระราช นัสดาท้าวยอด (เจ้าเมืองแพร่) ยกกำลังไปต้านทัพอยุธยา

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเห็นว่าพระยาอุไทยธานีเป็นต้นเหตุแห่งสงคราม จึงควรตีทัพของ พระยาอุไทยธานีก่อน ทั้งนี้สมเด็จพระอินทราชา (พระราชาโอรส) ขุนเพชรรัตน์ (เจ้าเมืองกำแพงเพชร) และขุนราชอาสา (เจ้าเมืองสุโขทัย) จึงรับอาสาตีทัพพระยาอุไทยธานี การรบกันครั้งนี้ ถึงขั้นชนช้าง ซึ่ง ฝ่ายอยุธยาพ่ายแพ้อย่างยับเยิน และสมเด็จพระอินทราชาต้องป็นที่พระพักตร์

ครั้นทัพอยุธยาถูกโจมตีจนเสียหายหนักแล้ว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงถอยทัพหนี พระยา อุไทยธานีกับเจ้าเมืองลำปาง ได้ไล่ติดตามตีทัพกรุงศรีอยุธยาอย่างหนัก แต่พระเจ้าติโลกราชทรงสั่ง ให้ เลิกติดตามตีทัพกรุงศรีอยุธยา เพราะทรงเห็นว่าพระองค์ได้ชัยชนะเหนือกรุงศรีอยุธยาแล้ว และทาง ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาก็คงอับอายต่อการพ่ายแพ้ในสงครามครั้งนี้

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ยังทำสงครามพ่ายแพ้ต่อพระเจ้าติโลกราชในสงครามอีกครั้ง เมื่อ พ.ศ. 2002 ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการที่พระเจ้าติโลกราชทรงยกกองทัพไปตีหัวเมืองทางเหนือ คือ เมืองสิง เมืองลื้อ เมืองน่าน และเมืองพระ ครั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทราบว่าพระเจ้าติโลกราช ยกกองทัพไปตีหัวเมืองทางเหนือ จึงเสด็จกรีธาทัพไปตีเมืองแพร่ แต่หมื่นนครด่านท้าวของกรุง ศรีอยุธยาเอาไว้ได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงถอยทัพมาตั้งหลักอยู่ที่เมืองพิษณุโลก ฝ่ายพระเจ้า ติโลกราชครั้นทราบว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยกกองทัพมาตีเมืองแพร่ จึงสั่งให้ถอนทัพจากการ ตีหัวเมืองทางเหนือทันที แล้วยกไพร่พลมาล้อมเมืองพิษณุโลก แต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ทรง หาทางหนีออกจากเมืองพิษณุโลกมาได้

รายการอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2540). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กุหลาบ มลลิกะมาส, คุณหญิง. (2562). *ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- นิตยา กาญจนวรรณ. (2559). *วรรณกรรมอยุธยา*. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2545). *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา ไคลยวนพ่าย*. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2539). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2560). *กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ 3. เชียงใหม่ : ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สินชัย กระบวนแสง. (2520). *ประวัติศาสตร์สุโขทัย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิษณุ.
- อุดม รุ่งเรืองศรี และเกริก อัครชิโนเรศ. (2552). *พระญาติโลกราช*. เชียงใหม่ : โอ่งเขียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา.

ครูกับปรัชญาการศึกษาสารัตถนิยม

Teacher and Essentialism in Philosophy of Education

เสฐียร ทังทองมะดัน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

Sathien Thangthongmadan

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nakhonratsima Campus

สันติย์ สีนาค

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Sanit Sinak

Faculty of Humanities, Mahamakut Buddhist University

sanitsinak@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาครูกับปรัชญาการศึกษาสารัตถนิยม โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาคือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษา และ 2) เพื่อศึกษาครูกับปรัชญาการศึกษาสารัตถนิยม จากการศึกษาพบว่า ปรัชญาการศึกษา คือการนำเอาแนวคิดจากปรัชญาแม่บท มาใช้เป็นแนวทางกำหนดทิศทางและจัดการศึกษาโดยบุคคลและโรงเรียนที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาบุคคลตามความสามารถ ดังนั้นจึงมีกรอบในการจัดการศึกษาว่า จะจัดการศึกษาอย่างไร เพื่อใครเป็นสำคัญ โดยมีพื้นฐานความเชื่อเกี่ยวกับมนุษย์ที่แตกต่างกัน ทั้งในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์และพฤติกรรมของมนุษย์ หน้าที่ของครูมีความสัมพันธ์กับปรัชญาการศึกษาในประเด็นที่จะนำแนวคิดมาใช้เป็นแนวทางในการเรียนการสอน ปรัชญาสารัตถนิยม เป็นปรัชญาการศึกษาที่เชื่อว่า การศึกษา คือ การอนุรักษ ถ่ายทอดความรู้และวัฒนธรรมอันดีงามของสังคม จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ครูเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ซึ่งเป็นหลักสูตรที่มีการจัดเอาไว้แล้วอย่างดี

คำสำคัญ : ครู, ปรัชญาการศึกษา, สารัตถนิยม

Abstract

This Article is to study The teacher and Philosophy of Education “Essentialism”. There are two purposes : 1) to study the concepts of educational philosophy and 2) to study teachers and the philosophy of Education “Essentialism” it is found that

educational philosophy is to take the concept from the master philosophy to be used as a guideline for direction and education management by the people and schools involved To develop people according to their abilities, therefore, there is a framework for educational management that how to manage education for who is important based on different beliefs about human beings both in human nature and human behavior. The role of the teacher is related to the educational philosophy in the issue of applying concepts as a guideline for teaching and learning. The philosophy of essentialism believes that education is the preservation and transfer of knowledge and good culture of society from one generation to another. The important role of teacher is to transfer of knowledge which is a well-organized course.

Keywords : Teacher, Philosophy of Education, Essentialism

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงการศึกษา องค์ประกอบสำคัญของการศึกษาก็คือผู้สอนวิชาความรู้ ซึ่งเรียกว่า ครู บ้าง อาจารย์บ้าง ผู้สอนวิชาความรู้เป็นผู้มีความสำคัญในกระบวนการศึกษา เป็นผู้ให้ความรู้ ถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียน การถ่ายทอดความรู้ของครูมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาวิชา วิธีการที่จะให้ผู้เรียนมีความรู้จึงมีหลากหลายวิธี ตามกรอบของการนิยามความหมายของการศึกษาที่มองว่า การศึกษาคือการพัฒนาผู้เรียนให้มีความเจริญงอกงาม การศึกษาคือการดัดศักยภาพที่มีอยู่ของผู้เรียนให้ออกมาให้เต็มที่ หรือว่า การศึกษาคือปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน ความหมายของการศึกษามีความเกี่ยวข้องกับปรัชญาการศึกษา ที่มีจุดเน้นว่าการจัดการเรียนการสอนจะยึดเอาอะไรเป็นศูนย์กลาง ไม่ว่าจะเป็นผู้สอน ผู้เรียน หรือสื่อการเรียนการสอน การให้ความสำคัญกับสิ่งนี้เรียกว่า “ศูนย์กลาง” ของการเรียนการสอน จึงสะท้อนออกมาในรูปของแนวคิดของปรัชญาการศึกษา ในบทความนี้ จะกล่าวถึงปรัชญาการศึกษาสารัตถนิยม ที่มีความสัมพันธ์กับการจัดการเรียนการสอน

ปรัชญาการศึกษา

ความหมายของปรัชญาการศึกษา

แนวทางในการศึกษา และทำความเข้าใจเรื่องปรัชญาการศึกษานั้น อาจจะแบ่งคร่าว ๆ ได้เป็น 3 แนวทางใหญ่ ๆ คือ แนวทางแรกศึกษาในเชิงทฤษฎี โดยพิจารณาว่าทฤษฎีทางการศึกษาใหญ่ ๆ มีอะไร เป็นอย่างไร แนวทางที่สอง ศึกษาเป็นหัวข้อเป็นเรื่อง เช่น จริยศึกษา เพศศึกษา เป็นต้น และแนวทางที่สามเป็นการศึกษาในเชิงทัศนะ แนวคิด ของบุคคลสำคัญทางการศึกษา (ไพฑูรย์ สีนลารัตน์,

2523 : คำนำ) นักวิชาการการศึกษาได้นิยามความหมายของปรัชญาการศึกษาไว้ จะนำมาพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

รองศาสตราจารย์ วิไลวรรณ ตั้งจิตสมคิด ให้ความหมายว่า “ปรัชญาการศึกษา เป็นการเอาปรัชญามาประยุกต์ใช้กับการศึกษานั้นเอง ประโยชน์จากเนื้อหาและวิธีการของปรัชญาช่วยให้นักการศึกษาสามารถกำหนดภาพของการศึกษา แล้ววิพากษ์วิเคราะห์สภาพรณนั้น จนมองเห็นขั้นตอนในการจัดการศึกษาอย่างมีระบบและสมเหตุสมผล...”

“ปรัชญาการศึกษา ย่อมหมายถึงแนวความคิดทางปรัชญาที่มีอยู่ในปรัชญาแม่บท แล้วถูกนำมาเรียบเรียง ร้อยกรองใหม่จนเป็นระบบสำหรับประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษา” (วิไลวรรณ ตั้งจิตสมคิด, 2539 : 95)

“ปรัชญาการศึกษา หมายถึง เมื่อเราพยายามที่จะพิจารณาการศึกษาโดยตลอด แล้วพยายามที่จะให้ได้ความคิดที่ลงรอยเกี่ยวกับการศึกษาทั้งหมดนั้นให้สมเหตุสมผล และใช้ให้ได้ผลมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ นั่นแหละคือปรัชญาการศึกษา” (ส. ศิวรักษ์, 2545 : 3)

“ปรัชญาการศึกษา หมายถึงแนวคิด ความเชื่อ ทัศนคติและวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษา โดยระบบโรงเรียนซึ่งโรงเรียนและบุคคลมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาได้ยึดเป็นแนวทางในการปฏิบัติ เพื่อพัฒนาบุคคลตามความมุ่งหมายที่ต้องการ” (อบรม สนิทบาล, ชาญชัย ศรีไสยเพชร, 2522 : 5)

กล่าวโดยสรุป ปรัชญาการศึกษา คือการนำเอาแนวคิดจากปรัชญาแม่บท มาใช้เป็นแนวทางกำหนดทิศทางและจัดการศึกษาโดยบุคคลและโรงเรียนที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาบุคคลตามความสามารถ ดังนั้น จึงมีกรอบในการจัดการศึกษาว่า จะจัดการศึกษาอย่างไร เพื่อใครเป็นสำคัญ โดยมีพื้นฐานความเชื่อเกี่ยวกับมนุษย์ที่แตกต่างกัน ทั้งในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์และพฤติกรรมของมนุษย์

ลักษณะของปรัชญาการศึกษา

เมื่อกล่าวถึงลักษณะของปรัชญาการศึกษาแล้ว จะเห็นได้ว่า การศึกษาเป็นเรื่องของการพัฒนาคนทั้งในด้านความรู้ทักษะและเจตคติเพื่อให้เขาประสบความสำเร็จในการครองชีวิตและเป็นสมาชิกที่ดีในสังคมทำให้เกิดทัศนคติทางการศึกษาโดยมองทะลุปรัชญาออกมาเกิดเป็นปรัชญาประยุกต์ขึ้นมาอีกสาขาหนึ่งก็คือปรัชญาการศึกษา educational philosophy มีลักษณะเด่นเด่นอยู่ 4 ประการคือ (เจริญ ไวรวิจกุล, 2531 : 98-104)

1) ประยุกต์ปรัชญาแม่บท

ปรัชญาเมธีทั้งการศึกษาแทบทุกสำนักจะมองกระบวนการการกำหนดหรือจัดการการศึกษาภายใต้การกำกับของปรัชญาหลัก อาทิ มีการสร้างปรัชญาทางการศึกษาขึ้นโดยอิงทัศนะของอภิปรัชญาญาณวิทยา คุณวิทยา และตรรกวิทยา ภายหลังหลักการดังกล่าวข้างต้นนักปรัชญาการศึกษากลุ่มนี้จะเสนอแนวคิดหรือทฤษฎีทางการศึกษาเป็น

อภิปรายกับการศึกษา

ปัญหาที่มากับอภิปรายอาจจะดูเป็นนามธรรมและเหลือวิสัยที่จะจัดกระบวนการเรียนการสอนให้สอดคล้อง แต่ละัทธิปรัชญาการศึกษาที่ฉลาดพอที่จะแบ่งความคิดความเชื่อออกเป็นชั้น ๆ ตามระดับความยากง่ายในการจัดการเรียนการสอนเพื่อให้สอดคล้องหรือเคลื่อนหนูนกับความคิดความเชื่อเชิงอภิปรายระดับที่มีความซับซ้อนสูง เช่นกับปัญหาเชิงอภิปรายว่าชีวิตมีผลในการสืบทอดหรือไม่ นั้น อภิปรายการศึกษาก็จะให้ความสนใจในการจัดกิจกรรมทางการศึกษาเพื่อชี้แนะ นำไปสู่การคิดหาเหตุผลเรื่องนี้ อาจนำหลักการทางเผ่าพงษ์วิทยามาเสริมก็ได้ หลักการหรือความเชื่อทางศาสนาทุกศาสนาต่างยืนยันการสืบทอดของชีวิตว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง การยืนยันนั้นไม่ได้ใช้เครื่องมือเชิงรูปธรรมให้การสนับสนุนหรือพิสูจน์และใช้หลักการว่าด้วยความคิดอย่างมีเหตุผลเป็นเครื่องวิเคราะห์ พระพุทธศาสนาเชื่อว่าการสั่งสมความดีกว่าเจ้าตัวจะได้เข้าถึงชาติภูมิอันประเสริฐนั้น ต้องใช้เวลาหลายชาติหลายกัปเนต พระพุทธศาสนาจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันความนิรันดร์ของจิตตามความเชื่อของปรัชญาเมธีสาขานิพนธ์ อภิปราย หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องนี้ที่จะต้องศึกษาอย่างจริงจังคือพระพุทธศาสนามีหลักหรือแนวปฏิบัติอย่างไรที่จะทำให้การสืบทอดชีวิตไม่รู้จักร้อยชาตินั้น เป็นกระสวนเดียวไม่สับสนเหมือนการสืบทอดของเผ่าพันธุ์มนุษย์จนทำให้จิตดวงนั้นดวงเดียวเป็นผู้ก่อการสืบทอดศาสนาคริสต์ก็ประกาศหลักการเดียวกันนี้ โดยถือว่าวิญญาณหรือจิตมนุษย์มีความผูกพันกับพระเจ้า ถนอมของวิญญาณจะท่องเที่ยวอยู่ระหว่างมนุษย์โลกกับสวรรค์เอเดน แต่ละการที่กล่าวถึงทั้งสองนี้เป็นความคิดความเชื่อที่ยากแก่การทำความเข้าใจและนักอภิปรายการศึกษาก็ไม่ได้จุ่มมถึงกับมองไม่เห็นแนวทางการจัดการศึกษา จะเห็นว่าการตอกย้ำให้เกิดความภาคภูมิใจในเผ่าพันธุ์การสร้างเสริมความเชื่อกับการทำดี การบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ความสำนึกเชิงกตัญญูกตเวที การทำบุญอุทิศให้บรรพบุรุษผู้หาชีวิตไม่ได้แล้ว เหล่านี้เกิดจากการอบรมให้เห็นคุณค่าของความคิดความเชื่อที่เรียกว่าอภิปรายนั่นเอง

อาจมีครูบางคนสำคัญว่า กายกับจิตเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้หรือเป็นสิ่งเดียวกัน บางคนลงความเห็นว่าที่เด็กดีคือชุกชุนเพราะความอยู่ไม่เป็นสุขของอวัยวะต่าง ๆ จึงลงโทษเอาที่อวัยวะส่วนนั้น เช่น การลงโทษเขียนตี ครูที่เป็นนักวัตถุนิยมหรือรูปธรรมนิยมอาจยุติว่า การลงโทษทางกายอาจสร้างความเข็ดหลาบอันเป็นผลสำนึกทางจิตได้ ผลของความเข้าใจของครูดังกล่าวเสริมด้วยผลการศึกษาค้นคว้าทางจิตวิทยาการเรียนรู้ ที่กล่าวถึงพัฒนาการทางสำนึกเชิงจริยธรรมของเด็กว่า เด็กอายุระหว่าง 6 ขวบลงมา จะแสดงออกซึ่งพฤติกรรมเพื่อหลบหลีกการลงโทษ ผู้มีอายุระหว่าง 7-10 ขวบ มักแสดงพฤติกรรมการแสวงหารางวัลนั้นถือเป็นพัฒนาการขั้นที่สอง เป็นต้น ทำให้คนเหล่านั้นนำระบบการปกครองและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่สร้างภาวะเก็บบดให้กับผู้เรียน มีพฤติกรรมอำพรางที่แสดงออกที่แสดงโดยเด็กในวัยดังกล่าวอย่างไม่น่าเชื่อ ในภาพรวมทั่วไปจึงปรากฏว่า เด็กปฐมวัยดูเป็นคนอ่านนอนสอนง่าย เคารพครูและบิดามารดา แต่เราก็พูดไม่ได้เต็มปากกว่าเพราะการเรียนการสอนระดับประถม เรากระทำกันอย่างเข้มงวดหรือกระทำกันอย่างได้ผล จริง ๆ แล้วพฤติกรรมไม่พึง

ประสงค์ที่เข้าใจว่าได้รับการแก้ไขให้หมดไปแล้วจากจิตใจเด็กขนาดเรียนอยู่ระดับประถมศึกษาชั้นนั้น จะเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนอยู่ เพราะตัวการให้เด็กแสดงพฤติกรรมดังกล่าวเป็นเพียงหลบซ่อนอยู่ในส่วนลึกของจิตใจเด็ก เด็กไม่กล้าแสดงออกด้วยความกลัวถูกลงโทษ หรือไม่ได้รับความรักจากครู และเพื่อนเท่านั้นเอง ว่าตามหลักจิตวิทยา เมื่อเด็กเข้าสู่วัยที่ตนเริ่มมีอิสระและวุฒิภาวะสูงขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือจะเริ่มปรากฏให้เห็น พัฒนาการทางจริยธรรมของเยาวชนไทยจึงมักเดินสวนทางกับที่ควรจะเป็น ตามที่เราต้องการเสมอมา เด็กจะดูน่ารัก การกระทำหรือแม้แต่การแต่งตัวดูเป็นระเบียบ การพูดจาก็ไพเราะ แต่พอเจริญวัยขึ้นมากก็กลายเป็นคนก้าวร้าวหยาบคายกระด้างกระเดื่อง ส่วนใหญ่มักลงความเห็นว่า เนื่องมาจากอิทธิพลของสังคมสอนให้เขาเป็นอย่างนั้น แต่ถ้าเราจะปฏิเสธสิ่งกีดเก็บหรือตัวกลางที่ซุกซ่อนอยู่ในใจเขา ความเห็นดังกล่าวก็คงไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร

มีคำกล่าวหรือบทสวดในพระพุทธศาสนาเมื่อพัฒนาดังพระธรรมคุณว่า ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ หมายความว่าพระธรรมคำสอนนั้นเป็นเรื่องส่วนตัวผู้ปฏิบัติ ใครปฏิบัติผู้นั้นย่อมรู้ย่อมเห็นเอง อภิปรายกันเช่นกันการรับรู้หรือสัมผัสเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ครูเป็นเพียงผู้ชี้บอกวิธีที่จะให้เกิดการเรียนรู้เท่านั้นเหมือนเกลือที่มีคุณสมบัติเค็ม เราไม่อาจบอกได้ว่ารสเค็มของเกลือเป็นอย่างไรแต่จะทำให้เขียนคำบรรยายความเค็มก็เขียนได้เพียงหนึ่งวรรคคือบอกว่า รสเค็มก็คือรสชนิดหนึ่งเท่านั้นเอง ส่วนผู้ใดอยากทราบว่ารสเค็มหรือความเค็มเป็นอย่างไรไม่มีใครให้อรรถาธิบายได้มากกว่านี้ แต่มีครูที่พร้อมจะแนะนำให้เราไปหาแหล่งความรู้โดยตรงได้คือเมื่อต้องการทราบว่ารสเค็มเป็นอย่างไร ก็เอามือแตะเกลือขึ้นชิมดู แล้วบุคคลนั้นก็จะมีคำถามเรื่องรสเค็มไปถามคนอื่นอีก

ญาณวิทยากับการศึกษา

วัตถุประสงค์สำคัญของการจัดการศึกษาคือการค้นพบและถ่ายทอดออกมาเป็นหน่วยความรู้ แต่กิจกรรมที่เราเรียกว่าการศึกษานั้นไม่ใช่จะมีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อให้ความรู้เท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้เป็นครู ครูจะต้องแยกให้ออกว่าจะต้องแยกออกให้ได้ว่าหน่วยการเรียนรู้ใดเป็นหน่วยความรู้ หน่วยทักษะและหน่วยเจตคติ ความล้มเหลวที่เราได้พบบนแต่ในการศึกษาระยะแรก ๆ มาจนถึงปัจจุบัน สาเหตุส่วนใหญ่เนื่องมาจากการตัดสินใจเบื้องต้นของครูในเรื่องนี้ทั้งนั้น กล่าวคือครูไม่พยายามแยกคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของหน่วยการเรียนรู้ออกให้ชัดเจน พร้อมกันนั้นก็ไม่ได้กำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องหรือเป็นไปเพื่อสร้างเสริมคุณลักษณะดังกล่าว แต่หันมาจัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยเน้นที่ความรู้เป็นสำคัญ

ครูอาจช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจและสามารถแยกแยะความแตกต่างระหว่างทักษะกับสาระ ระหว่างความเชื่อกับความรู้ ความเข้าใจว่าความเชื่อคือความรู้ไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้อง สิ่งที่เชื่อว่าจะจริงจะเป็นจริงก็อาจจะเป็นจริงตามความเชื่อหรือไม่อยู่ที่การพิสูจน์จนเป็นที่พอใจ

คุณวิทยากับการศึกษา

ไม่ว่ากิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นหน่วยความรู้หรือญาณวิทยาจะส่งความสำคัญเพียงใด ความจำเป็นที่ต้องสร้างสรรค์สังคมให้มีรากฐานมั่นคงตลอดจนการนำเสนอทฤษฎีหลักการและแนวปฏิบัติเพื่อสร้างเสริมคุณธรรมและมโนธรรมก็ยังคงความเป็นพื้นฐานที่สำคัญและจำเป็นอยู่อย่างไม่เปลี่ยนแปลงบทบาทของครูที่มีความหมายยิ่งกว่าการสอนความรู้มีอยู่นั้นคือ ความเป็นคนที่แท้จริง ไม่ได้อยู่ที่ความเป็นคนมีความรู้ แต่เพราะสังคมที่กักเอาไว้คนจะดีได้เพราะมีความรู้หรือความรู้สอนคนได้ นั่นคือ สังคมมองเป้าหมายรองเป็นเป้าหมายหลัก เห็นเป้าหมายหลักเป็นเป้าหมายรอง จนมีคำพังเพยให้ได้ยินได้ฟังว่า “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด” ภารกิจหลักของครูหรือสถาบันการศึกษาคือการสอดสร้ารงค่านิยมทางศีลธรรมและวัฒนธรรมเพื่อให้โลกนี้เป็นที่น่าภิรมย์มากกว่าจะมาสอนสาระความรู้ที่ไม่มีประโยชน์ในการสร้างสรรค์สันติสุขแก่มวลมนุษย

ตรรกวิทยากับการศึกษา

ตรรกวิทยาสัมพันธ์กับกระบวนการเรียนการสอนโดยตรง เพราะการสอนคือกิจกรรมที่ผู้เป็นเจ้าของคือครูต้องดำเนินการโดยสารขั้นตอนทั้ง 3 ขั้น คือ

ขั้นที่หนึ่ง พัฒนาตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ในวิชาที่สอน

ขั้นที่สอง พัฒนาระบวนการถ่ายทอดความรู้นั้นให้เกิดมีขึ้นในตน

ขั้นที่สาม พัฒนาทักษะทางภาษาและการใช้สื่อ

การพัฒนาครั้งที่สองและสาม เป็นการสร้างเครื่องมือเพื่อใช้เป็นพาหนะนำความรู้ไปสู่ผู้เรียนซึ่งเป็นกระบวนการทางจิตวิทยาโดยตรง การสอนสาระและให้ผู้บริหารได้แก้ปัญหา ทำให้เขาเป็นคนมีเหตุผล แต่เพื่อให้ได้มาซึ่งเหตุผลที่ถูกต้องครูจำเป็นต้องรู้ว่า จะใช้ขั้นตอนทางจิตวิทยาอย่างไรและเพราะเหตุใด จึงจะสร้างการเรียนรู้แล้วเปลี่ยนแปลงแก่ผู้อื่นได้

2) ปรัชญาการศึกษาเกิดมาจากแนวคิดของนักปรัชญาแต่ละคน

ท่านที่ศึกษามาทางอักษรศาสตร์รู้ว่าขณะศึกษาวรรณกรรมต่าง ๆ อยู่เพื่อให้เข้าถึงรสของวรรณกรรมนั้น ๆ ได้อย่างดีต้องรู้ภูมิหลังของผู้ประพันธ์ มีบ่อยครั้งที่สังเกตเห็นการแสดงออกหรือพยายามกลบเกลื่อนปมด้อยตัวเองของผู้ประพันธ์ในวรรณกรรมที่ตนเป็นผู้ประพันธ์ โลกได้ให้กำเนิดปรัชญาเมธีมาเป็นจำนวนมาก บุคคลเหล่านี้มีหรือเสนอทัศนะทางการศึกษาไม่เหมือนกัน การศึกษาปรัชญา ความเป็นมาของปรัชญาเมธีแต่ละสำนัก ภูมิหลังของนักปรัชญาจะทำให้เข้าใจและมองเห็นทัศนะทางปรัชญาสาขานั้นได้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น เมื่อถึงคราวที่จะต้องกำหนดหรือสร้างปรัชญาให้แก่ชาติหรือสังคมก็จะทำได้อย่างมีประสิทธิภาพเพราะในทางปฏิบัติแล้วไม่ว่าชาติหรือสังคมใดกำหนดปรัชญาการศึกษาของตนขึ้นมาโดยยึดปรัชญาเพียงสาขาใดสาขาหนึ่ง

3) ปรัชญาการศึกษาที่เน้นกิจกรรมเพื่อความกระจำแก่แนวคิดทางการศึกษา

จะเห็นว่า 2 ลักษณะแรกของปรัชญาการศึกษาที่ยกมากล่าวม่งเสนอผลอันเป็นกระบวนการขั้นสุดท้ายซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของปรัชญาการศึกษาทั้งหลาย หมายความว่าปรัชญาการศึกษาแทบทุกสาขาม่งแสดงเจตจำนงทางการศึกษามากกว่าจะเน้นวิธีการเพื่อให้เข้าถึง แต่มีนักปรัชญาการศึกษาอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีพื้นเพไม่เหมือนกับนักปรัชญากลุ่มอื่นคือเป็นทั้งนักการศึกษาและนักและนักปรัชญาเป็นมงคลที่มองเห็นกระบวนการการศึกษาตั้งแต่ต้นจนจบเป็นนักปฏิบัติทางการศึกษามาก่อนเมื่อมาจากการระดับปรัชญาหรือแสดงตนเป็นนักปรัชญาการศึกษา บุคคลกลุ่มนี้จึงอดไม่ได้ที่จะแสดงแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อให้บรรลุอุดมการณ์อันนั้นได้ด้วยโดยเฉพาะชี้ให้เห็นว่าปัญหาในการจัดการศึกษานั้นมิใช่จะมาจากปัจจัยภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว บางทีกิจกรรมการศึกษานั้นเองก็เป็นไปได้ทั้งแนวแก้และตัวปัญหาเสียเอง

ครุมานะนิยมจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยเปิดโอกาสให้นักเรียนมีส่วนร่วมทั้งในระดับการเสนอความคิดเห็นและการลงมือปฏิบัติ แปลว่าครุมานะไม่เคยเอ่ยปากบอกนักเรียนเลยว่าเขาเปิดอิสระให้อย่างเต็มที่ ส่วนครุมนูญนิยมยืนหน้าชั้นบรรยายให้นักเรียนรู้ว่า เขามีอิสระเสรีภาพอย่างไรบ้างแต่ไม่เคยจัดกิจกรรมสนองหลักการดังกล่าว พฤติกรรมของคนทั้งสองที่ยกมาประกอบเป็นการชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าโดยทั่วไปนั้นง่ายแก่การสร้างหรือทำให้คนเดินทางผิดเหมือนกับการพรรณนาความงามของกรุงเทพฯ ไว้เพื่อยั่ววนความสนใจของผู้อ่าน แต่ไม่ได้บอกว่า ถ้าประสงค์จะให้ชมความงามของกรุงเทพมหานคร จะชมได้อย่างไร แต่ปรัชญาเมธีกกลุ่มที่กล่าวถึงไว้ในข้อนี้ พยายามจะชี้บอกส่วนที่เป็น “มรรค” (means) และ “ผล” (end) ของปรัชญาการศึกษา ตัวอย่างปรัชญาเมธีกกลุ่มนี้คือสำนักคิดอี้ ที่เป็นเจ้าตำรับปรัชญาการศึกษาสาขาพิพัฒนาการ

4) การจัดการศึกษาที่ยึดแนวการศึกษาเป็นแกน

นักปรัชญาการศึกษากลุ่มนี้ คือผู้ถือคติว่า “ไม่เห็นน้ำตดกระบอก ไม่เห็นกระรอกโก่งหน้าไม้” เป็นนักปรัชญาที่ไม่ปักใจว่า ปรัชญาการศึกษาเพียงสาขาใดสาขาหนึ่งเท่านั้นเป็นเลิศ แต่จะกำหนดปรัชญาการศึกษาหรือระหว่างกระบวนการจัดการศึกษาของชาติตามสภาพเป็นจริงและสอดคล้องกับความต้องการทางการเมืองเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม

ครูกับปรัชญาการศึกษา

ครูกับปรัชญาการศึกษาที่กล่าวถึงในที่นี้ หมายถึงปรัชญาการศึกษาที่มีครูเป็นผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องทั้งบทบาทในการสอนเนื้อหาโดยตรง หรือเป็นผู้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนทางการศึกษา เรียกแนวคิดแบบนี้ว่า “ศูนย์กลางการศึกษา” กล่าวได้ว่า คำที่มักถูกพูดถึงอยู่เสมอในการศึกษา คือ “ศูนย์กลาง” หมายความว่าในการศึกษานั้น มีอะไรเป็นศูนย์กลาง ศูนย์กลางมีความหมายอยู่ 2 ลักษณะ คือ 1) เป้าหมายในการจัดการศึกษา ที่เป็นเป้าหมายหลัก ที่จะพัฒนาให้เกิดความเจริญอย่างถึงที่สุด

เช่นถ้ามีผู้เรียนเป็นศูนย์กลางก็หมายความว่าผู้เรียนคือเป้าหมายหลักที่จะต้องพัฒนาให้เจริญรุ่งเรือง 2) กระบวนการในการให้การศึกษา คือมองว่า ถ้ามีอะไรเป็นศูนย์กลางแล้ว สิ่งนั้นแหละจะสะท้อนให้เห็นกระบวนการ รูปแบบการจัดการศึกษา เราสามารถมองเห็นการจัดการศึกษา ผ่านแนวคิดเรื่องศูนย์กลาง ซึ่งแสดงหรือสื่อความหมายให้เห็นว่า มีความสำคัญหรืออะไรคือเป้าหมายหลักในการจัดการศึกษา

ดูเหมือนจะเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า เป้าหมายของการจัดการศึกษา ก็คือเพื่อพัฒนามนุษย์ มนุษย์ถือว่าเป็นศูนย์กลางแห่งการพัฒนา หากจะกล่าวถึงความเป็นมาของแนวคิดเรื่องศูนย์กลางแล้ว สามารถพิจารณาจากมิติของแนวคิด ดังนี้

(1) มิติแนวคิดเรื่องมนุษยนิยม (Humanism)

มนุษยนิยม (Humanism) โดยภาพรวมกว้าง ๆ หมายถึงที่ถือมนุษย์และคุณค่าความเป็นมนุษย์ เป็นสิ่งสำคัญเบื้องต้น เป็นแนวคิดทางปรัชญาที่ยอมรับคุณค่าหรือความมีศักดิ์ศรีของมนุษย์และถือมนุษย์เป็นเกณฑ์วัดสรรพสิ่ง (พระมหาบุญเรือง ปญญาวชิโร, 2544 : 9)

ราชบัณฑิตยสถานนิยามความหมายของมนุษยนิยมไว้ 2 ความหมาย ดังนี้

(1) ทรศนะที่ถือว่า มนุษย์เป็นสิ่งหนึ่งในธรรมชาติ มีศักดิ์ศรี มีค่า และมีความสามารถที่จะพัฒนาตนเองโดยอาศัยเหตุผล และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ไม่ต้องอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติอย่างใด

(2) มนุษยนิยมตามทรศนะของกลุ่มศาสนาบางกลุ่มถือว่า มนุษย์จะพัฒนาตนเองให้สมบูรณ์ได้ก็แต่โดยอาศัยคำสอนทางศาสนา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2536 : 49)

จาก 2 ทรศนะที่กล่าวมามีข้อสังเกตดังนี้ กลุ่มที่ 1 มองว่ามนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองอยู่แล้ว ไม่เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติแต่อย่างใด มนุษย์เป็นผู้มีความสามารถ วิธีการต่าง ๆ เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเท่านั้น กลุ่มที่ 2 กลับมองว่ามนุษย์จะพัฒนาตนเองจนถึงความดีสูงสุดได้ ก็โดยอาศัยคำสอนทางศาสนาเป็นแกนหลักสำคัญ

กล่าวโดยสรุป มนุษยนิยม มีความหมายต่าง ๆ ดังนี้

1) ทรศนะที่ยกคุณค่าและความสำคัญสูงสุดให้แก่ความเป็นมนุษย์ มุ่งแสวงหาแนวทางที่ดีที่สุดเพื่อมนุษย์ในโลกมนุษย์

2) ถือมนุษย์เป็นศูนย์กลางและเป็นมาตรฐานของทุกสิ่ง

3) ถือว่ามนุษย์มีเจตจำนงอิสระ พลังความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ความพยายาม ศักยภาพศักดิ์ศรีโดยธรรมชาติ

4) มนุษย์อยู่ในวิสัยรับผิดชอบต่อชะตากรรมของตนเองได้ โลกย่อมเป็นไปตามความคิดของมนุษย์ความเป็นมาของแนวคิดเรื่องมนุษยนิยม ได้เกิดขึ้นพร้อมกับประวัตินักปรัชญานั้นเอง โดยจะเห็นได้จากนักปรัชญากลุ่มแรกในยุคกรีกโบราณที่หันมาสนใจเกี่ยวกับชีวิตคือกลุ่มโซฟิสต์และโสกราตีส (พระมหาบุญเรือง ปญญาวชิโร, 2544 : 11)

กล่าวได้ว่า ผู้นำทางแนวความคิดทางการศึกษาของกรีกและเอเธนส์ในยุคทองมีดังนี้คือกลุ่ม

โซฟิสต์ (Sophists) ในระยะครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 5 ได้มีกลุ่มครูได้ทำการสอนท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ เรียกว่า โซฟิสต์ หรือกลุ่มผู้รู้ ครูพวกนี้มาจากอาณานิคมของ เอเธนส์ พวกเขามีแนวความคิดของนักมนุษยนิยม (Humanists) ว่าการศึกษาที่ดีและถูกต้องจะต้องเน้นที่พัฒนาการของเอกัตบุคคล (Individual) เพื่อความเจริญส่วนตัวของบุคคลนั้น ๆ กลุ่มโซฟิสต์ประกอบไปด้วย

ก. โพรทาโกอรัส (Protagoras : ก่อน ค.ศ. 481 - 411)

โพรทาโกอรัสเป็นครูโซฟิสต์คนหนึ่งซึ่งมีชื่อเสียงมาก และเป็นนักปรัชญาผู้เป็นเจ้าของประโยคที่ว่า “Man is the measure of all things” ได้ให้ทรรศนะที่เกี่ยวกับการศึกษาไว้ว่า “บุคคลแต่ละคนคือมาตรวัดทุกสิ่งทุกอย่าง อะไรเป็นอะไรล้วนขึ้นอยู่กับความเชื่อของบุคคล ความรู้ทั้งหลายมาจากระส่ำห่าของแต่ละบุคคลไม่มีหลักการอันเป็นสัจธรรมใด ๆ ที่ใช้ได้กับทุกคน บุคคลแต่ละคนต้องตัดสินใจด้วยตนเองว่า เราควรมีทัศนคติหรือวางตัวอย่างไรต่อเพื่อน ๆ เขา หรือที่จะวางตัวต่อรัฐหรือต่อสังคมทั่วไป” กลุ่มโซฟิสต์ (ผู้รู้ นักปราชญ์) ต้องการสอนศิษย์ของตนให้มีความสามารถเพียงพอที่จะประสบความสำเร็จในชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการเมืองและกิจการต่าง ๆ ของรัฐ อย่างไรก็ตามกลุ่มโซฟิสต์ก็ยังถูกคนรุ่นเก่าของเอเธนส์ที่ไม่พอใจปรัชญาการสอนของพวกเขาต่อต้าน เพราะเกรงว่ากลุ่มคนนี้จะนำเอาเอเธนส์ไปสู่หายนะ พวกที่ไม่เห็นด้วยได้เรียกร้องให้ชาวเอเธนส์ให้ความสนใจที่จะเป็นอย่างไร ชาวสปาร์ตาที่เขาอุทิศตัวเพื่อชาติ แต่ดูเหมือนการศึกษาของเอเธนส์ในยุคปลายได้รับเอาแนวความคิดของกลุ่มโซฟิสต์นี้ไว้แล้วอย่างสมบูรณ์เต็มที่

ข. โซกราตีส (Socrates : ก่อนค.ศ. 469 - 399)

โซกราตีสได้รับการยกย่องว่าเป็นบรมครูผู้สั่งสอนสาธุศิษย์ให้บรรลุถึงคุณธรรม (Virtue) ด้วยปัญญาที่เกิดจากการศึกษา ท่านไม่ได้สอนเป็นหลักแหล่งในโรงเรียนหรือในวิทยาลัยที่เป็นสถาบันสำหรับผู้ที่สนใจใฝ่หาความรู้จะเข้าไปแวดล้อมซักถามปัญหาต่าง ๆ ได้ เพราะท่านมีความเชื่อว่าการเรียนรู้จะได้รับจากประสบการณ์ตรง ซึ่งอาศัยการพบปะผู้คนและสังเกตเอาเองน่าจะเป็นวิธีเรียนที่ดีที่สุด ดีกว่าการอ่านจากตำราเพียงอย่างเดียว วิธีการสอนของโซกราตีสจึงเป็นวิธีที่แปลกกว่าครูทั่วไป และเป็นแม่บทที่ครูใช้กันต่อมา ท่านจะชักชวนให้สาธุศิษย์ขบคิดปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิตและคุณธรรมด้วยการตั้งเป็นคำถาม เป็นต้นว่า ความดีคืออะไร ความยุติธรรมคืออะไร ความเมตตา กรุณา คืออะไร ต่อจากนั้นก็ให้สาธุศิษย์ตอบคำถามโดยลำดับคำตอบอย่างมีเหตุผลทีละขั้น ๆ จนในที่สุดได้คำตอบที่ถูกต้องจากคำถาม คำตอบที่จะทำให้แต่ละคนเข้าใจได้ด้วยตนเองว่าความคิดของตนนั้นดีหรือไม่ดี มีเหตุผลแค่ไหน อันเป็นวิธีการฝึกฝนสติปัญญาและเกิดความรู้ในเวลาเดียวกัน และเป็นหนทางให้มนุษย์รู้จักตัวเองเป็นอย่างดี วิธีการนี้มีชื่อว่า “Dialectic Method” และถือได้ว่าโซกราตีสได้ให้หลักการสำคัญอย่างหนึ่งแก่การศึกษา คือ การฝึกฝนความรู้อันเกิดจากการใช้เหตุผล (Intellectual Discipline) ข้อถกเถียงต่าง ๆ ที่โซกราตีสแสดงแก่สาธุศิษย์ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรโดย

สาขาศึกษาผู้หนึ่งคือ เพลโต ข้อบันทึกดังกล่าวเรียกว่า “บทสนทนา”(Dialogues) ซึ่งถือเป็นงานปรัชญาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเล่มหนึ่งของโลก อันมีอิทธิพลอย่างมากต่อนักคิดและนักปราชญ์ของยุโรปสมัยต่อมา นักปรัชญาเมธีกรีกมีหลายคนและแต่ละคนก็มีความคิดเห็นแตกต่างกันไปในเรื่องต่าง ๆ แต่มีอยู่สิ่งหนึ่งที่มีความคิดเห็นต้องกับโสกราตีส สิ่งนั้นคือ การยึดถือสายกลาง (The Golden Means) (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2535 : 297-298)

(2) มิติด้านประวัติการศึกษาในตะวันตก

นอกจากเราจะพิจารณาความเป็นมาเรื่องศูนย์กลางทางการศึกษา โดยพิจารณาจากมิติด้านแนวคิดเรื่องมนุษยนิยมแล้ว เรายังสามารถพิจารณาได้จากมิติด้านประวัติการศึกษาในตะวันตก ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

(1) การศึกษาตะวันตกสมัยโบราณ เน้นพัฒนาบุคคลให้เป็นคนของสังคม เช่นให้เป็นนักรบที่เก่งกล้า เป็นนักวิชาการนักสอนศาสนาที่มีความสามารถ

(2) การศึกษาในสมัยกลาง มนุษย์ถือว่าเป็นสมบัติของพระเจ้า หน้าที่หลักของการให้การศึกษา คือเน้นการฝึกหัดวินัยทางจิต และความประพฤติเพื่อชีวิตที่ดีในโลกหน้า เน้นพัฒนาบุคคลให้มีความรู้และวิชาชีพเพื่อการเป็นอยู่ในสังคม

(3) สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาและปฏิรูปศาสนา เกิดแนวความคิดมนุษยนิยม เพื่อให้มนุษย์มีเสรีภาพในการศึกษาอย่างเต็มที่ เน้นความมีเหตุผล ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงมีจุดเน้นเพื่อพัฒนามนุษย์ ให้เป็นคนมีเหตุผลให้สอดคล้องกับยุควิทยาศาสตร์

จึงพอสรุปได้ว่า มนุษย์ถือว่าเป็นศูนย์กลางในการศึกษา จากประวัติการศึกษาตะวันตกจะเห็นว่าทุกสมัยจะจัดการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนามนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นด้านความรู้ ความสามารถ และความสุข เพราะมีความเชื่อพื้นฐานว่า ถ้ามนุษย์มีการศึกษา สังคมก็จะเกิดสันติสุข มนุษย์เป็นหน่วยสำคัญในการพัฒนาสังคม เมื่อมนุษย์เป็นเป้าหมายหรือศูนย์กลางการพัฒนาแล้ว ปัญหาที่ตามมาก็คือเราจะมียุทธศาสตร์ในการพัฒนามนุษย์อย่างไร กล่าวคือ การที่มนุษย์จะเป็นผู้พัฒนาได้นั้น ขึ้นอยู่เหตุปัจจัยอะไรระหว่างตัวของมนุษย์เอง หรือสิ่งแวดล้อมภายนอก ปรัชญาการศึกษามีแนวคิดที่ถือว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางหรือเป้าหมายในการพัฒนา โดยใช้แนวคิดทางการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญ เมื่อมนุษย์เป็นเป้าหมายหลักแล้ว ทำอย่างไรจึงจะพัฒนามนุษย์ให้เจริญอย่างเต็มที่ หน้าที่ในการพัฒนามนุษย์ให้ไปถึงเป้าหมายนั้น เป็นบทบาทของคนนอก หรือเป็นบทบาทของมนุษย์เอง ปรัชญาการศึกษาจะพูดถึงเรื่องเหล่านี้ไว้ ซึ่งจะได้อธิบายเป็นลำดับไป

ครูกับปรัชญาการศึกษาสารัตถนิยม

ปรัชญาสารัตถนิยม (Essentialism) มีรากฐานมาจากปรัชญา ลัทธิจิตนิยม (Idealism) และลัทธิสัจนิยม (Realism) คำว่า Essentialism มีรากศัพท์มาจากภาษาละติน ว่า “Essentia” ซึ่งหมายถึง

ถึง สารหรือแก่นสารที่จำเป็นหรือสารัตถะ (essence) สารัตถนิยม เป็นปรัชญาการศึกษาที่เชื่อว่าการศึกษาคือ การอนุรักษ์ ถ่ายทอดความรู้และวัฒนธรรมอันดีงามของสังคม จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ในความหมายของ “สารัตถะ” มาจากคำว่า สาระ (แก่นสาร, เนื้อแท้, ส่วนสำคัญ) สนิธิกับ อัตถอรธ (เนื้อความ) ในความหมายของ “สารัตถศึกษา” หมายถึง การศึกษาเนื้อหาวิชา แก่นสารพื้นฐานส่วนสำคัญนั้น ๆ (สารัตถนิยม <<http://gotoknow.org/blog/jananey/206507>)

ปรัชญาสาขานี้ ได้ชื่อว่า “หนทางแห่งการอนุรักษ์วัฒนธรรมของสังคม (Conservative Road to Culture) เรียกกันว่า กลุ่มอนุรักษ์นิยม (Conservative View) เพราะเป็นกลุ่มที่เน้นเนื้อหา เน้นทางมรดกทางวัฒนธรรมมากกว่ากิจกรรมและความรู้ใหม่

จุดมุ่งหมายหลัก

การศึกษาตามปรัชญาสาขานี้มีจุดมุ่งหมายหลักคือ การถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมและค่านิยมไว้ เพราะแบบแผนและวัฒนธรรมเหล่านั้นเป็นของซึ่งได้ผ่านการพิจารณาถ่วงทวนมาแล้วเป็นของที่เหมาะสม เราจึงควรเรียนรู้ เข้าใจจดจำและรักษาเอาไว้ เมื่อถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมเช่นนี้แล้ว วัตถุประสงค์ที่ติดตามมาก็คือ การสืบทอดวัฒนธรรมเอาไว้ให้กับคนรุ่นหลังอีกต่อหนึ่ง การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงที่มีขึ้นก็จะเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้คงของเดิมเอาไว้เป็นหลักสำคัญ เราอาจสรุปจุดมุ่งหมายเป็นข้อ ๆ ได้ คือ (1) ให้การศึกษาในสิ่งที่ป็นเนื้อหาสาระอัน (Essence subject- matter) ได้มาจากมรดกทางวัฒนธรรม (2) ให้การศึกษาเพื่อการเรียนรู้ในเรื่องของความเชื่อ ทศนคติ และค่านิยมของสังคมในอดีต (3) อารังรักษาสิ่งต่าง ๆ ในอดีตเอาไว้ นอกจากนี้ปรัชญาสารัตถนิยมยังมุ่งการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนมีระเบียบวินัย ทำงานหนัก ใช้สติปัญญาให้มาก และรักษาอุดมคติอันดีงามของสังคม

หลักสูตร

หลักสูตรตามแนวของปรัชญาสาขานี้ ก็สืบเนื่องจากจุดมุ่งหมายคือ จะเป็นหลักสูตรที่เน้นเนื้อหา (Subject- matter Oriented) เป็นหลักสำคัญ เนื้อหาหลัก ๆ ก็คือ เนื้อหาที่เกี่ยวกับความรู้พื้นฐาน (Basic Knowledge) เช่น ภาษา ประวัติศาสตร์ คำนวณ เป็นต้น ซึ่งจะต้องจัดให้ทุกคนเรียน นอกจากนั้นหลักสูตรก็ต้องเน้นเนื้อหาที่ควรเป็นพิเศษอีกด้วยคือ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ ค่านิยม และวัฒนธรรมของสังคมที่ควรรักษาไว้ในขณะเดียวกันกับความรู้พื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติก็ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรบรรจุไว้ในหลักสูตรของปรัชญากลุ่มนี้

การคัดเลือกและสรรหาเนื้อหาในหลักสูตร รวมถึงการร่างหลักสูตรทั้งหมดนั้น ถือเป็นหน้าที่ของครูหรือผู้เชี่ยวชาญทั้งหมด เพราะครูหรือผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ซึ่งได้ผ่านการศึกษอบรมมาเพื่อการคัดเลือกและถ่ายทอดเฉพาะอยู่แล้ว แบบแผนของหลักสูตรจึงมักเป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ เพราะเป็นสิ่งซึ่งควรอารังรักษาและให้ได้มาตรฐานอันเดียวกัน

ครู

ครูในปรัชญาสาขาสาร์ตณิยมนั้น ครู เป็นบุคคลสำคัญอย่างมาก เพราะครูเป็นผู้กำหนด ตัดสิน และดำเนินการเกี่ยวกับการศึกษาทั้งหมด ครูจะเป็นผู้คัดเลือกว่าสิ่งใดสำคัญ Essence ไม่สำคัญ ครูจะคอยตัดสินว่าสิ่งที่นักเรียน เรียนและรู้นั้นถูกต้องเหมาะสมหรือไม่ บทบาทของครูคือเป็นผู้รู้เนื้อหาที่ถูกต้องเหมาะสมที่สุดในห้องเรียน เป็นผู้กำหนดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อให้เด็กเรียนดีที่สุด เป็นผู้ตัดสินว่านักเรียนเรียนรู้ไปมากน้อยแค่ไหน เป็นผู้กำหนดมาตรฐานว่า การเรียนรู้จะเรียนได้มากน้อยแค่ไหนเพียงไร เป็นผู้นำของห้องเรียนและถือว่าเป็นผู้นำที่ฉลาดรอบรู้ เป็นแบบแผนและแม่พิมพ์ของการศึกษา ตามปรัชญานี้ครูจึงมีบทบาทและความสำคัญอย่างมาก ถ้าได้ครูดีการศึกษาจะดำเนินไปด้วยดี การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาจึงเริ่มที่ครูก่อน

ผู้เรียน

ส่วนผู้เรียนตามปรัชญาการศึกษาสาขานี้ ถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญเช่นกัน เพราะผู้เรียนเป็นผู้เรียนรู้ เป็นผู้สืบทอดค่านิยมไว้และสืบทอดให้คนรุ่นหลังต่อไป ดังนั้น ผู้เรียนจึงเป็นบุคคลสำคัญโดยเหตุนี้ สถาบันการศึกษาจึงควรให้ความสนใจแก่เด็กเป็นพิเศษ แต่ความสนใจและการให้การศึกษานั้นควรจะเป็นไปตามแนวทางที่ผู้ใหญ่ สังคม หรือครู ได้กำหนดไว้ นักเรียนจึงเป็นผู้รับฟังและทำความเข้าใจกับเนื้อหาต่าง ๆ ที่ครูได้กำหนดไว้ให้เพื่อจะได้เข้าใจจดจำ และนำไปถ่ายทอดต่อไปได้

สรุป

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ครูกับปรัชญาการศึกษาแบบสาร์ตณิยม มีความสัมพันธ์กันในฐานะที่ครูเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ ให้กับผู้เรียน ความรู้ที่ครูถ่ายทอดให้กับผู้เรียน เป็นความรู้ที่ผ่านการกลั่นกรอง คัดเลือกมาแล้วเป็นอย่างดี นำมาเป็นหลักสูตรให้ได้เรียน ผู้เรียนได้เรียนรู้สิ่งที่ป็นสาระแก่นสาร เป็นมรดกทางสังคม ครูเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ กล่าวโดยนัยนี้ สะท้อนให้เห็นว่า ครูเป็นผู้มีบทบาท เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ให้กับผู้เรียน ผู้เรียนเป็นผู้เรียนรู้ สืบทอด รักษาสิ่งที่ป็นเหมือนมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมเอาไว้ ในโลกปัจจุบันที่เป็นโลกยุคข้อมูลข่าวสาร การเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ มีความสะดวก รวดเร็ว ในการเข้าถึง กระนั้นก็ตาม สิ่งที่เป็นแก่นสานเป็นมรดกที่ดั่งามของสังคม ควรจะได้มีการสืบทอด รักษาให้คงอยู่ โดยบุคลากรทางการศึกษาที่เรียกว่า “ครู” อยู่นั่นเอง ต่อให้โลกเจริญก้าวหน้าไปเพียงใดก็ตาม

เอกสารอ้างอิง

- เจริญ ไวรวัจนกุล. (2531). *ความเป็นครู*. กรุงเทพมหานคร : สำนักศูนย์ส่งเสริมวิชาการ.
- พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร (เจนทร). (2544). *มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ*. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ไพฑูรย์ สินลารัตน์. (2523). *ปรัชญาการศึกษาและปรัชญาการศึกษาของไทย*. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.(2535). *เอกสารชุดวิชาพื้นฐานการศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 8, นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2536). *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย*. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด.
- วิไล ตั้งจิตสมคิด. (2539). *การศึกษาไทย*. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- สมบูรณ์ พรธนาภพ.(2524). *ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย*. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- ส. ศิวรักษ์. (2545). *ปรัชญาการศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สรรพสาสน์.
- อบรม สนิทบาล และ ชาญชัย ศรีไสยเพชร. (2522). *พื้นฐานการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- สารัตถนิยม <<http://gotoknow.org/blog/jananey/206507>

Concept of Yogic Diet: A Realistic Approach

Prof. Narasingha Charan Panda

Panjab University, Chandigarh, India

Former ICCR Chair Visiting Professor of Sanskrit,

Sanskrit Studies Centre, Faculty of Archaeology,

E-mail: ncpanda@gmail.com

Phrakittisarasuthee

Instructor, English Program

Faculty of Humanities, Mahamakut Buddhist University

Abstract

This academic article aims to study a realistic approach of diet by means of yoga practice and accordance with yoga system. The result of study found that the yoga practitioners gained the benefits of yogic diet. The right ways of practices yoga also lead to spiritual status. In the Yogasutra of Patanjali, the ancient yogis divided foods into the following three main categories Rājasic foods/diet (related rajasic quality) Sāttvic foods/ diet (related sattvic quality) Tāmasic foods/diet (related tamasic quality) Of all three, Sattvic food is considered as the healthiest. Let us talk more in details about these three categories to understand them.

Keywords: Yoga, Yogic Diet, Approach

Introduction

Yoga helps a man to live a very comfortable and a true healthy life in the society. It extends a good and positive approach with right thought through various yogic performances. The ancient seers had prescribed a healthy and proper foods to maintain a healthy life. Therefore, it is essential for an individual to follow the instructions of the ancient physicians to eat health as well as good yogic diet for the body. The importance of Yogic diet will be discussed in this paper.

Generally, the yogic diet is like any other diet that a person should follow for a workout. Just as it's not enough just to lift weights without a proper intake of protein-rich

food, it's also not enough to just practice yoga every day without a diet to support it. An intake of the right food items in right proportions will only enhance your yoga practice and give it more meaning.

Yoga practitioners of ancient times laid great importance on the yogic diet, and though many have gone astray in between, recently the practice has been revived again. Yogic philosophy emphasizes that proper adjustment in the consumption of food can prevent and even cure diseases, make you more mindful, and emotionally stable. Other than that, doing so can also change a person's perspective of life and character too.

Significance of Yogic diet

Ancient yogis, through diligent observations, understood how human bodies worked internally. They postulated that human body consisted of a fire referred to as "Agni" via which, everything that a person eats was consumed and transformed into a finer substance called "Ojas" that could later be used to build a human body.

However, this could only happen if the food that was consumed was pure. If the food is impure or harmful, Agni needs to work harder to break it. This results in the creation of lesser amounts of Ojas, which is required to build a healthy and strong body, and an additional substance called "Ama", which can cause the body harm.

A good diet is essential to reverse this cycle as Agni is greatly affected by the quality of food you eat. Yogis believed in a healthy yogic diet that was essential to bring Agni to full health. Hence it is essential to consume a diet that compliments your practice.

Proper Yogic diet—Food that can enhance your health

A Yogic diet is a balanced diet that ancient Yogis believed had a huge influence not only over our physical well-being, but also over our thoughts, and ultimately our emotional and spiritual well-being. This diet can also be called lacto-vegetarian, which means that it is made up of non-animal foods with the exceptions of dairy items and honey. With continued awareness about the body through yoga you may find that vegetarian foods become a natural choice. It can also help you maintain the same energized, light feeling that is achieved through yoga. Also, if you are going a more

spiritual way you may decide that your love for every living being outweighs your need for animal foods. Non-animal foods can help you attain a higher level of spirituality by generating positive energy. You don't need to be a 'Yogi' to establish this diet in your life, just a desire to live healthier and happier.

Mostly people are unable to keep up with their diets because of the cravings and emotional instability created by the Amma deposit, present in the body. It is your responsibility towards your body to understand what it likes. If you feel dull, heavy, and uncomfortable after a meal, it's your body signalling that the food was not right. Always remember that good foods always make you feel energized and light.

We cannot say that there is any prescribed diet that ancient yogis advised and even if they did, it would be highly unlikely that we would find those food items in that form now. Milk in ancient times was healthy, but with commercial dairies around the world, a good number of people are lactose intolerant.

So, to make the entire process of choosing the right kinds of food for your body, as you practice yoga, ancient yogis divided foods into the following three main categories:

- Rājasic foods/diet (related rajasic quality)
- Sāttvic foods/ diet (related sattvic quality)
- Tāmasic foods/diet (related tamasic quality)

Of all three, Sattvic food is considered as the healthiest. Let us talk more in details about these three categories to understand them.

Sāttvic Foods

In yogic literature, foods that are beneficial to us are said to be Sattvic, or pure. Sattvic foods form an ideal diet, keeping the body nourished while being easy to digest. They create new energy, clarity and a clear, calm mind, enabling us to use all our mental, physical, and spiritual abilities. Sattvic foods include cereal, fresh fruit and vegetables, milk, butter, nuts, seeds, lentils, rice, grains and honey. Ayurveda considers Sattvic foods as the purest and most harmonious foods for a yogi's body. This category of food derives its name from the Sanskrit word Sattva, which means Purity. Fruits, dairy products, nuts, seeds, whole grains, natural sweeteners like honey, and anything edible that is in its purest form. So, Sattvic foods are the foundation of the yogic diet and preferred by yogis, and include foods that are nourishing and easy to digest, such

as fruits, vegetables, legumes, nuts, seeds, herbal teas, etc.

These foods promote a peaceful state of mind, healthy body, emotional stability and mindfulness, and a longer life. Traditional Yoga Diets were mostly Sattvic in nature. If not taken in measured quantity or if cooked with spice, Sattvic Foods can become Tamasic.

Rājasic Foods

These foods derive their name from the way that kings dined in ancient times; their menu consisting of no less than 56 food items at one given time. Foods that taste bitter, spicy, or salty and are dry or hot come under this category. This category of foods includes fried foods, sweets, and beverages, which are undesirable for yoga practitioners as they are heavy and full of fats.

Tāmasic Foods

Mostly, non-vegetarian foods are considered as Tamasic. However, if any food item is created using too many spices and an excess of salt and chilli it can be called Tamasic. This food category is responsible for the heat created in the human body, thus resulting in outbursts of anger and a coarse temperament. Yogis believe that this food category makes people quarrelsome, impatient, and intolerant, thus completely ruling it out for yoga practitioners.

Benefits of Yoga diet

Since the Sattvic Diet is pure, it gives the body innumerable benefits. Here are some of the benefits of the Sattvic diet:

- A good and healthy yoga diet plan promotes digestion and cures practitioners of stomach problems like constipation, aches, and gas.
- It helps in keeping your colon clean.
- As sattvic foods help in detoxifying your circulatory and digestive system, they clean skin and reduce breakouts and acne.
- Meditation can calm the mind, but the results can be attained faster with the help of sattvic food items as they are lighter food items which ease your mind and body.

- Undoubtedly, eating sattvic foods can help you lose weight and get a healthier body.

- Tamasic and Rajasic food cause blockage in the body and it also results in joint pain. Sattvic foods combined with yoga helps to open these blockages and relieve you of these issues.

Before and after Yogic diet

What you eat before and after your yoga practice also governs the overall improvement of your body and helps in accomplishing your fitness goals. If you are wondering “How do I follow a yoga diet?” here are some pre and post meal do’s and don’ts to assist you.

Pre-Yogic meal tips

- Before starting your practice, ensure that you are well-hydrated. Do this 30 minutes before you start your practice. You can also have green tea or a homemade fruit juice throughout the day if you are looking for some flavour.

- Avoid taking caffeine right before a yoga class or practice.

- The body requires some time to digest food. So, the rule is to not eat right before practice. If your practice timings fall during the evening, then take a small snack half an hour prior to practice and nothing after that. In the morning, too you can start by eating fruit like a banana, 30 minutes before practice.

- Avoid any type of spicy foods.

Post-Yogic meal tips

Once your yoga class is over, it is natural to feel the hunger. However, that does not give you the liberty to eat at will. After a healthy routine of yoga, the body needs the right kind of nourishment. Splurging on the wrong foods will only make your efforts go waste. So, here is what you can do.

- After a healthy workout, your body needs maximum hydration. So, keep drinking as much fluids as possible. Since you will be hungry after the workout you can snack on an apple first and when you reach home, treat yourself to a warm bowl of homemade vegetable soup. Again, avoid using spices to your soup.

The gist of all these tips is that you should avoid any Tamasic or Rajasic foods before and after yoga practice. It is best to stop eating meat altogether, however, if you cannot then try taking it in minimal amount without any spice. You can always add fish to your diet as it is high in omega-3 fats which is a good supplement for the body. But remember your meat or fish should never be deep fried, in case if you prefer non-vegetarian foods.

Conclusion

A good yoga diet is not something difficult to follow. There is a common yoga diet misconception that a person must give up on all types of foods to achieve good health. But that is not true. It's all about understanding your body's needs. You need to understand whether the hunger you are feeling is really a want for food or your body asking for water. Your body can only digest as much as its capacity and overburdening it can cause an emotional breakdown. So, follow the diet chart and take proper food in time for a healthy life.

References

- Bhattacharya, Ram Shankar. ed. (1991). *Yoga Sutra: with the commentary of Vyasa, sub-commented by Hariharananda Aranya*. Reprint Edition. New Delhi: Motilal Banarsidass.
- Edwin F. Bryant. (2009). *The Yoga Sutras of Patanjali: A New Edition, Translation, and Commentary*. New York : North Point Press.
- Iyengar, B. K. S. (1993). *Light on the Yoga Sutras of Patañjali*. London: HarperCollins.

Buddhism and Swami Vivekananda's Thought for the West: A Realistic Approach

Miss Prajna Panda
Independent Scholar
Republic of India

Professor N.C. Panda
Professor of Sanskrit
Panjab University, Chandigarh, India.
Former ICCR Chair Visiting Professor of Sanskrit,
Silpakorn University, Bangkok, Thailand
E-mail: ncpanda@gmail.com

Abstract

Buddhism is a religion that was founded by Siddhartha Gautama ("The Buddha") more than 2,560 years ago in India. With about 480 million followers, scholars consider Buddhism one of the major world religions. The religion has historically been most prominent in East and Southeast Asia, but its influence is growing in the West. Many Buddhist ideas and philosophies overlap with those of other faiths.

Keywords: Buddhism, Swami Vivekananda's Thought, Approach

Introduction

Buddhism in Southeast Asia includes a variety of traditions of Buddhism including two main traditions: *Mahāyāna* Buddhism and *Theravāda* Buddhism. Historically, *Mahāyāna* Buddhism had a prominent position in this region, but in modern times most countries follow the *Theravāda* tradition. Southeast Asian countries with a *Theravāda* Buddhist majority are Sri Lanka, Thailand, Cambodia, Laos, and Myanmar. Theravada Buddhism spread from India to Sri Lanka then into the region as outlined above, and primarily took hold in the modern states of Burma, Cambodia, Laos, Thailand and Southern Vietnam. Mahayana Buddhism is thought to have spread from both China and India during the first and second century into Southeast Asia.

A wave of conversion began, and Buddhism spread not only through India, but

also internationally. Ceylon, Burma, Nepal, Tibet, central Asia, China, and Japan are just some of the regions where the Middle Path was widely accepted. A Northern route was established from the 1st century CE through Central Asia, Nepal, Tibet, Bhutan, China, Korea, Japan and Vietnam, in which Mahayana Buddhism prevailed. A Southern route, where Theravada Buddhism dominated, went through Myanmar, Sri Lanka, Thailand, Cambodia, and Laos.

Currently, there are approximately 195-210 million Buddhists in Southeast Asia, making it the second largest religion in the region, after Islam. Approximately 36 to 38% of the global Buddhist population resides in Southeast Asia. The following is a list of Southeast Asian countries from most to least adherents of Buddhism as a percent of the population.

- **Thailand** has the largest number of Buddhists with approximately 95% of its population of 67 million adhering to Buddhism, placing it at around 63.75 million.

- **Myanmar** has around 48 million Buddhists, with 89% of its 54 million citizens practicing Theravada Buddhism. Around 1% of the population, mainly the Chinese, practices Mahayana Buddhism alongside Taoism, but is strongly influenced by Theravada Buddhism.

- **Vietnam** may have a large number of Buddhists, but the Communist government under-reports the religious adherence of its citizens. It has around 44 million Buddhists, around half its population. The majority of Vietnamese people practice Mahayana Buddhism due to the large amount of Chinese influence.

- **Cambodia** has 95% of its total population adheres to Theravada Buddhism, placing its Buddhist population at around 14 million, which mark as one of the World's highest Buddhist nations by percentage. By the end of 2018, there are 4,877 Buddhist temples (Wat) accommodating 69,700 Buddhist monks that play the important role to maintain the existence of Buddhism and preserve Buddhist culture in Cambodia.

- **Malaysia** has about 21% of its citizens, mainly ethnic Chinese, with significant numbers of ethnic Thais, Khmers, Sinhalese and migrant workers, practicing Buddhism. The Chinese mainly practice Mahayana Buddhism, but due to the efforts of Sinhalese monks as well as historical links with Thailand, Theravada also enjoys a significant following.

- **Laos** has around 5 million Buddhists, who form roughly 70% of its population.

- **Indonesia** has around 4.76 million Buddhists (2% of its population), mainly amongst its Chinese population. Most Indonesian Buddhists adhere to Theravada Buddhism, mainly of the Thai tradition.

- **Singapore** has around 2 million Buddhists, forming around 33% of their populations respectively. Singapore has the most vibrant Buddhist scene with all three major traditions having large followings. Mahayana Buddhism has the largest presence amongst the Chinese, while many immigrants from countries such as Myanmar, Thailand and Sri Lanka practice Theravada Buddhism.

- **Philippines** have around less than 0.1% of the total population.

- **Brunei**, which has the smallest population in Southeast Asia, has around 14% of its citizens and a significant migrant worker population adhering to Buddhism, at around 65,500.

In the early centuries of the Common Era, the people in various parts of Southeast Asia came to know of Buddhism as a result of increased contact with the Indian merchants who had come to the region for trade and business. These merchants not only established trading stations in Southeast Asia, but also brought their religions and cultures with them. Under their influence, the local people began to practice a mixture of Buddhism and Hinduism, while retaining at the same time many of their different old beliefs and positive traditional customs.

Buddhism was reintroduced to the region only in the nineteenth century, with the arrival of the Chinese, Sri Lankans and other immigrants who were Buddhists.

However, Lord Buddha's most important teachings, known as The Four Noble Truths, are essential to understanding the religion. Buddhists embrace the concepts of karma (the law of cause and effect) and reincarnation (the continuous cycle of rebirth). Buddhist monks, or bhikkhus, follow a strict code of conduct, which includes celibacy.

The vast Buddhist literature is full of Gautam Buddha's moral teachings. If the moral value of the people will not go up, then the society will not progress properly. The people will not exist in the society with peace, happiness and true prosperity. Hence, to uplift the moral value of the people, Lord Buddha rightly advised to follow the path of Ahimsā, Satya and Sat Karma. He always advised his disciples to follow the path of Ahimsā, i.e. non-violence. Hence, he says: "he is not an ascetic (Samana) who causes grief to others.

*Na hi pravajjito paropaghaati samono
bhavati param vihedamaanah/*

Lord Buddha always stressed to follow the path of Truth. Hence, he says: “*Satyam bhane kujjheyya*” -- One should speak the Truth and leave anger.

The Nirvana constitutes the highest and ultimate goal of all Buddhist aspirations. The word *Nirvāna* means ‘blowing out’. It is the dissolution of the five skandhas. It is the cessation of all activities and of all becoming (*bhavanirodha*). It is said to be the Supreme and indestructible state, which gives happiness here and hereafter. So it is known as the ‘highest bliss’. In the early Buddhism, however, there are passages, which indicated that Nirvana means eternal and exalted beatitude. The Dhammapada says:

*ārogya parama laabhā santutthi paramam dhanam/
vissāma paramā jāti nibbānam paramam sukham//*

Buddhism always stressed on Peace, Non-violence & Happiness. So that one can leave peacefully in the World. Regarding true happiness Lord Buddha says:

*Natthi āgasamo aggi, natthi dosasamo kali /
Natthi khandhā-samā dukkhā nathi santiparam sukham//*

Thus, Buddhism has a major impact in Southeast Asian countries since last 1000 years. The people of Southeast countries really love and follow Buddha’s teachings in a very positive way for seeking mental peace and universal brotherhood.

Swami Vivekananda was a great spiritual monk, a chief disciple of the 19th-century great spiritual mystic Sri Ramakrishna Paramahansa. He was a key figure in the introduction of the Indian philosophies of Vedanta and Yoga to the Western world and is credited with raising interfaith awareness.

Swami Vivekananda is an iconic figure in modern Indian history ranking with the greatest position. He has provided inspirations to the countless generations of Indian. His great messages delivered at the end of 19th Century are positive, universal and inspirational. He believed in India’s ability to guide and lead. He said: “When the real history of India will be unearthed, it will be proved that, as in matters of religion, so in fine arts, India is the primal Guru of the whole world”.

Swami Vivekananda emphasised the need to harmonise the Vedas, the Bible and the Koran. He said that practical Advaitism looks upon and behaves with all humankind as one's own soul. Swamiji wrote, "I see in my mind's eye the future-perfect India rising

out of this chaos and strife, glorious and invincible, with Vedanta brain and Islam body."

Swami Vivekananda was a great spiritual leader and was well versed in Sanskrit language. According to the authoritative biography published by the Ramakrishna Mission, Narendranath learned from his mother, before he began to attend school, the Bengali alphabet and the First Book of English by Pyari Charan Sarkar. But the most important part of his education in early childhood was being taught by a senior relative Nrisimha Datta. The teacher Nrisimha taught him to memorize the Sanskrit grammar Mugdhabodha, some passages from the Rāmāyaṇa and the Mahābhārata as well as some Vedic hymns to gods in Sanskrit. Besides, Swamiji has authoritative knowledge in Advaita Vedānta Philosophy. The message of Swami Vivekananda was the message of Vedānta — a spiritual teaching that again and again saved India during periods of decline and crisis.

Swami Adi-swarananda summed up the great life and mission of Swamiji first explaining Vedānta: "Its four cardinal points are non-duality of the Godhead, divinity of the soul, oneness of existence, and harmony of religions. Religion, in the light of Vedānta, is the manifestation of the divinity already in man. This spiritual harmony is to be realized by deepening our spiritual consciousness. The message was timely and powerful.

The message was powerful not because of its dialectical superiority or philosophical subtlety, but because of the personality of Swami Vivekananda. The message was an ancient one, but it bore a fire of conviction that was new. One familiar with the life of Swami Vivekananda will recall that his Master, Sri Ramakrishna, saw in him the power and potentiality of a great world teacher. Before the Master passed away, he prophesied: "Narendra (Swami Vivekananda) will teach others ..... Very soon he will shake the world by his intellectual and spiritual powers."

Swami Vivekananda pronounced that Vedānta is the future religion of mankind. With his prophetic vision, he predicted that modern science and technology and new education system would break down the barriers between nations and prepare the ground for the fulfilment of the age-old dream of one united World, a democratic world. But one world is possible only when there is one common Soul of humanity that transcends the limitations of race, culture, and religious denominations.

Swami Vivekananda presents before humanity the World-Soul of Vedānta, the

non-dual, nameless and formless all-pervading Pure Spirit that alone can make the dream of one world a reality. He foresaw a new World order in which science and religion would co-operate, mysticism would combine with humanism and spiritual harmony would replace religious dissension.

Swami Vivekananda's essential message is of unity of all religions:

Swami Vivekananda said, "After so much *tapasyā* and austerity, I've known that the highest truth is this: He is present in all beings. These are all the manifested forms of Him. There is no other God to seek for. He alone is worshipping God who serves all beings."

"Humankind ought to be taught that religions are but the varied expressions of the religion which is oneness, so that each may choose the path that suits him best."

"If you go below the surface, you find that unity between man and man, between races and races, high and low, rich and poor, gods and men, and men and animals. If you go deep enough, all will be seen as only variation of the one, and he who has attained to this conception of Oneness has no more delusion."

These are the basic values of unity of all human beings and equal concern for all forms of life which form the base of Vivekananda's message to the world. So how it is that religious fanatics and communal elements have been misusing the teachings of Swamiji? This is a question we must ask, because Swamiji's warning against religious fanaticism is very firm and clear.

Swami Vivekananda's other messages for the World are as follows:

Unity is strength

Avoid all kind of splitting people on belief, caste, etc. This is to be avoided at all cost. Unity that should be the only mantra. We cannot correct the past. Swami Vivekananda's message become perfectly suitable; this is to adopt our Vedic message:

*Saha nāvavatu, saha nau bhunaktu,
saha vīryam karavaavahai, tejasvi nāvadhītamastu mā vidviṣā vahai //*

May we be protected together,
May we be nourished together,
May we work together with great vigour,

May our study be filled with brilliance and light.

May there be no discord between us.

Sarve bhavanthu sukhina: .....existing together, working together, sharing the results and reward together..... by each of us.

Self-Belief: Have faith in yourselves. Great convictions are the mothers of great deeds”. Thus, said Swami Vivekananda. Swamiji rightly said, this should be taught to all from the childhood.

Do not hate any one: Love ourselves as well others. I fully agree with Swamiji in this concept that one should love others, as it is told that: “Vayam sarve Amritasya putra”. Let us not show any difference towards any one rich or poor, good looking or bad looking, black or white.

Be Strong Always: This is really very effective for all time quotes by Swamiji. As an Individual we need to be strong physically and mentally so that we can face any crisis.

Help others: If we accumulate all wealth and do not help the needy, what is the use of it? Help the needy whoever it may be. Sacrifice for others as a real friend. The Whole World is being governed by the GOD. So, we must leave something for others benefit. As it is rightly said in the *Īśa Upaniṣad* as:

*Īśā vāsyam idaṁ sarvaṁ yat kiñca jagatyāṁ jagat /
tena tyaktena bhuñjīthā mā gṛdhaḥ kasyasvid dhanam //*

It means, everything animate or inanimate, that is within the universe is controlled and owned by the Lord. One should therefore accept only those things necessary for himself, which are set aside as his quota, and one should not accept other things, knowing well to whom they belong.

Let us bring back the gap between rich and poor. We have many persons in India with five or six houses in their name, whereas at the same time, we have people with no house.

Arise and Awake

For the unity of the people, Swami ji emphasized that we have miles to go, as a Nation. Let us unite and focus on goal. India has achieved a lot in various fields, like, Science, technology, computer science, cleanliness, but let us unite and go ahead. Swami Vivekananda was highly inspired by the following Upanishadic Mantra. The

thought of the Upanishad is applicable even today for the benefit of the people of the whole World today.

*Uttiṣṭhata Jāgrata Prāpya Varānnibodhata /
Kṣurasya Dhārā Niśītā Duratyayā durgam
Pathaḥ tat kavayo Vadanti //*

It means, arise, awake, find out the great ones and learn of them; for sharp as a razor's edge, hard to traverse, difficult of going is that path, say the sages.

The inspirational verse was Swami Vivekananda's message to the people to get out of their hypnotized state of mind. The verse was meant as a call to his countrymen to awaken their "sleeping soul" and propagate the message of peace and blessings given by the "ancient Mother" to the world. "Awake" also denotes the awakening of one's real nature and the consequent ushering in of prosperity.

We are creators of our own destiny:

Now a day, people are afraid of taking responsibility or reluctant to do that. Stop this attitude. We always think that the power which may be in sky or somewhere else shall come and help us. Stop such believes, as all powers are within us. Sincerely work to get the success. We should perform our duty perfectly and always believe in pious act. Everything is possible through our positive effort. As said:

*Udyamena hi siddhyanti kāryāṇi na manorathai /
Nahi śrūptasya simhasya praviśati mukhe mrgā //*

It means, the work gets accomplished by putting positive effort, and certainly not by mere wishful thinking. Deer certainly do not enter a sleeping lion's mouth. So, one has to put great effort for getting any good result.

Message to the youth:

- Swami ji said, I have faith in my country, and especially in the youth of my country. My hope is in you. With an immense amount of feeling and enthusiasm in the blood, will come heroes who will march from one corner of the earth to the other, preaching and
- The eternal spiritual truths of our forefathers. And this is the great work before you. Anything that makes you weak physically, intellectually and spiritually, reject as poison.

- It is character that cleaves its way through adamant walls of difficulties.
- Character is repeated habits, and repeated habits alone can reform character.
- Purity, patience & perseverance are the three essentials of success and above all – Love.

- Even thinking of the least good of others gradually instils into the heart, the strength of a lion.

- Swami ji said: Who is Helping You, Don't Forget them.

Who is Loving you, Don't Hate them?

Who is believing you, Don't Cheat them?

Eliminate of Ego

Regarding Ego Swami ji said, we should identify it with our inner self. For achieving this, one will have to eliminate one's ego, ignorance and all other false identification, which stand in the way. Meditation, fortified by moral purity and passion for truth, helps man to leave behind the body, the senses, the ego which are perishable. He thus realizes his immortal divine self, which is of the nature of infinite existence, infinite knowledge and infinite bliss (*Aham karomi iti vr̥thā abhimāna*).

Swami Vivekananda's messages delivered at the end of 19th Century are positive, universal and inspirational. He believed in India's ability to guide and lead. He said: "When the real history of India will be unearthed, it will be proved that, as in matters of religion, so in fine arts, India is the primal Guru of the whole world".

Swami Vivekananda talked about Gautam Buddha ---"I am the servant of the servants of the servants of Buddha. Who was there ever like him? — the Lord — who never performed one action for himself — with a heart that embraced the whole world! So full of pity that he — prince and monk — would give his life to save a little goat! so, loving that he sacrificed himself to the hunger of a tigress! — to the hospitality of a pariah and blessed him! And he came into my room when I was a boy, and I fell at his feet! For I knew it was the Lord Himself!".

Conclusion

This study will definitely enhance cooperation in the field of research and culture between India and its neighboring countries of Southeast Asian considering the impact

of Swami Vivekananda and Gautam Buddha in future.

Besides, it can be said that both Lord Buddha and Swami Vivekananda are known as the great Noble & spiritual teachers of the human mankind. These two great human personalities are considered as the true incarnations of God. Besides, both Lord Buddha and Swami Vivekananda were great Mahapurusas (Supreme Divine characters) of India. Their Noble and valuable advices are more relevant today for World peace and Universal brotherhood. Hence, we must follow their foot prints. As said: *Mahājano jena gatasya panthā*.

References

- Rukhaiyar, U.S. (2005) *“The Prose Style of Swami Vivekananda” Indian Writing in English-Critical Appraisals*, Ed, Dr. Amaranth Prasad. New Delhi: Sarup and Sons.
- Tapasyananda, Swami (1979) *A Short Life of Swami Vivekananda*. 12th ed., Kolkata: Advaita Ashram Publication Department.
- Vivekananda Swami (2009) *The Complete works of Swami Vivekananda*. 12th Ed.8 Vols. Kolkata: Advaita Ashram.
- Yule, G. (2006). *The Study of Language*. Cambridge: The University Press.

ปริทัศน์หนังสือ (Book Review)

“ด้วยเศียรเกล้า”

(อารมณีกวี และแง่มุมของอาศิรวาทและบทสวดดี ของसानิตย์ สีนาค)

พระครูปลัด ประพนธ์ สังการ

Phrakrupalad Prapan Sangkan

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Faculty of Humanities, Mahamakut Buddhist University

ชื่อเรื่อง	ด้วยเศียรเกล้า
ผู้แต่ง	सानิตย์ สีนาค
ปีที่แต่ง	2561
สำนักพิมพ์	-
จำนวนหน้า	144 หน้า

“ด้วยเศียรเกล้า” เป็นหนังสือรวมบทประพันธ์ประเภทอาศิรวาท และบทสวดดีของसानิตย์ สีนาค อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย แต่งขึ้นตามวาระพิเศษและโอกาสสำคัญต่าง ๆ ได้แก่ วันที่ระลึกมหากัฏฐิบรมราชวงศ์ วันฉัตรมงคล วันปิยมหาราช วันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งได้รับการเผยแพร่ในหนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ ตั้งแต่ พ.ศ. 2554-2559 นอกจากนี้แล้ว ยังบทอาเศียรวาทในวโรกาสและโอกาสอื่น ๆ อีก ซึ่งเป็นการสวดดีแต่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช ในตอนที่เชื่อว่าได้รับพระบรมโพิธิสมภาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในตอน สดุดีสยามบรมราชกุมารี และ อาลัย “พระพี่นางฯ” รวมถึงบทสวดดีแต่พระสงฆ์และบูรพาจารย์อีกหลายรูป โดยใช้รูปแบบโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ชนิดต่าง ๆ กันไปซึ่งรวบรวมตั้งแต่ พ.ศ. 2533-2560 นับเวลาได้ 27 ปี

“ด้วยเศียรเกล้า” เป็นรวมบทกลอนที่เกี่ยวกับอาเศียรวาทน่าสนใจต่อการนำมาแนะนำให้รู้จัก ซึ่งผู้เขียนบทปริทัศน์นี้ ได้จัดแบ่งประเด็นอย่างกว้างเป็นลำดับไป

อารมณ์กวี

อารมณ์กวี หมายถึง ความรู้สึกที่ตื้นตันใจของกวี เมื่อได้พบเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นความรู้สึก ที่รุนแรง เร่งเร้าให้กวีเกิดความคิด และความคิดที่เกิดขึ้นนั้น กวีจะแสดงออกมาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ในรูปแบบของความรัก ความเศร้าที่ต้องพลัดพรากจากกัน หรือความบันเทิงเมื่อพบเห็นความสวยงามของธรรมชาติ ในขณะที่กวีมีอารมณ์สะท้อนใจนั้น กวีมักจะคิดฝันอย่างเลิกลอย คือ ถ้ามีอารมณ์สะท้อนใจเกี่ยวกับความรัก กวีจะพรรณนาอารมณ์รักได้อย่างซาบซึ้งกว่าคนธรรมดา ถ้าโศกเศร้า ก็โศกเศร้า ยิ่งกว่า และความคิดฝันอย่างเลิกลอยนั้นก็สะท้อนกลับมายังผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมไปด้วย กล่าวคือ เข้าใจกวีและรู้สึกตามที่กวีรู้สึก สำหรับอารมณ์กวีที่ปรากฏใน “ด้วยเศียรเกล้า” มีดังนี้

อารมณ์แห่งความภักดี

อารมณ์แห่งความภักดี คือ อารมณ์หลักที่ปรากฏอยู่ใน “ด้วยเศียรเกล้า” เป็นอารมณ์ของกวี ที่เกิดจากความปลื้มปิติและภักดี ในฐานะที่เกิดมาอยู่ใต้พระบรมโพธิสมภารของพระบรมราชจักรีวงศ์ ความปลื้มปิติในพระบารมีของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ดังตัวอย่าง

ความปลื้มปิติในฐานะที่เกิดมาอยู่ใต้พระบรมโพธิสมภารของพระบรมราชจักรีวงศ์

จักรีระลึก มนสิกา-	ระ สถาปนาเมือง
กรุงเทพมหานครเรือง	ก็จรัสเจริญรัตน์
สรวนซีฟเกลิงกิริติคุณ	วรบุญเศวตฉัตร
ปราบดาภิเษกยศกษัตริย์	อภิโพธิสมภาร
ปกเกล้าพสกนิกรไทย	ลุสมัยสราญนาน
สืบสร้างประเทศ ๕ อภิบาล	สุขมวลประชาชน
บำเพ็ญประโยชน์ประมัย	มนะมิ่งนิมยล
องค์เอกกษัตริย์ปฐมดล	อวดารพระองค์ราม
บังคมกษัตริย์บุรพเอก	อภิเชกสยามงาม
กรุงเทพฯ เสถียรสถิตนาม	ชยโชตตนาการ (หน้า 16)

ความปลื้มปิติในพระบารมีของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5

ดวงหทัยถ่องถ้วน	ถวิลหมาย
“พระพุทธรเจ้าหลวง” ถวาย	อกน้อม
พระบารมีมีงขวัญจาย	ขจรเกียรติ ยิ่งแล
อนุสติ “เสด็จพ่อ” พร้อม	สะพรั่งพร้อมเพริศพราย

ถวายเป็นกัมกราบ   เหนือเคียร
 “พระมหाराช” เสถียร   สถิตหล้า
 เจริญรอยอย่างทรงเขียน   ทรงสถุขดีไว้แล
 รำลึก “พระปิยะ” ผองข้า-   พุทธเจ้ากราบกราน (หน้า 31)
 ความปลื้มปิติในพระบารมีของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9

ถวายเป็นพระทรงชัย   มั่นสนัยถุทัยผอง
 ประชาชื่น ประเทศทอง   ระเรื่องรองฉลองกาล
 เถลิมนมพรรษา   เถลิ้งหล้าถวัลย์วาร
 เจริญขวัญสวรรคทาน   เจริญชนม์จรัสเมือง (หน้า 39)
 ความปลื้มปิติในพระบารมีของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระนางเจ้าฯ ของชาวสยาม
 พระเกียรติงาม พระยศยิ่ง เป็นมิ่งขวัญ
 พิศพระรูปเพียบพร้อม เพียงเพ็ญจันทร์
 เลิศลาวัลย์ บำเพ็ญกิจ อุทิศพระองค์
 เพื่อประโยชน์ ราษฎรได้ผ่อนทุกข์
 เสริมสร้างสุข ประชาไทย ให้สูงส่ง
 ศิลปชีพ สืบศิลป์ไทย ให้มั่นคง
 พัฒนาไทยอย่างยั่งยืน “ทรงพระเจริญ” (หน้า 47)
 ความปลื้มปิติในพระบารมีของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

ชายชาติฉกาจกิจทหาร   ชยชาญวิชัยชน
 ทรงสรรพวิทยสกล   ธ อุเอกภิเชกพลัน
 มงคลมหาธิพิลาส   ศุภมาสพิเศษสร
 ทวยเทพอนเณมนอนันต์   ศิระน้อมถวายเป็น
 ขอทรงเจริญสิริพิศาล   ธุระนานนิรันดร์
 มิ่งขวัญสยามชนนิกร   สุธัสดีตลอดเทอญ (หน้า 59)
 ความปลื้มปิติในพระบารมีของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

โอมอัญเชิญพระสยามวิเศษชนมวาร
 มงคลนิยมกาล   พระองค์
 สุนทรพรวรเดชติกุศุประสงค์
 ลัมฤทธิ์ประสิทธิ์ทรง   ผีวิคิด
 สมบูรณ์พร้อมพลอายุวรรณสุขนิจ
 สรรเสริญเสถียรทิศ   สุภณ

สรวมชีพศรีศุภวารสมัยทิพยะดล
 จำรัสเจริญชนม์ จรูญ
 รุ่งเรืองโรจนะเกียรติยศสิริพิบูลย์
 โกวิททุกุลคุณ ทวี
 ไหว้มิ่งขวัญ สดุดีสยามปรมะศรี
 จงรักและภักดี นิรันดร์ (หน้า 64)

อารมณ์แห่งความโศกาลัย

อารมณ์แห่งความโศกาลัย คือ เป็นอีกอารมณ์หนึ่งที่ปรากฏใน “ด้วยเศียรเกล้า” เป็นอารมณ์กวีที่แสดงออกมาเมื่อตัวกวีประสบกับความวิปโยคครั้งใหญ่ นั่นคือ เหตุการณ์การสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และเหตุการณ์สวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

กวีได้แสดงความโศกาลัยเมื่อคราวที่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ สิ้นพระชนม์ไว้ตอนหนึ่ง ความว่า

โศกาลัยโคลกสร้อย	เศร้าแสน
โหมถั่งทวมถึงแกน	ทัวถ้วน
รัญจวนสลดจรดแดน	เศียรดาษ
ผืนแผ่นดินสิ้นล้วน	หลังให้ละห้อยหา
ปวงประชาครวญคร่ำร้อง	รัญจวน
นับเนื่องเนานานหวน	ห้วงเศร้า
บรรยากาตรลบอวล	ทุกข์ทเวษ
ส่งเสด็จ “พระพี่นางฯ” เกล้า	ฝากฟ้าเสด็จสวรรค
สรวงสวรรค์ไสวสว่างแจ้ง	จรัสแจรง
ดาวรุ่งรุ่งเรืองแสง	อร่ามแพรว
พลันกะพริบลิบพร้อยแสง	พรายพราว
รับเสด็จ “พระพี่นางฯ” แก้ว	เพริศแพรวสวรรค์สรวง
ดวงหทัยไทยถ่องถ้วน	ถวิลหมาย
สานส่องศิลป์ถิ่นถวาย	เอกอ้าง
ศาสตร์สรรพสิ่งสืบสาย	เสริมส่ง
ทรงเสกสรรเสพลสร้าง	สว่างให้ยืนยง

ถวายบังคมก้มกราบ	เหนือเคียร
ขวัญมิ่งมงคลเสถียร	สถิตหล้า
เจริญรอยช้างทรงเขียน	ทรงขีด
“พระพินางฯ” ผ่องข้าฯ	สะพรั่งพร้อมไฟไทย
บรรจงใจอนุสติตั้ง	ติดตาม
แบบบทางางดงาม	ประดับด้าว
กอบปรกต่อเติมความ	คงมั่น
หมายมุ่งผดุงสยามก้าว	อย่างก้าว “พระพินางฯ” (หน้า 92-93)

ครั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเสด็จสวรรคต กวีได้แสดงความโศกาลัยออกมาอย่างหนัก ดังความตอนหนึ่งว่า

ดั่งอัสดงสุริยะดวง	ทศปวงและดาวดับ
ดั่งจันทร์จะจากนภจะลับ	ขณะดินก็ร้าวราน
เศร้าโคกฤทัยนิกรไทย	อูระไหม้ผะผั่วผลาญ
เศร้าโคกเทวหวิประมาณ	ปะทุท่วมประเทศไทย
คร่ำครวญละห้อยประลุสวรรค	ภาวะสิ้นสะท้อนไหว
ครวญคร่ำระงมนครไป	ก็ประหนึ่ง ณ ยุคเชิญ
เสียดายพระราชกรณีย	พลพลี ๖ บำเพ็ญ
เสียดายกษัตริย์จิระจะเห็น	กิจแห่งพระราชฯ
ทรงงานตลอดดรชสมัย	พระหทัยพระบาทฯ
สองเนตรพระกรรมพระจริยา	สละเพื่อประชาชน
ทรงครองพลกฤติผดุง	মনะมุ่งประโยชน์ผล
เพื่อชาวสยามอมตดล	สุขถ้วนก็โดยธรรม
ครั้งทรงเสด็จสุดศิสรวง	ชุดิดวงสว่างล้ำ
ภพโน้นไสวทียพินำ	ธ สถิตนิรันดรนาน
ปวงข้าฯ ระลึกพระคุณน้อม	และจะพร้อมสนองงาน
ชีวิตอุทิศธุระจะสาน	ดุจรอยพระบาททรง
ทดแทนพระคุณพระกรุณา	พสุธาจะอ้าง
เหนืยยากมิท้อจิตประสงค์	บมียันระย่อใด
น้ำตาจะท่วมทะเลนภา	ดุสิตาพิภพไหน
เนืองนองทวีปสกลไกล	ฤจะเทียบพระเสโท (หน้า 78-79)

อารมณ์แห่งความศรัทธา

อารมณ์แห่งความศรัทธา เป็นอีกอารมณ์หนึ่งที่ปรากฏใน “ด้วยเศียรเกล้า” อารมณ์แห่งความศรัทธาเกิดขึ้นจากการที่กวีได้เห็นจริยาวัตรอันงดงามของพระเถระผู้ใหญ่หลายรูป กวีจึงพรรณนาออกมาด้วยความศรัทธา ความตอนหนึ่งกวีกล่าวถึง พระกิตติสารสุธี (เชิดชัย ลีลสมปโน) ความว่า

ฤกษ์มงคลต์ถ้วน	ธรรมสมัย
วโรกาสเอกอุดมชัย	มิ่งแก้ว
ฉลองพัทยศเกรียงไกร	เกริกเกียรติ
“พระกิตติสารสุธี” แพรว	พรางฟ้าหล้าเกลิง
คืออาจารย์ใหญ่แท้	ธรรมสถิต
ครองวัตรปฏิบัติจิต	แจ่มแจ้ง
ครองงานสั่งสอนศิษย์	หมายมั่น
ครองจิตศิษย์ไม่แล้ง	เร่งให้เรียนธรรม
คือพระภิกษุหนึ่งผู้	พุทธบุตร
ทนายาธรรมวิสุทธิ	สว่างหล้า
สานธรรมต่อธรรมวิมุตติ	ธรรมสืบ
สุปฏิปันโนกล้า	ฉกาจแก้วทรงธรรม
“พระกิตติสารสุธี” แท้	ธงธรรม
ปฏิบัติเป็นอย่างนำ	แบบเบา
ควรศิษย์จิตจดจำ	เป็นอย่าง
เพียรพรตทุกคำเข้า	ตราบเข้านฤพาน
กราบอาจารย์ใหญ่ผู้	ปฏิบัติ- ธรรมเทอญ
กราบพระมีศีลกำจัด	กิเลสแล้ว
กราบพระแนวแน่ถนัด	ปฏิบัติ จิตเอย
กราบ “พระมหาเชิดชัย” แก้ว	ภิกษุสร้างศีลงาม (หน้า 106-107)

แรงงานของบทร้อยกรอง

บทร้อยกรองที่ได้รับการยกย่องว่าไพเราะนั้น ประกอบด้วยคุณสมบัติหลายประการ เป็นคุณสมบัติที่เรียกว่า แรงงานของบทร้อยกรอง องค์ประกอบที่ทำให้บทร้อยกรองใน “ด้วยเศียรเกล้า” เกิดแรงงานหรือความไพเราะ มีดังนี้

การสรรคำ

กวีเลือกคำที่มีความหมายลึกซึ้ง สะเทือนอารมณ์ หรือใช้ถ้อยคำที่สูงส่งมีสง่า มาใช้ ในบทร้อยกรอง ดังตัวอย่างจากบทร้อยกรองชื่อ วันที่ระลึกมหาจักรีบรมราชวงศ์ : พุทธศักราช 2556 ความว่า

เกลิงถวัลย์เกียรติยศแก้ว เกศเมือง

กรุงเทพฯ ไผทประเทือง ท้วหล้า

สถาปนา “จักรี” เรื่อง โรจน์รุ่ง

รำลึก “พระพุทธยอดฟ้า” แรกตั้ง “จักรีวงศ์” (หน้า 17)

โคลงบทนี้ กวีกล่าวถึง ความประทับใจที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาพระราชวงศ์จักรี กวีใช้คำว่า เกศเมือง ที่แสดงให้เห็นถึงความสูงส่ง ความสำคัญหรือมีค่ามาก ทั้งนี้ขอให้ดูจากอีกตัวอย่างหนึ่ง

ณ วารวโรกาส นรชาติเฉลิมฉลอง

ประเทศไผททอง มนะพร้อมจะเทิดทูน (หน้า 48)

จากบทร้อยกรองวังสกุณฉันทน์ 12 วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2555 คือ คำว่า นรชาติ กวีใช้คำนี้แทนความหมายที่ลึกซึ้ง ซึ่งหมายถึงประชาชนนับร้อยนับพันล้านคนที่ต่างแสดงความยินดีในวาระอันเป็นมงคลเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทั้งนี้การจะหาคำมาแต่งฉันทน์ให้ตรงกับลักษณะบังคับครุ ลหุ เป็นเรื่องยากแต่กวีก็สามารถสรรหาคำมาวางตรงกับตำแหน่งครุ ลหุ ได้ถูกต้อง จึงแสดงให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญทางภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตของกวีด้วย

อีกตัวอย่างหนึ่งแสดงให้เห็นว่า กวีเป็นผู้มีความรู้รอบตัว มีคลังคำมาก เพราะสามารถสรรคำที่มีความหมายถูกต้องมาใส่ไว้ในที่อันควร ดังนี้

บำเพ็ญประโยชน์ประมัยัง

มนะมิ่งนิยมยล

องค์เอกกษัตริย์ปฐมดล

อวตารพระองค์ราม (หน้า 16)

จากบทร้อยกรองวสันตดิถีฉันทน์ 14 วันที่ระลึกมหาจักรี บรมราชวงศ์ พุทธศักราช 2555 คือ คำว่า อวตารองค์พระราม กวีสรรคำนี้มาใช้ในบทร้อยกรอง ได้อย่างมีคุณค่ายิ่ง เพราะร้อยกรองบทนี้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ แต่กวีไม่ใช้คำว่าพระมหากษัตริย์ แต่ใช้คำว่าอวตารองค์พระรามแทน จึงทำให้ร้อยกรองบทนี้มีคุณค่ามาก

นอกจากนี้ กวีนิยมสรรคำมาใช้ในบทร้อยกรองเป็นพิเศษมากด้วยเช่นกัน เช่น

1. คำที่ใช้แทนประชาชนจำนวนมาก ได้แก่ พสกนิกร นิกร ปวงพสก ไทยพสก ประชาสยาม มหาชนสยาม มหาชนมนุษย์ ปวงกระหม่อม เป็นต้น
2. คำที่ใช้เรียกเรียกพระนามพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เช่น ปฐมกษัตริย์ กษัตริย์บุรพเอก สมเด็จพระ ๕ ทรงฉัตร กษัตริย์ปฐมดล กษัตริย์องค์ปฐมบรรพ์ เป็นต้น
3. คำที่ใช้เรียกพระนามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระพุทธเจ้าหลวง พระปิยมหาราช พระปิยะทรงธรรม สมเด็จพระ ร.ห้า สมเด็จพระปิยะ เป็นต้น
4. คำที่ใช้เรียกพระนามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เช่น กษัตริย์ทรงธรรม มหากษัตริย์ พระจักรี องค์กษัตริย์พระปรมินทรมัยเกล้า เป็นต้น
5. คำที่ใช้เรียกพระนามสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เช่น สมเด็จพระนางเจ้าฯ ของชาวสยาม แม่แห่งแผ่นดิน พระนางแก้วกัลยาณิศรสยาม สมเด็จพระราชินี นาถเจ้า เป็นต้น
6. คำที่ใช้เรียกพระนามสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เช่น มกุฎราชกุมารฯ วงศ์จักรีโอรสแก้ว พระบรมราชโอรส สยามมกุฎราชกุมารแก้ว เอกองค์ทหารหาญ เป็นต้น
7. คำที่ใช้เรียกพระนามสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เช่น สมเด็จพระเทพฯ สยามประมวศรี ราชกุมารี เป็นต้น
8. คำที่ใช้เรียกพระนามสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เช่น พระพี่นางฯ กรมหลวง เป็นต้น

เสียงสัมผัสและลีลาถ้อยคำ

เสียงสัมผัส หมายถึง เสียงที่คล้องจองกัน ลักษณะการสัมผัสต่างกันเป็น 2 ประการ คือ สัมผัสอักษรใช้อักษรเสียงเดียวกัน ส่วนสัมผัสสระใช้สระเสียงเดียวกัน ถ้ามีตัวสะกดต้องสะกดเสียงเดียวกันด้วย เสียงสัมผัสเมื่อนำมาใช้ในบทร้อยกรอง จะใช้เป็น 2 ประเภท คือ สัมผัสบังคับ คือ สัมผัสที่จำเป็นตามเกณฑ์บังคับของคำประพันธ์ชนิดนั้น สัมผัสบังคับเป็น สัมผัสนอก คือ สัมผัสกันนอกวรรคหรือระหว่างวรรค และลักษณะเสียงสัมผัสต้องเป็นสัมผัสสระ เท่านั้น ซึ่งคำประพันธ์ทุกบทในหนังสือ “ด้วยเศียรเกล้า” มีสัมผัสนอกครบถ้วน

สัมผัสที่ใช้ใน “ด้วยเศียรเกล้า” อีกอย่างหนึ่ง คือ สัมผัสไม่บังคับ กฎเกณฑ์ทางฉันทลักษณ์เรียกสัมผัสใน หมายถึง สัมผัสภายในวรรคเดียวกัน สัมผัสในมีลักษณะเสียงสัมผัสได้ทั้ง 2 แบบ คือ มีทั้งสัมผัสสระ และ สัมผัสอักษร เช่น

คือแก้วแว้วเพริศพรัง	เลิศลักษณ์
พราวพรางพิศเพ็ญพักตร์	ผ่องแผ้ว
“กรณียกิจ” เป็นประจักษ์	จิตรราชภูรี รักแล
นางหนึ่งมณี “นางแก้ว”	เพียบพร้อมงามพอ

งามพอเพียงจรูญจรัสแท้ จรรยา แม่เอ๋ย
 “วันแม่” มิ่งเมืองประชา แซ่ซ้อง
 “ทรงพระเจริญ” ยิ่งพรรษา พูนเพิ่ม
 สยามทั่วไพทวารก้อง แหล่งหล้าถวายพระพร (หน้า 49)

สัมผัสใน แม้มิใช่ส่วนบังคับของฉันทลักษณ์ แต่ก็นำมาใช้ได้เหมาะกับลีลาของร้อยกรอง ทำให้ร้อยกรองมีเสียงเสนาะขึ้น

ลีลาจังหวะ

ลีลาจังหวะในบทร้อยกรอง เป็นช่วงของกลุ่มคำที่มีระยะเท่าๆ กัน หรือช่วงซ้ำกัน ทำให้เกิดเสียงเป็นลีลาจังหวะต่างๆ เช่น อ่อนโยน กระแทกกระทั้น กระชั้นกระซาก เร่งเร้า คึกคัก เนิบๆ กวีจะเลือกเสียงของคำให้ได้ลีลาและจังหวะสอดคล้องกับเนื้อเรื่องและอารมณ์ในตอนนั้น ตัวอย่างจากร้อยกรองวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

ถวายพรพระทรงชัย มนัสในฤทัยผอง
 ประชาชื่นประเทศทอง ระเรื่อรองฉลองกาล
 เฉลิมชนมพรรษา เถลิงหล้าถวัลย์วาร
 เจริญขวัญสวรรคทาน เจริญชนม์จรัสเมือง (หน้า 39)

บทร้อยกรองข้างต้น กวีแต่งด้วยใช้ขงคประยาดฉันทน์ ซึ่งเป็นฉันทที่มีลีลาดังงูเลื้อย เสียงที่ได้ยินจากฉันทดังกล่าวมีเสียงสูงต่ำๆ ขึ้นๆ ลงๆ เหมือนกับจิตใจของปวงชนที่กำลังตื่นเต้น เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา

การซ้ำคำ

การซ้ำคำ นอกจากจะทำให้เกิดเสียงเสนาะแล้ว ยังเน้นความหมาย ให้มีความหนักแน่นอีกด้วย ดังตัวอย่างจากบทร้อยกรองอาลัย “พระพี่นางฯ” : ร้อยวาระ ร้อยกุศลบุญ ฝ้าทูลถวาย ความว่า

ร้อยบำรุง ประคับคอง ศิลปะวิถี
 ร้อยรวี วาดแปร่ง ฉายแสงฉาน
 ร้อยภาพฉาย สดใสสด งดงามงาน
 ร้อยอ่อนหวาน ระบายนี ร่ายลีลา
 ร้อยงานเก่า ปณิธานสืบสานต่อ
 ร้อยงานใหม่ กอปรก่อ ต่อสาขา
 ร้อยชนบท จรดพระบาท ราชมรรคา
 “แพทย์อาสา” ร้อยดำเนิน เจริญตาม

ร้อยมาลัย ถวายครู บูชาประณต
ร้อยปรากฏ บทบาท “ปราชญ์สยาม”
ร้อยหนังสือ คือเอียรทอง ส่องเทียนงาม
ร้อยนิยาม งามนิยม สมศิษย์รัก
ร้อยคนตรี ร้อยบรรเลง “เพลงคลาสสิก”
“โอลิมปิกวิชาการ” กวดขันหนัก
ร้อยราษฎร์รัฐ เสนอสนอง ร้อยกรองรักดี
ร้อยประจักษ์ รักสถิต นิจนิรันดร์ (หน้า 90)

การซ้ำความ

นอกจากการซ้ำคำแล้ว ในหนังสือ “ด้วยเศียรเกล้า” ยังมีการซ้ำความด้วย การซ้ำความทำให้เกิดความไพเราะทางเสียงและช่วยเน้นเนื้อความให้ชัดเจนขึ้น ดังบท ลับลาแสนาลัย : ร่มพระเศวตฉัตร

ไม่มีแล้ว ร่มเย็นแห่งเศวตฉัตร
ไม่มีแล้ว ลายพระหัตถ์กษัตริย์ขวัญ
ไม่มีแล้ว รอยพระบาทมหัศจรรย์
ไม่มีแล้ว ช่อฉัตรชั้นปกเกศชน
ลับลาแล้ว แก้วประกายเคยฉายแสง
ลับลาแล้ว ดับหล้าแหล่งทุกแห่งหน
ลับลาแล้ว ขวัญประเทศเขตมณฑล
ลับลาแล้ว สิ้นสกนธ์บนแผ่นดิน
เศร้านักแล้ว แว่วฟ้าหม่นคนเดือดร้อน
เศร้านักแล้ว โศกสะท้อนอวาร์ณฉวิล
เศร้านักแล้ว หยาดกำสรดหลังหยดริน
เศร้านักแล้ว กำสรวลถิ่นดินกันดาร
แสนาลัย พระผ่านฟ้าอาณาเขต
แสนาลัย ไทยประเทศทุกสถาน
แสนาลัย ผลิตแผ่นดินสิ้นรัชกาล
แสนาลัย นานแสนนานนิรันดร์ (หน้า 80-81)

อีกตัวอย่างหนึ่งจากบท กราบพระเทพพุทธานุโมทนา (สันติ ชุตินฺธโร) ความว่า

กราบพระ น้อมนำแนวธรรมะ

กราบพระ ปฏิบัติขัดเกลาจิต

กราบพระ ประพฤติเพียรพินิจ

กราบพระ กอปรกิจศิษย์พระพุทธรูป

กราบพระ สงฆ์แท้พระสาวก

กราบพระ มรดกพุทธบุตร

กราบพระ ดำริทางวิมุตติ

กราบพระ หมายหมดแห่งทุกข์

กราบพระ ทรงศีลบริสุทธิ์

กราบพระ ผ่องแผ้วสุดสันติ

กราบพระ บรรลุธรรมมุนี

กราบพระเทพพุทธานุโมทนา เทอญ (หน้า 113)

การเล่นคำ

การเล่นคำที่ปรากฏในหนังสือ “ด้วยเศียรเกล้า” กวีจะนำคำที่เป็นชื่อ สมณศักดิ์และชื่อเดิมของพระเถระผู้ใหญ่ มาวางไว้ในลักษณะโคลงกระทู้ ซึ่งปรากฏให้เห็นหลายบท ดังจะยกตัวอย่างจากบทร้อยกรองเรื่องบท พระราชวชิรธารมณ (สมพงษ์ จิตวิโส) ความว่า

พระ ภิกษุรูปหนึ่งนั้น	พุทธรูป
ราช สฤษฏีวิสารทวิสุทธิ	สว่างแผ้ว
วชิรา แกรงจิตประคอง	ดังเพชร แท้เทียม
ภรณ์ ประดับสกุลแก้ว	พี่น้อง “นิลาภรณ์กุล”
สม ดุลชีวิตไว้	โดยธรรม
พงษ์ เผ่าประพาศินา	ศิษย์น้อม
จิต ตั้งมั่นมโนกรรม	แบบอย่าง
วิโส พุทธธรรมพร้อม	สืบสร้างดำเนิน (หน้า 108)

ความหมายอันไพเราะกินใจ

บทร้อยกรองนอกจากจะไพเราะด้วยเสียงแล้ว ความหมายอันไพเราะกินใจ ประทับใจผู้อ่าน ถือเป็นคุณค่าที่ทรงพลังของบทร้อยกรอง อย่างไรก็ดีบทร้อยกรองที่ไพเราะนั้น ทั้งเสียงและความหมายจะต้องกลมกลืน และเอื้อซึ่งกันและกัน ทั้งนี้ในหนังสือ “ด้วยเศียรเกล้า” กวีสร้างความหมายที่ไพเราะกินใจ โดยใช้วิธีต่างๆ ดังนี้

กวีโวหาร

การใช้กวีโวหาร เป็นกลวิธีที่ทำให้ร้อยกรองมีรสไพเราะ กวีจะเลือกใช้ถ้อยคำที่สร้างความประทับใจ มุ่งเอาความรู้สึกด้านอารมณ์เป็นสำคัญกว่าข้อเท็จจริง การใช้ กวีโวหารมีหลายลักษณะด้วยกัน ดังนี้

ภาพพจน์ คือ ภาพที่เกิดขึ้นในจินตนาการ มิใช่ภาพที่เห็นด้วยตา แต่รับรู้ได้ด้วยความรู้สึกผู้เขียน ได้ใช้วิธีการที่หลากหลายในการสร้างภาพพจน์ให้ปรากฏในบทร้อยกรองที่รวมอยู่ในเล่ม

การอุปมา หมายถึง การเปรียบเทียบ จะเป็น การเปรียบโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้ การเปรียบเทียบแบบนี้ คือ การเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง มักมีคำว่า เหมือน คล้าย ดุจ ราว ดัง อยู่ด้วย ดังตัวอย่างจากบท *เสด็จสวรรคาลัย อาลัยเสด็จ ความว่า*

ดั่งอัสตงสุริยะดวง   ทิศปวงและดาวดับ

ดั่งจันทร์จะจากนภาจะลับ   ขณะดินก็ร้าวราน (หน้า 80-81)

อุปลักษณ์ คือ การเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง มักจะมีคำว่า เป็น คือ เปรียบ เช่น ครูคือแม่พิมพ์ของชาติ ทหารเป็นร้วของชาติ เสียงเท่าฟ้าหน้าเท่ากลอง เป็นต้น นอกจากนี้อุปลักษณ์อาจไม่ปรากฏคำว่า เป็น คือ เปรียบ แต่หากความจากร้อยกรองนั้นเป็นการเปรียบเทียบก็ถือเป็นอุปลักษณ์เช่นกัน ทั้งนี้ในหนังสือ “ด้วยเศียรเกล้า” ปรากฏอุปลักษณ์ 2 ลักษณะดังตัวอย่างจากบทร้อยกรองวันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ความว่า

คือแก้วแววว่ำเพริศพรัง   เลิศลักษณ์

พราวพรั่งพิศเพ็ญพักตร์   ผ่องแผ้ว

“กรณียกิจ” เป็นประจักษ์   จิตราษฎร์ รักแล

นางหนึ่งมณี “นางแก้ว”   เพียบพร้อมงามพอ (หน้า 49)

โคลงข้างต้นปรากฏอุปลักษณ์ถึง 2 ลักษณะ ลักษณะที่หนึ่ง ได้แก่ มีการเปรียบเทียบสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ว่าคือดวงแก้วอันบริสุทธิ์สดใส และเปรียบเทียบสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถว่าเป็นนางแก้วคู่พระบารมี

การใช้สัญลักษณ์ สัญลักษณ์ คือ สิ่งแทน ดังนั้นการใช้สัญลักษณ์ก็คือการใช้สิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง ทั้งนี้ในหนังสือ “ด้วยเศียรเกล้า” ปรากฏการใช้สัญลักษณ์ตอนหนึ่งจากบท *ไหว้สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายีมหาเถร)* ความว่า

อาศิรวาทสดุดีศรีสรรเพชญ์

องค์สมเด็จพระ “อัฐญาณี” ศรีโกศล

องค์สืบสร้างพุทธบุตรสุดวิมล

องค์บันดลบันดาลหวัง “วังน้อย” เอย (หน้า 121)

การกล่าวเกินจริง กวีนิยมใช้มากในร้อยกรองการกล่าวเกินจริงเป็นศิลปะของการประพันธ์อย่างหนึ่ง มีส่วนช่วยให้ผู้อ่าน เกิดภาพหรือความรู้สึกนึกคิดที่กวีแสดงออกถึงซึ่งกวีธรรมดา ดังตัวอย่างจากบท *พระยาศรีสุทนต์* ความว่า

ไทยแลเทศโคกเศร้า	เสียขวัญ
ปางพระเสวยสวรรค	เสด็จโน้น
ลม ไฟ ย่อม น้ำ พลัน	ดินดับ สลายแล
ธรรมชาติ จูติโพ้น	สว่างเวียงนิพพาน (หน้า 121)

โคลงบทดังกล่าว กวีใช้วิธีการกล่าวเกินจริง โดยบอกว่าครั้นพระเจ้าแผ่นดินสวรรคต ดิน น้ำ ลม ไฟ ก็ดับสลายลงทันที

การเปรียบเทียบโดยการสมมติสิ่งที่ไม่ใช่คน เช่น กวีกำหนดให้ธรรมชาติมีกิริยาอาการเหมือนคน และให้แสดงอารมณ์เพื่อต้องการให้ผู้อ่านติดตามความรู้สึกและอารมณ์ในบทกวี อย่างลึกซึ้ง

ดั่งอัสดงสุริยะดวง	ทิศปวงและดาวดับ
ดั่งจันทร์จะจากนภาจะลับ	ขณะดินก็ร้าวราน (หน้า 80-81)

ร้อยกรองบทดังกล่าว กวีเปรียบเทียบโดยการสมมติสิ่งที่ไม่ใช่คนให้มีการเหมือนกับคน ที่เห็นได้ชัดเจนคือวรรคสุดท้ายที่กวีสื่อว่าการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหาราช ทำให้ดินเกิดความร้าวกร้าวรานใจ

การพรรณนาและการบรรยายที่แจ่มแจ้งชัดเจน ลักษณะการบรรยายเช่นนี้ จะทำให้ผู้อ่านติดตามความคิดของกวี นึกเห็นภาพและเกิดความเข้าใจในข้อความอย่างลึกซึ้ง บทพรรณนา เช่น ชมดง ชมนก ชมโฉม ให้ภาพชัดแจ้ง ล้วนมีผลทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกว่า ร้อยกรองมีความหมายที่กินใจ กวีใช้วิธีการ คือ การพรรณนาอย่างตรงไปตรงมา ดังตัวอย่างจาก บท สดุดี ท้าวสุรนารี ว่า

ขอสดุดี หญิงผู้กล้า เมืองโคราช
 ประวัติศาสตร์จารึกนามด้วยนบถื่อ
 วีรกรรมทุ่งสัมฤทธิ์ เลิศเลื่องลือ
 “ย่าโม” คือ หญิงกล้า “ท้าวสุรนารี”
 น้อมรำลึก วีรกรรม ทุ่งสัมฤทธิ์
 รบพิชิตเจ้าเวียงจันทน์จนพ่ายหนี
 อย่างปรีชาสามารถฉลาดวิธี
 โคราชมี่เกียรติยศปรากฏไกล
 ด้วยสำนึกรักชาติประกาศกล้า
 ด้วยแววตามุ่งมั่นเสมอสมัย
 ด้วยวิญญาณแห่งความเป็นคนไทย
 ด้วยหัวใจของหญิงกล้าแก้วนารี

จึงปกป้องบ้านเมืองด้วยความรัก
จึงปกป้องลูกหลานด้วยศักดิ์ศรี
จึงอุทิศใจและกายถวายพลี
บูชาด้วยความดีนาร้างาม
สาธุให้ว่า คุณย่าโมเมืองโคราช
ประวัติศาสตร์ ราชสีมา เมืองสยาม
วีรกรรม เกียรติประวัติ ชัดเจนความ
“ท้าวสุรนารี” นิยาม นาม “ย่าโม” (หน้า 122-123)

ความงามของร้อยกรองด้านความคิด หมายถึง การแสดงความคิดและทัศนะของผู้ประพันธ์ลง
ในบทร้อยกรองนั้น ทั้งนี้อาจเป็นความคิดที่แปลกใหม่ แฝบคาย แสดงภูมิปัญญา หรือความคิดในเชิง
สร้างสรรค์ ซึ่งล้วนเป็นส่วนที่ทำให้บทร้อยกรองมีคุณค่ามากขึ้น ในหนังสือ “ด้วยเศียรเกล้า” ปรากฏ
ความงามของร้อยกรองด้านความคิดจากบทวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ภูมิพลอดุลยเดช คือ

“ .....
.....
.....
..... ” (หน้า 44)

ข้อความที่ปรากฏนี้ มองผิวเผินอาจไม่มีความหมายอะไร แต่หากอ่านบทประพันธ์ที่มีมาก่อนหน้า
จะเห็นได้ว่า 5 ปี ก่อนหน้านั้น คือ ปี 2554- 2558 กวีจะแต่งบทประพันธ์เพื่อถวายพระพรเนื่องในวัน
เฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชโดยตลอด แต่มาถึงปี 2559 กวี
ก็ไม่มีโอกาสที่จะได้แต่งบทประพันธ์เพื่อถวายพระพรอีกแล้ว เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ภูมิพลอดุลยเดชเสด็จสวรรคต กวีรู้สึกโศกเศร้าเสียใจและอาลัยอาวรณ์เป็นอย่างมากจนไม่สามารถที่
จะพูดออกมาได้ กวีจึงใช้ฉันทลักษณ์

สรุป

อารมณ์กวี และแง่มุมของบทร้อยกรองใน “ด้วยเศียรเกล้า” ทำให้เราทราบว่า ผู้เขียนมีความ
ศรัทธา เทิดทูนพระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์ ตลอดจนมีความกตัญญูรู้คุณต่อครูบาอาจารย์
นอกจากนี้ยังทำให้ทราบว่ากวีเป็นผู้มีความรู้ด้านอักษรศาสตร์อย่างสูง เพราะสามารถ แต่งฉันทอนเป็น
คำประพันธ์ที่แต่งได้ยาก เพราะต้องแต่งให้ถูกต้องตรงตามฉันทลักษณ์ แต่กวีก็สามารถแต่งได้ และ
สรรหาคำมาวางได้ถูกต้องตรงตามเสียงครุ ลหุ ช่วยทำให้บทร้อยกรองใน มีความไพเราะและมีความ
หมายที่แจ่มชัดขึ้น

ปริทัศน์หนังสือ (Book Review)

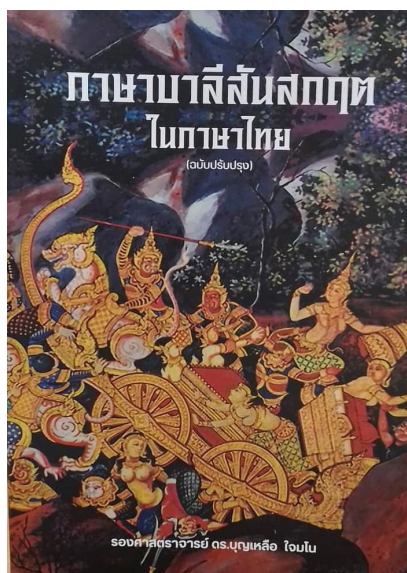
ภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาไทย (ฉบับปรับปรุง)

อภิเดช สุผา

Aphidej Supha

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Faculty of Humanities Mahamakut Buddhist University

ชื่อเรื่อง	ภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาไทย (ฉบับปรับปรุง)
ผู้แต่ง	รองศาสตราจารย์ ดร.บุญเหลือ ใจมโน
ปีที่แต่ง	2565
สำนักพิมพ์	ดิเซมเบอร์
จำนวนหน้า	464 หน้า

ภาษาบาลีสันสกฤตได้เข้ามามีบทบาทในภาษาไทยเป็นอย่างมาก จะเห็นได้จากในท่วงทำน มีการนำไปใช้แทบทั้งสิ้น จะเห็นได้จากส่วนงานในพระพุทธศาสนา ข้าราชการ การศึกษา งานวิชาการ เป็นต้น

ภาษาบาลีสันสกฤตนับได้ว่าเป็นภาษาที่มีบทบาทต่อการใช้ภาษาไทย ที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นการใช้เป็นศัพท์สามัญทั่วไปที่ใช้ในชีวิตประจำวันไปจนถึงงานเขียนทางวิชาการ การรวบรวมและเรียบเรียงหลักการใช้ภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาไทยเพื่อให้เกิดการศึกษาเป็นไปได้ง่ายและเกิดการแพร่หลาย การยืมภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้ มีทั้งการปรับเปลี่ยนและการคงไว้ของศัพท์ ส่วนการปรุงคำ เพื่อให้มีความเหมาะสมกับการใช้ภาษาและบริบททางวัฒนธรรมของคนไทยด้วย

รองศาสตราจารย์ ดร.บุญเหลือ ใจมโน ท่านได้เรียนรู้ภาษาบาลีสันสกฤตมายาวนาน เคยบรรพชาอุปสมบทและเรียนภาษาบาลีมาจนจบประโยค 6 (ป.ธ.6) ทั้งได้ศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนา คือมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปริญญาโทสันสกฤตที่มหาลัทธิศิลปากร และปริญญาเอกที่ดินแดนภาษาบาลีสันสกฤตคือประเทศอินเดีย ตลอดถึงการได้เป็นอาจารย์ผู้สอนวิชานี้มานานตั้งแต่เป็นอาจารย์อยู่ในภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และไปสอนที่มหาลัทธิราชภัฏลำปางด้วย

หนังสือภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาไทย (ฉบับปรับปรุง) ผู้เขียนได้ปรับเนื้อหาให้มีความซับซ้อนน้อยที่สุด และเข้าใจง่าย เนื้อหาที่มีความทันสมัยทั้งในส่วนของจำนวนบทการลำดับหัวข้อ การปรับและเพิ่มเติมเนื้อหา วิธีการนำเสนอมีความกระชับ เข้าใจได้ง่ายโดยจะตัดศัพท์ที่ไม่นิยมใช้หรือใช้น้อย ไม่คุ้นหู ไม่คล่องปากสำหรับคนไทยออกไปบ้าง บางศัพท์ที่คงไว้ เพราะต้องการให้เต็มตามหลักไวยากรณ์เท่านั้น โดยผู้เขียนจัดแบ่งไว้ 12 บทดังนี้คือ

บทที่ 1 บทนำ ว่าด้วย 1. ความเป็นมาของภาษาบาลีสันสกฤต 2. ภาษาของเผ่าอารยัน และ 3. สาเหตุการเข้ามาของภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาไทย

ผู้เขียนได้นำคำในหลักศิลาจารึกในสมัยสุโขทัย ที่มีภาษาบาลีสันสกฤตปะปนอยู่มาเปรียบเทียบกับเป็นตารางโดยมี คำในหลักศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตและภาษาที่ใช้ในปัจจุบัน พร้อมทั้งยกตัวอย่างวรรณคดีไทย เรื่อง ไตรภูมิพระร่วง บางตอนเพื่อให้เห็นถึงการใช้คำภาษาบาลีสันสกฤตในสมัยสุโขทัย รวมทั้งวรรณกรรมเรื่องอื่น พร้อมกล่าวถึงความเป็นมาของภาษาบาลีสันสกฤตโดยประมาณ 1500-1200 ปีก่อนคริสตกาล ชนเผ่าอารยันได้เข้ามาบูรณามหัพททวีป และได้นำศาสนาพราหมณ์ ภาษาสันสกฤต และระบบวรรณคดีเข้ามาด้วย เมื่อรับชนเผ่าเดิมจึงได้วางรากฐานด้านวัฒนธรรมประเพณีของตนไว้โดยเฉพาะด้านความเชื่อทางศาสนาและภาษา ภาษาของเผ่าอารยันอยู่ในตระกูลภาษาอินโดยุโรป (Indo-European language family) ซึ่งถือว่าเป็นตระกูลภาษาที่ใหญ่ที่สุดของโลก เช่น ภาษาอังกฤษ ลาติน กรีก เยอรมัน สเปน ฝรั่งเศส รัสเซีย อิหร่าน สันสกฤต เป็นต้น ซึ่งศัพท์แต่ละศัพท์มีความคล้ายคลึงกัน สันนิษฐานกันว่า เป็นภาษาที่อยู่ในตระกูลเดียวกัน เคยใช้ศัพท์เหมือนกัน แต่การอยู่ห่างกันออกไป ได้รับบริบทที่แตกต่างกันทั้งภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ที่ยาวนานจึงทำให้มีข้อผิดพลาดออกไปบ้าง คล้ายเผ่าไตซึ่งกระจายกันอยู่หลายพื้นที่ของโลก คำเดิมที่เคยใช้ร่วมกันก็ยังมีส่วนเหมือนกันอยู่ ผิดเพี้ยนเพียงเสียงเท่านั้น ยิ่งคนไทยและลาวนั้น ใกล้เคียงกันมากแทบจะไม่ต้องล่ามหรือพจนานุกรมก็สามารถสื่อสารกันได้ เช่นเดียวกับคนไทยล้านนา กับชาวไทยลื้อหรือไทยยองซึ่งสนทนากันโดยไม่มีปัญหาในการสื่อสารเลย สาเหตุการเข้ามาของภาษาบาลีสันสกฤตที่อยู่ในภาษาไทย ยังไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่าเข้ามาเพราะเหตุใด และในสมัยใด แต่เป็นการเข้ามาแบบแทรกซึมไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งมารู้จักที่ อิทธิพลของภาษาบาลีสันสกฤตนี้เข้ามาปะปนอยู่เป็นจำนวนมากแล้ว จนบางครั้งก็นึกว่านั่นคือภาษาไทยโดยแท้โดยสามารถสรุปสาเหตุการเข้ามาได้ดังนี้คือ 1) ความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนา 2) ความสัมพันธ์ทางวรรณกรรม 3) ความสัมพันธ์ทางวิชาการ 4) ความสัมพันธ์ทาง

วัฒนธรรมประเพณี 5) ความสัมพันธ์ทางค้าขายและ 6) ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์

บทที่ 2 เสียงและฐานกรณ์ในภาษาบาลีสันสกฤต ว่าด้วย 1. ระบบเสียงในภาษาบาลี 2. ฐานกรณ์ 3. ลักษณะเสียงของภาษาบาลี 4. ระบบเสียงในภาษาสันสกฤต 5. อักษรที่ใช้แทนเสียงในภาษาบาลีสันสกฤต และ 6. ประโยชน์ของการเรียนรู้อักษรเทวนาครีและอื่น ๆ

เสียงในภาษาไทยนั้นจะมีความแตกต่างไปจากภาษาบาลีสันสกฤต แต่ภาษาไทยก็ได้ยืมคำในภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้เป็นจำนวนมาก โดยระบบเสียงในภาษาบาลีจะแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ หน่วยเสียงสระและหน่วยเสียงพยัญชนะ ฐานกรณ์ในภาษาบาลีมี 5 ฐานคือ กัมมฐะ ตาลุชะ มุทธชะ ทันตชะ และโฏฐชะ ส่วนระบบเสียงในภาษาสันสกฤตจะแบ่งเป็น 2 ประเภท เหมือนของภาษาบาลีคือ หน่วยเสียงสระและหน่วยเสียงพยัญชนะ ภาษาบาลีสันสกฤตไม่มีอักษรเป็นของตัวเอง โดยส่วนมากเมื่อนำไปใช้ในถิ่นใด ก็ใช้อักษรของถิ่นนั้นถ่ายเสียงแทน อักษรที่ใช้แทนเสียงในภาษาบาลีสันสกฤตส่วนมากจะแบ่งเป็น อักษรเทวนาครี-โรมัน-ไทยและอักษรอื่น ๆ ที่ใช้เขียนภาษาบาลีสันสกฤต เช่น อักษรพม่า-ล้านนา อักษรธรรมล้านนา อักษรพราหมี อักษรสิงหล อักษรขอม เป็นต้น

บทที่ 3 ลักษณะภาษาไทยและภาษาบาลีสันสกฤต ว่าด้วย 1. ลักษณะของภาษาไทย 2. ลักษณะภาษาบาลีและสันสกฤต 3. โครงสร้างคำในภาษาบาลีสันสกฤต และ 4. การสร้างคำในภาษาบาลีสันสกฤต

การจะรู้ลักษณะภาษาไทยและภาษาบาลีสันสกฤตนั้นจำเป็นต้องรู้ตระกูลของภาษาก่อน ตระกูลภาษาได้แบ่งไว้เป็น 4 ตระกูลดังนี้คือ 1) ภาษาที่มีวิภัติปัจจัย 2) ภาษาคำติดต่อ 3) ภาษาคำมากพยางค์ 4) ภาษาคำโดด ภาษาไทยนั้นจัดอยู่ในภาษาคำโดดแตกต่างจากภาษาบาลีสันสกฤต ซึ่งเป็นภาษาที่มีวิภัติปัจจัย ลักษณะของภาษาไทยนั้น มีลักษณะเฉพาะโดยแบ่งชนิดของคำไปตามลักษณะหน้าที่ในประโยค คำในภาษาไทยแบ่งออกเป็น 7 ประเภท คือ 1) คำนาม 2) คำสรรพนาม 3) คำกริยา 4) คำวิเศษณ์ 5) คำบุพบท 6) คำสันธาน และ 7) คำอุทาน ลักษณะภาษาไทยซึ่งเป็นคำโดดนั้นจะเกี่ยวข้องกับ คำเรียกเครือญาติ คำเรียกวัยวาระต่าง ๆ ของร่างกาย คำที่ใช้กับจำนวนนับ คำสรรพนาม คำกริยา คำเรียกชื่อธรรมชาติ คำเรียกเครื่องมือเครื่องใช้ และคำวิเศษณ์ การสร้างคำในภาษาไทยมีอยู่ 3 วิธีคือ คำประสม คำซ้อนหรือคำคู่ และคำซ้ำ ภาษาไทยมีลักษณะต่างจากภาษาอื่น ๆ คือ มีคำบอกจำนวนนับในภาษาไทย เช่น คน 2 คน พระ 1 รูป เป็นต้นและคำในภาษาไทยไม่มีเพศ พจน์ กาล บุรุษ วาจก ภาษาบาลีสันสกฤตคือ ภาษาที่มีวิภัติปัจจัย โดยมีองค์ประกอบคือ อักษรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ และฉันทลักษณ์ ภาษาบาลีสันสกฤตจะมีโครงสร้างคำประกอบไปด้วยรากศัพท์หรือธาตุ ปัจจัยและวิภัติ โดยการสร้างคำในภาษาบาลีสันสกฤตมี 7 วิธีคือ 1) การสร้างคำด้วยวิธีลงอุปสรรค 2) การสร้างคำด้วยการลงนิบาต 3) การสร้างคำด้วยวิธีอาขยาต 4) การสร้างคำด้วยวิธีกิตก์ 5) การสร้างคำด้วยวิธีตัดธิต 6) การสร้างคำด้วยวิธีสมาสและ 7) การสร้างคำด้วยวิธีสนธิ

บทที่ 4 การสร้างคำในภาษาบาลีสันสกฤต การสร้างคำโดยวิธีลงอุปสรรค-นิบาต ว่าด้วย 1. การสร้างคำโดยวิธีลงอุปสรรค และ 2. การสร้างคำโดยวิธีลงนิบาต

ภาษาบาลีสันสกฤต มีลักษณะเฉพาะในการสร้างคำ เพราะคำศัพท์ในภาษาบาลีสันสกฤตไม่ได้เกิดขึ้นมาเป็นคำ ๆ เหมือนภาษาคำโดด แต่จะต้องมีส่วนประกอบของรากศัพท์ รากศัพท์นั้นเป็นหน่วยคำอิสระที่ยังไม่สมบูรณ์ในตัวจะต้องนำไปประกอบกับ ปัจจัยและวิภัติ การสร้างคำโดยวิธีลงอุปสรรค ดังนี้ อุปสรรค คือ คำสำหรับใช้เติมข้างหน้าคำนามหรือคำกริยาที่เป็นรูปคำบาลีหรือสันสกฤตให้มีความแปลกเพี้ยนไปจากเดิม หรือมีความหมายตรงข้ามกับความเดิม เป็นต้น และถือเป็นคำเดิมกับคำนามหรือกริยานั้นเพราะตามปกติจะไม่ใช้ตามลำพัง อุปสรรคเมื่อเติมเข้าไปหน้าคำนาม คุณนามหรือคำกริยาจะมีลักษณะ 3 ประการ ดังนี้ 1) อุปสรรคสังหารธาตุ 2) อุปสรรคล้อยตามธาตุ และ 3) อุปสรรคเปลี่ยนธาตุ อุปสรรคในภาษาบาลีสันสกฤตและความหมายจะเป็นตารางการบอกชื่ออุปสรรคและความหมาย และวิธีลงอุปสรรคคือ การนำเอา อุปสรรควางไว้ด้านหน้า คำนาม คำกริยาหรือคำคุณศัพท์ ทั้งในภาษาบาลีสันสกฤตเดิม และการดัดแปลงมาใช้ในภาษาไทย การวิธีใช้นิบาตในภาษาบาลีสันสกฤต เป็นการใช้เติมหน้าคำก็ได้ ใช้ประกอบระหว่างข้อความหรือใช้เชื่อมประโยค และวิธีใช้นิบาตในภาษาไทยจะมีวิธีการใช้ที่ต้องปรับปรุงเนื่องจากนิบาตเป็นศัพท์ที่ใช้ในภาษาบาลีสันสกฤต มีลักษณะการใช้ 3 วิธีคือ 1) ใช้เติมหน้าคำ 2) ใช้ประกอบกับคำอื่นเช่นเดียวกับคำวิเศษณ์ของไทยอาจจะใช้ประกอบข้างหน้าหรือข้างหลังคำไทยก็ได้ และ 3) ใช้ประกอบในข้อความเช่นเดียวกับคำสันธาน

บทที่ 5 การสร้างคำในภาษาบาลีสันสกฤต การสร้างคำโดยวิธีสมาส ว่าด้วย การสร้างคำโดยวิธีสมาส

การสร้างคำโดยวิธีสมาส คือการย่อดัชนีตั้งแต่ 2 ดัชนีขึ้นไปให้เข้าด้วยกันเพื่อความงดงาม และกระชับทั้งยังได้เค้าความหมายเดิมไว้อย่างครบถ้วน โดยมีวิธีการผ่านระบบไวยากรณ์ที่ว่าด้วยหลักของการทำสมาสประเภทต่าง ๆ ทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต ประเภทของคำสมาส แบ่งเป็นประเภทใหญ่ได้ 2 ประเภท คือ 1) ลุตตสมาส ได้แก่การย่อดัชนี 2 ดัชนีขึ้นไปเข้าเป็นบทเดียว โดยการลบวิภัติ และ 2) อลุตตสมาส ได้แก่ การย่อดัชนีตั้งแต่ 2 ดัชนีขึ้นไปโดยยังคงวิภัตินาม (อายุตนิบาต/บุรพบท) และสมาสมิ 6 ชนิด คือ 1) กัมมธารยสมาส 2) ทิคุสมาส 3) ตปปุริสสมาส 4) ทวันทวสมาส 5) อัพยียิภาวสมาส และ 6) พหุพพิหิสมาส

บทที่ 6 การสร้างคำในภาษาบาลีสันสกฤต การสร้างคำโดยวิธีลงอาชยาด-การสร้างคำโดยวิธีกิตก์ (กฤต) ว่าด้วย 1. การสร้างคำโดยวิธีการลงอาชยาด 2. การสร้างคำโดยวิธีลงกิตก์(กฤต)

การสร้างคำโดยวิธีการลงอาชยาด คือวิธีการสร้างโดยการนำธาตุ ปัจจัย และวิภัติ (วิภัติกริยา) ผสมเข้าด้วยกันจนเกิดเป็นคำกริยาใหญ่ (กริยาศัพท์) หรือเรียกว่ากริยาคุมพากย์ในประโยคหลักโดยประกอบด้วย ธาตุ+ปัจจัย+วิภัติอาชยาด=กริยาอาชยาด และการสร้างคำโดยวิธีลงกิตก์(กฤต) คือ คำศัพท์ที่เกิดจากการปรุงคำโดยการนำธาตุ+ปัจจัยกิตก์ เมื่อธาตุและปัจจัยประกอบเข้าด้วยกันแล้วสำเร็จรูปเป็นคำนามบ้าง คำวิเศษณ์บ้าง และเป็นคำกริยาบ้างแล้วนำมาใช้เป็นคำวิเศษณ์ คำกริยา ตามที่ได้ประกอบแล้ว ส่วนในภาษาไทยนำมาประประยุกต์ใช้ตามกฎหมายเดิมก็มี เปลี่ยนความหมายและสถานะของคำก็มี กิตก์แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ นามกิตก์และกริยากิตก์

บทที่ 7 การสร้างคำในภาษาบาลีสันสกฤตการสร้างคำโดยวิธีตัดติด-สนธิ ว่าด้วย 1. การสร้างคำโดยวิธีตัดติด 2. การสร้างคำด้วยวิธีสนธิ มีข้อย่อยคือสนธิ 2 ประเภทมีสนธิภายในและสนธิภายนอก หลักการสนธิในภาษาบาลี (สนธิกิริยาปกรณัม)และการต่ออักษรหรือสนธิ 3 ประเภท

การสร้างคำโดยวิธีตัดติด คือ การย่อศัพท์เข้าด้วยกันคล้ายวิธีสมาส แต่ว่าศัพท์หลังจะถูกตัดออก โดยจะใช้ปัจจัย แทน ปัจจัยต่าง ๆ จะมีความหมายหรือคำแปลเพื่อใช้แทนศัพท์ที่ได้ตัดออกไป ตัหิตมีแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ สามัญญัตหิต ภาวนัตหิตและอัพยัตหิต และการสร้างคำด้วยวิธีสนธิ คือ การต่อหรือการเชื่อมอักษรเข้าด้วยกัน ตั้งแต่ 2 ศัพท์ขึ้นไป โดยมีวิธีการเชื่อมต่อกันตามหลักของภาษาบาลีสันสกฤต เช่นโดยวิธีของสระสนธิ พยัญชนะสนธิ นิคหิตสนธิ และวิรูปะสนธิ เพื่อที่จะย่นย่อคำให้สั้นและกระชับขึ้น วิธีการของสนธิก่อให้เกิดศัพท์ที่สละสลวย ง่ายต่อการออกเสียง ทั้งยังสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการแต่งกวีที่มีกฎเกณฑ์ทางฉันทลักษณ์ ส่วนในภาษาไทยนั้น มีการกลมกลืนเสียงที่คล้ายคลึงกับการเชื่อมต่อบนสนธิอยู่บ้างแต่ไม่เหมือนหลักการของสนธิในทั้งหมดเหมือนการกร่อนเสียงหรือการกลืนเสียงเมื่อศัพท์ สองศัพท์มีการอยู่ติดกันสนธิแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สนธิภายในและสนธิภายนอก หลักการสนธิในภาษาบาลี (สนธิกิริยาปกรณัม)มี 8 ชนิด คือ 1) โลโป 2) อาเทโส 3) อาคโม 4) วิการโร 5) ปกติ 6) ทิโม 7) รัสโส และ 8) สัญญโค ส่วนการต่ออักษรหรือสนธิในภาษาบาลีแบ่งการต่อออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) สระสนธิ การเชื่อมต่อกันระหว่างสระกับสระ 2) พยัญชนะสนธิ การเชื่อมต่อกันระหว่างพยัญชนะกับพยัญชนะ และ 3) นิคหิตสนธิ การเชื่อมต่อนิคหิต

บทที่ 8 การสร้างคำสมาส-สนธิแบบไทย ว่าด้วย 1. สมาสแบบไทยมีข้อย่อยคือหลักเกณฑ์สมาสแบบไทย หลักเกณฑ์สมาสแบบผสมกับภาษาอื่น วิธีสังเกตคำสมาสแบบไทย การสมาสของศัพท์ในมนาคณะ สมาสแบบมีสนธิและหลักการอ่านคำสมาสในภาษาไทย 2. สนธิแบบไทย มีข้อย่อยคือ สระสนธิ พยัญชนะสนธิและนิคหิตสนธิ

วิธีการสร้างคำและการนำมาใช้ในภาษาไทย นิยมกล่าวถึงเพียง 2 วิธี คือ การสมาสและการสนธิ สมาสแบบไทย คือการนำคำมาต่อกันหรือนำคำมาชนเข้าด้วยกัน โดยอาจจะเป็นคำนามต่อกับคำนาม คำนามต่อกับคำคุณศัพท์ หรือคำคุณศัพท์ต่อกับคำนามตามหลักที่ใช้ในภาษาไทย คือ การนำคำมาต่อเข้าด้วยกันเท่านั้นเอง โดยผู้เขียนแบ่งออกเป็น หลักเกณฑ์สมาสแบบไทย หลักเกณฑ์สมาสแบบผสมกับภาษาอื่น วิธีสังเกตคำสมาสแบบไทย การสมาสของศัพท์ในมนาคณะ สมาสแบบมีสนธิและหลักการอ่านคำสมาสในภาษาไทย ส่วนสนธิแบบไทย คือการนำคำสองคำมาเชื่อมกันให้สนิทแนบเป็นศัพท์เดียวกัน มีการใช้หลักการเดียวกันกับภาษาบาลีสันสกฤต คือการเชื่อมคำแบบมีระบบ เพียงแต่ภาษาไทยจะเลือกอธิบายและยกตัวอย่างเฉพาะคำที่นิยมนำมาใช้เท่านั้น การเชื่อมต่อกำให้เป็นเนื้อเดียวของศัพท์มากกว่า 1 ศัพท์ขึ้นไป มีหลักการ 3 ประเภทเหมือนกับบาลีสันสกฤต คือ สระสนธิ พยัญชนะสนธิและนิคหิตสนธิ

บทที่ 9 ความแตกต่างระหว่างภาษาบาลีและสันสกฤต ว่าด้วย 1. ความแตกต่างด้านเสียงสระ และ 2. ความแตกต่างด้านการใช้เสียงพยัญชนะ มีข้อย่อยคือ พยัญชนะเดี่ยว พยัญชนะคู่และพยัญชนะการันต์

ภาษาบาลีสันสกฤตมีระบบไวยากรณ์ที่คล้ายคลึงกัน แต่ต่างกันอยู่มากในเรื่องของระบบเสียงทั้งในเรื่องของรูปศัพท์และเสียง ความแตกต่างของภาษาบาลีสันสกฤตมีหลักสังเกตได้ดังนี้คือ 1) ความแตกต่างด้านเสียงสระ ในภาษาบาลีสันสกฤตมีสระมากน้อยกว่ากัน ดังนี้ ภาษาบาลีมีสระ 8 ตัว คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ ภาษาสันสกฤตมีสระ 14 ตัว คือ อ อา อิ อี อุ อู ฤ ฌ ญ เอ โอ ไอ โอา ปราชญ์ บางท่านยังนำเอา อัง (นิคหิต) และ อะ (อะ-หะ หรือตัววิสารคะ) เป็นสระอีกด้วย อะ นั้นไม่นิยมนำมาใช้ในภาษาไทย ยกเว้นในการเรียนภาษาสันสกฤตในระดับต่าง ๆ และ 2) ความแตกต่างด้านการใช้เสียงพยัญชนะ เสียงในภาษาบาลีมีน้อยกว่าภาษาสันสกฤต 2 ตัวคือ ศ,ษ ภาษาสันสกฤตจะใช้ ศ ษ หรือ ส เท่านั้น และยังมีการใช้พยัญชนะอื่น ๆ ที่แตกต่างกันอีกด้วย ทั้งที่มีความหมายเดียวกัน ความแตกต่างกันด้านการใช้เสียงพยัญชนะนี้อาจแบ่งได้ดังนี้คือ พยัญชนะเดี่ยว พยัญชนะคู่และพยัญชนะการันต์

บทที่ 10 การนำภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้ในภาษาไทย ว่าด้วย 1. การกลายเสียง 2. การแทรกเสียง 3. การสับเสียง 4. การตัดคำ และ 5. การกลายและการคงความหมาย

ภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาที่มีวิภัติปัจจัย ซึ่งเป็นภาษาต่างตระกูลกับภาษาไทยเมื่อเรานำคำเอาคำในภาษาทั้งสองนี้มาใช้ในภาษาไทย บางคำเราอาจนำมาใช้ในรูปแบบเดิม โดยไม่ดัดรูปวิภัติปัจจัยออกก็ได้ แต่ไทยเรามักจะดัดวิภัติปัจจัยออก แล้วนำมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเสียงสระหรือเสียงพยัญชนะเสียใหม่เพื่อให้เหมาะสมและสะดวกแก่การออกเสียงในภาษาไทย การยืมภาษาบาลีสันสกฤตที่เรานำมาใช้ในภาษาไทยนั้นมีวิธีการ 5 วิธีคือ 1) การกลายเสียง คือการเปลี่ยนเสียง โดยแบ่งได้ดังนี้ การกลายเสียงสระ การกลายเสียงพยัญชนะ และการกลายเสียงวรรณยุกต์ 2) การแทรกเสียง(เพิ่มเสียง) คือการนำพยัญชนะตัวใหม่แทรกลงไป อาจเป็นหน้าคำ กลางคำ หรือหลังคำ แบ่งได้ดังนี้ การแทรกเสียงพยัญชนะและการแทรกนิคหิต 3) การสับเสียง คือการนำเอาภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้ออกเสียงสลับกัน เสียงที่ควรออกเสียงก่อน แต่กลับมาก่อเสียงทีหลัง เสียงที่ควรออกหลัง กลับนำมาออกก่อน แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะดังนี้ การสับเสียงสระและการสับเสียงพยัญชนะ 4) การตัดคำ คือการตัดส่วนต่าง ๆ ของคำออก อาจจะต้องตัดหน้าคำ กลางคำ หรือท้ายคำ เพื่อให้ง่ายแก่การออกเสียงหรือนำไปใช้ สามารถแบ่งเป็น 2 ลักษณะดังนี้ การตัดคำตามลักษณะที่กวีต้องการและการตัดคำตามแบบอักษรวิธีไทย 5) การกลายและการคงความหมาย การนำภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้ให้กลายความหมายนั้น อาจแบ่งได้ 5 ประเภทคือ ความหมายแคบเข้า ความหมายกว้างออก ความหมายย้ายที่และความหมายคงเดิม

บทที่ 11 ภาษาบาลีสันสกฤตในวรรณกรรมไทย ว่าด้วย 1. พัฒนาการใช้ภาษาบาลีสันสกฤตในแต่ละสมัย 2. การเปลี่ยนรูปศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตเนื่องเพราะกฎบังคับทางกวี 3. สรุปสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะของภาษาบาลีสันสกฤตในวรรณกรรมคำฉันท์

ในวรรณกรรมไทย ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองตั้งแต่ในสมัยสุโขทัย เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน มีอิทธิพลของภาษาบาลีสันสกฤตปรากฏอยู่แทบทั้งสิ้น แม้เรื่องนั้น ๆ จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ศาสนาฮินดู หรือวัฒนธรรมประเพณีอินเดีย พัฒนาการใช้ภาษาบาลีสันสกฤตในแต่ละสมัยในวรรณกรรมไทยนั้นมีการใช้ภาษาที่แตกต่างกันโดยมีกระบวนการนำมาใช้ดังนี้ 1) ภาษาบาลี

สันสกฤตในสมัยสุโขทัย 2) สมัยอยุธยาตอนต้น 3) สมัยอยุธยาตอนปลาย 4) สมัยธนบุรี และ 5) สมัยรัตนโกสินทร์ การเปลี่ยนรูปศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตเนื่องเพราะกฎบังคับทางกวี ปัญหาข้อบังคับต่าง ๆ ในเกณฑ์การเขียนกวีนิพนธ์ มีการดัด เสริม แปรแปลงศัพท์ปรากฏให้เห็นอยู่เสมอมีการสรุปเหตุผลไว้ดังนี้

- 1) การทอนเสียงสระ 2) การตัดพยัญชนะตัวสะกด 3) เติมพยัญชนะตัวสะกดเพื่อให้เป็นพยางค์ครุในการส่งรับสัมผัส 4) เติมพยางค์พยัญชนะตัวสะกดเพื่อให้เป็นพยางค์ครุ 5) ตัดเสียงพยัญชนะสัมผัสตัวสะกดท้ายคำด้วยการใส่เครื่องหมายทัณฑฆาต 6) เปลี่ยนเสียงสระ อา ที่มีตัวสะกดให้เป็นสระ อา ที่ไม่มีตัวสะกดโดยการใส่ไม้ทัณฑฆาต 7) เปลี่ยนเสียง ม สะกด เป็น น สะกด 8) เปลี่ยนสระโอะ มีตัวสะกดเป็นสระอะลดรูปมีตัวสะกด 9) เปลี่ยนสระออมมีตัวสะกด เป็นสระอามีตัวสะกด 10) เปลี่ยนเสียงสระ ออ มีตัวสะกด เป็นเสียง อุ มีตัวสะกด 11) เติมพยางค์ให้กับคำเดี่ยวและคำซ้อน 12) เติมพยางค์คำเดี่ยวและคำซ้อน ระหว่างพยางค์ต้นและพยางค์ท้าย 13) เติมพยางค์ให้แก่คำเดี่ยวและคำซ้อน (หลังพยางค์ท้าย) 14) เติมพยางค์เพื่อเพิ่มพยางค์ครุ 15) ตัดพยางค์ของพยางค์เดี่ยวเพื่อพยางค์ครุ 16) ลดจำนวนลหุโดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาต 17) ตัดพยางค์ของพยางค์เดี่ยวเพื่อพยางค์ลหุและ 18) ตัดพยางค์ของพยางค์เดี่ยวทั้งมีตัวสะกดและไม่มีตัวสะกด และการสรุปสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะของภาษาบาลีสันสกฤตในวรรณกรรมคำฉันท์

บทที่ 12 ประโยชน์ในการนำภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาไทย ว่าด้วย ประโยชน์ของภาษาบาลีสันสกฤต

ประโยชน์ของภาษาบาลีสันสกฤตมีการสรุปได้พอกล่าวดังนี้ 1) ช่วยในการบัญญัติศัพท์ 2) ช่วยให้เข้าใจลึกซึ้งถึงภาษาที่ปรากฏอยู่ในบทกวี 3) นำมาใช้แทนคำซึ่งถือว่าไม่สุภาพ 4) นำมาใช้ในการตั้งชื่อนามศัพท์ต่าง ๆ 5) นำคำภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้เป็นราชาศัพท์ 6) ทำให้ภาษาไทยมีคำศัพท์เพิ่มมากขึ้น 7) นำภาษาบาลีสันสกฤตไปประกอบเข้ากับภาษาไทยหรือภาษาอื่น ๆ 8) ช่วยให้มีความเหมาะสมในการแต่งคำประพันธ์ 9) ใช้ประกอบเป็นคาถาอาคมเพื่อเพิ่มความขลัง

ภาษาบาลีสันสกฤตนั้นแทรกซึมอยู่ในทุกวงการและผู้ที่รับมาใช้ก็เต็มใจอย่างยิ่งไม่ได้มีการปฏิเสธว่ายากหรือออกเสียงลำบากแต่อย่างใดแต่ได้ใช้เสมือนหนึ่งเป็นภาษาไทยแม้ว่าจะเป็นภาษาที่ไม่อยู่ในตระกูลเดียวกันก็ตาม แต่ก็มีอิทธิพลล้าลึกจนกลายเป็นภาษาที่ใช้อยู่ในชีวิตประจำวันของคนไทยและแนบแน่นจนเสมือนกลายเป็นภาษาไทยไปแล้ว กาลเวลาที่ไม่สามารถลบล้างออกไปได้ กลับจะยิ่งกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกับภาษาไทย มีแต่เพียงปรับเปลี่ยนใช้ตามยุคสมัยเท่านั้น ซึ่งก็ไม่ใช่การเสียหายแต่อย่างใด